

T.C
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABD VE TÜRKİYE’NİN HAZAR ENERJİ
POLİTİKASI

Burcu Bulut ÇINAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

GEBZE
2004

T.C
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABD VE TÜRKİYE’NİN HAZAR ENERJİ
POLİTİKASI

Burcu Bulut ÇINAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. Abdulkayyum KESİCİ

GEBZE
2004

ÖZET

Bu çalışma, 1993-2001 tarihleri arasında, Türkiye ve ABD'nin Hazar bölgesi enerji kaynaklarına yönelik dış politikalarını ele almaktadır.

Coğrafi sınırlama olarak, Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri seçilmiş, genel olarak Hazar bölgesi incelemeye alınmıştır. Enerji konusunda ise, günümüzde stratejik açıdan en önemli kaynaklardan petrol ve doğal gaz konu dahilinde değerlendirilmeye tabî tutulmuştur.

Çalışma, iki ana başlık altında ele alınmıştır. İlkinde, Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynakları ile Türkiye, ana odağı oluşturmuştur. Bu bölümde, adı geçen coğrafyada mevcut petrol ve doğal gaz kaynaklarının miktarı incelenmiş, rakam çeşitliliğinin nedenleri sorgulanmıştır. Alt başlık olarak, petrol ve doğal gaz boru hatlarından bahsedilmiş, proje aşamasında ve hayata geçirilmiş olan boru hatları, Türkiye'yi ilgilendirdiği ölçüde, belirtilmiştir. Ardından, Türkiye'nin bu coğrafya ile siyasi ilişkileri incelenmiştir. Türkiye'nin gündemini meşgul etmeye günümüzde de devam eden "Bakü-Ceyhan", "Mavi Akım" projeleri aslında nedir? Türkiye'nin ihtiyacını karşılamaya yönelik enerji projeleri mi, siyasi tercihlerin yansıması mı? Türkiye'nin bu projelerin tamamlanmasının ardından kazancı ne olacak? Bu bölüm, bu ve benzeri sorulara yanıt aramaktadır.

İkinci bölümde, diğer odak ülke ABD'nin konu ile ilintisi sorgulanmıştır. ABD'nin bölge politikaları nelerdir? Enerji hatları konusunda ne planlanmaktadır? Bu planlarda Türkiye'ye sunulan rol nedir? ABD'nin Türkiye'nin petrol ve doğal gaz politikalarına yönelik tutumu ne yönde olmuştur? Asıl soru, ABD, Türkiye'nin, bölgeye yönelik enerji politikasında, destekçisi mi olmuştur? Öyle ise, neden?

Doğaldır ki, böylesine çok kapsamlı bir konuda aktör seçimi yapılması zorunda kalınmıştır. Bu maksatla, konuya dahil olan petrol şirketleri ancak yardımcı rolle sahnede yer almış, ABD incelemesinde de odak hükümet cephesine çevrilerek, Başkan Clinton'ın tutumlarına ağırlık verilmiştir.

SUMMARY

This study is conducted on foreign policies of Turkey and U.S.A. towards the energy supplies in the Caspian region between the years 1993 and 2001.

Central Asia and Caucasus are the main focus of our study, while the Caspian region is studied in general. In addition, petroleum and natural gas, which are the most important and strategic energy supplies, are examined in detail as significant energy supplies.

This paper has two major sub-titles. In the first title, the main focus is on the Central Asian and Caucasian energy supplies and Turkey. In this section, the question of the quantities of petroleum and natural gas supplies in the regions are analyzed and the variety of the numbers is discussed. As another Subsection, petroleum and natural gas pipelines are introduced; the completed and continuing ones are stated in detail proportional to Turkey's consideration. Later, the political relations of Turkey with this region are discussed. Some of the main questions that we raised are: What are the pipeline projects "Baku-Ceyhan" and "Blue Stream" which still are attractive topics in Turkey's agenda? Are these energy projects satisfy Turkey's needs, or, the reflections of political preferences? What will Turkey gain after the completion of these projects?

In the second section, the connection of the U.S.A., the other pole of the subject, to the same matters is examined. What are the regional politics of the U.S.A.? What does the U.S.A. plan about the energy lines? What is the role suggested to Turkey in these plans? What is the attitude of the U.S.A. towards Turkey's petroleum and natural gas politics? The main question is whether the U.S.A. supported Turkey's energy politics on the region or not. If yes, why?

Naturally, actor choices have to be done in such a wide subject. Hence, the petroleum companies, which are interested in this region, have supportive roles while the focus is on the government front, mainly President Clinton's manners, while studying the U.S.A.'s approach.

TEŞEKKÜR

Beni hem bu disipline yönelten hem de her aşamada bana örnek ve destek olan, onca yoğunluğu arasında bana vakit ayırarak tezimi hazırlamamda yardımcı olan saygıdeğer hocam, Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu'na teşekkür ederim.

Tezimin hazırlanmasında katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Halit Keskin'e, gerekli kaynaklara ulaşmamda Amerikan Konsolosluğu'nda bana yardımcı olan Ayşe Özakıncı'ya, tezimi büyük bir özenle inceleyen hocam Prof. Dr. Salih Aynural'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca, hocam, Yrd. Doç. Dr. Abdülkayyum Kesici'ye titizlikle incelemelerinden, sabırla metnimi ele almasından ve yapıcı eleştirileri ile beni yönlendirmesinden dolayı şükranlarımı sunuyorum. Tezimin tamamlanma aşamasında, teknik sorunlarda bana yardımcı olan arkadaşlarım Gonca Oğuz'a, Özgür Karacasu'ya ve Fatih Dikmen'e teşekkür ederim.

Yıldız Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler öğretim üyesi Doç. Dr. Gencer Özcan ve GYTE Rektörü Prof. Dr. Alinur Büyükkaksoy'a da özel olarak teşekkür borçluyum. Onlar nasıl bir eğitmen olunması gerektiği konusunda beni aydınlattılar ve benden yardımlarını hiçbir zaman esirgemediler.

Benimle hayatı ve bu hayatın içindeki tüm zorlukları paylaşan eşim Gökhan Çınar'a, ne kadar teşekkür etsem azdır. Bambaşka bir disiplinden olmasına karşın, vakitsizlik içerisinde benim için vakit yaratarak çalışmalarımı okuyup değerlendirdiği ve sürekli moral vererek bana yardımcı olduğu için ona müteşekkirim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	Sayfa
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
SİMGELER-KISALTMALAR DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
TABLolar DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
2. HAZAR BÖLGESİ ENERJİ KAYNAKLARI VE TÜRKİYE	7
2.1. Hazar Bölgesi Enerji Kaynakları	8
2.2. Petrol Politikaları ve Boru Hatları	20
2.2.1. Kazakistan'ın Boru Hattı Projeleri	23
2.2.2. Azerbaycan'ın Boru Hattı Projeleri	26
2.2.3. Türkmenistan'ın Boru Hatları Projeleri	32
2.3. Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Politikaları	34
2.4. Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Enerji Politikaları	40
3. ABD'NİN BÖLGE POLİTİKALARI VE TÜRKİYE	56
3.1. ABD'nin Bölgeye Yönelik Politikaları	56
3.2. ABD'nin Politikalarında Türkiye'nin Yeri	78
4. SONUÇ	86
KAYNAKLAR	88

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

RF: Rusya Federasyonu

AB: Avrupa Birliği

NA: Not Available/Mevcut Değil

KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan

AIOC: Azerbaijan International Operating Company/Azerbaycan Uluslararası İşletme
Şirketi

CPC: Caspian Pipeline Consortium/Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu

CIPCO: Caspian International Petroleum Company/Hazar Uluslararası Petrol Şirketi

PSG: Pipeline Solution Group

CNPC: Çin Milli Petrol Şirketi

BP: British Petroleum

SOCAR: State Oil Company of Azerbaijan Republic/Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

BOTAŞ: Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.

SACE: Servizi Assicurativi del Commercio Estero /İtalyan İhracat Kredi
Kurumu

BTC: Bakü-Tiflis-Ceyhan

AJ: Azerbaycan

UZ: Özbekistan

KZ: Kazakistan

MTA: Millions Ton per Annum/Yıllık milyon ton

Tcf: Trillion cubic feet/Trilyon feet küp (1 metreküp= 35 Tcf)

BBL: Billion Barrels of oil/Milyar varil petrol (1 ton=7 varil)

DWT: Dead Weight Ton

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 2.1. Hazar Havzası	8
Şekil 2.2. Hazar Havzası Petrol Rezervleri	10
Şekil 2.3. Hazar Çevresi	11
Şekil 2.4. Kazakistan	12
Şekil 2.5. 2002 Yıl Sonu Dünyada Petrol Rezervlerinin Dağılımı	15
Şekil 2.6. Hazar Bölgesi Doğal Gaz Üretimi	19
Şekil 2.7. Orta Asya ve Kafkasya Boru Hatları	20
Şekil 2.8. Kazakistan Boru Hatları	24
Şekil 2.9. Azerbaycan-Türkiye Petrol Boru Hatları	26
Şekil 2.10. Bakû-Ceyhan Boru Hattı Güzergâhı	29
Şekil 2.11. Türkiye'nin Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları	40
Şekil 2.12. İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı	45

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Çizelge 1.1. Dünya Birincil Enerji Üretiminde Başlıca Kaynakların Oranı	3
Çizelge 1.2. Dünya Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Geri Kalan Kullanım Süreleri	4
Çizelge 2.1. Dünyada Petrol Rezervlerinin Dağılımı	14
Çizelge 2.2. Dünyada Doğal Gaz Rezervlerinin Yüzdesel Dağılımı	15
Çizelge 2.3. Hazar Havzası Ham Petrol Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı	16
Çizelge 2.4. Hazar Havzası Doğal Gaz Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı	16
Çizelge 2.5. Hazar Bölgesi Petrol İstatistikleri	17
Çizelge 2.6. Hazar Denizi Bölgesi Doğal Gaz İstatistikleri	18
Çizelge 2.7. Karadeniz’de Faaliyette Olan Limanların Karşılaştırması	54
Çizelge 2.8. Türkiye’nin Bölege Ülkeleri ile Doğal Gaz Alım Antlaşmaları	55

1. GİRİŞ

‘Bir sisteme eklendiğinde ya da çıkarıldığında, sistemin en az bir ögesini değiştirme’ fonksiyonu ile tanımlanan enerji, insan yaşamında ‘değişim’ ve bu çerçevede ‘gelişim’ için olmazsa olmaz bir ögedir.

Enerji tarihi incelendiğinde, kronolojik açıdan insanlığın çok çeşitli kaynakları kullandığı görülür. İnsanlık, yegâne enerji kaynağı olan kas gücünün yanı sıra zamanla rüzgar ve akarsuları değerlendirmiş, sonrasında, odun ve tezek binlerce yıl hemen hemen tek enerji kaynağı olarak kullanılmıştır.

Bu gelişim çizgisinde, enerji açısından ilk önemli durak sanayi devrimi olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren kömürle çalışan buharlı makinelerin kullanılmasının, bu keşif ile birlikte, sanayide yaşanan hızlı gelişimin birçok alana sıçrayarak dünya tarihinde yeni bir dönemi başlattığı görülür. Kömürün sanayide kullanılmaya başlanması ile ilk defa büyük miktarda enerji üretimi başlamış, makinelerin üretimdeki öneminin anlaşılmasıyla* kömüre alternatif olabilecek güç ve enerji arayışlarına girilmiştir. Bu arayışın sonunda petrolün keşfiyle yeni bir dönem başlamıştır.

19. yüzyılda patlamalı motorun gelişmesiyle önce aydınlatma ve daha sonra da mekanik enerji kaynağı olarak kullanım, bu serüvende bir diğer önemli halkayı teşkil etmiş, petrol tüketiminin ve dolayısıyla talebinin artmasına sebep olmuştur. Kömürle karşılaştırıldığında; çıkarılması, kullanılması ve taşınması yönünden üstünlüklere sahip olan petrol, jeopolitik açıdan bir çıkmazı da içinde barındırmış, siyasal olarak ise birçok meselenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Teknolojik açıdan gelişmiş ülkelerin yoğun petrol ihtiyacının yanında, kaynakların gelişmekte olan ülkelerin elinde olması, bu iki kesimi alıcı-satıcı konumunda karşı karşıya getirmiştir. Diğer bir deyişle, petrol sahalarının büyük bölümünün, onu sık kullanan devletlerin sınırlarının dışında kalması, enerji mücadelesinin çok daha geniş alanlara taşınmasına neden olmuştur.

* Motor gücünün gitgide kas gücünün yerini alması, siyasal sistemleri de değişime zorlamış, ‘işçi’ sınıfının oluşumu, feodalitenin son bulması ve kapitalizmin gelişimi gibi uygarlık tarihindeki sıçramalar, hep bu keşifle birlikte anılmıştır.

Petrol kullanımının artması, doğal gaz ve nükleer enerji üretiminin yaygınlaşması, enerji kaynaklarını çeşitlendirirken enerji coğrafyasını da genişleterek, bir anlamda mevcut sorunu daha karmaşık hale getirmiştir. Bu karışıklığa eklenen son halka ise, soğuk savaşın ardından gelen küreselleşme sürecinin ve çok uluslu şirket modellerinin uluslararası ilişkiler disiplinde bir aktör olarak ortaya çıkmasıdır. Böylelikle, uluslararası ilişkiler teorileri, özellikle aktör tipolojisinde yeniliklere gidilmesini zorunlu kılarken, enerji-dış politika ilişkisi de çetrefilleşmiştir.

Enerji kaynaklarının ihtiyaçla çelişen dağılımı, kaynağa sahip ülkelerin bu kaynakları çıkarıp, alıcılara dağıtacak güçte bir ekonomiye sahip olmamaları, şirketlerin meseleye girişini beraberinde getirmiştir. Genel olarak bu ilişki ağının özeti şu şekilde ifade edilebilir: *“Üretici hükümet petrole sahiptir, petrol şirketleri petrolü bulur ve pazarlar, tüketici hükümet pazarı sağlar, sonuçta hepsi kârda hak sahibi olur.”* (Licklider, 1997, p. 308).

Bu gelişmeler çerçevesinde çeşitli teorisyenler, enerji konusunu dış politika incelemelerinde birincil faktör olarak ele almaya başlamışlardır. Diğer bir deyişle, 19. yüzyıldan itibaren enerji kaynaklarına sahip olmak, üretimini elde tutmak, taşıma güzergâhlarını denetim altında bulundurmak ve bu uğurda uluslararası mücadelede başarılı olmak devletlerin temel amaçları arasında değerlendirilmeye alınmıştır. Bu bakımdan tarihi süreçte önemli birçok sosyo-politik olayın arka planında enerji kaynaklarının kullanımı, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmalarının yattığı da, yine teorisyenlerce ortaya atılmaktadır.

Dünya üzerindeki petrol kaynakları incelendiğinde, belli başlı iki saha ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Ortadoğu'daki petrol havzalarıdır. Ortadoğu soğuk savaş süresince en önemli petrol üreticilerini bünyesinde barındıran bölgeyken 1980 yılında meydana gelen petrol krizi, ardından İran-Irak Savaşı'nda petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanma, bölgenin istikrarsızlığı ve birincil petrol kullanıcısı durumunda olan Batı ile uzaklığı gibi nedenler, yeni bir kaynak bölgenin varlığına duyulan ihtiyacın artmasına neden olmuştur.

Doğal gaz kaynaklarında ise, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) mevcut rezervlerde birinci konumundadır ancak hemen ardından az bir farkla Ortadoğu

bölgesi göze çarpmaktadır. Özellikle, SSCB'nin son döneminde ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasının ardından doğal gaz kaynakları hızla pazarlanmaya başlamıştır. Ancak hem doğal kaynakların sınırlılığı, hem de dünyadaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin geri kalan kullanım süreleri ile ilgili senaryolar, varolan kaynakların yetersizliğini gözler önüne sermiş, teknolojik açıdan görece gelişmiş, enerji ihtiyacı içerisinde olan ülkelerde endişe uyandırmıştır.

Çizelge 1.1. Dünya Birincil Enerji Üretiminde Başlıca Kaynakların Oranı (%)

Kaynak	2000	2010	2020
Petrol	38.9	38.1	37.9
Gaz	21.7	25.5	28.5
Kömür	26.1	23.1	22.1
Nükleer	5.9	5.2	3.7
Diğerleri	7.4	8.1	7.8

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, International Energy Outlook 2000 (www.eia.doe.gov).

ABD Enerji Bilgi Yönetimi'nin yayınladığı 2000 Uluslararası Enerji olasılıkları raporuna göre, fosil yakıtların (kömür, gaz ve petrol) 2020 yılında dünya enerji ihtiyacının %88,5'ini karşılayacağı planlanmıştır. Bu payın içerisinde petrol ve gaz sırasıyla, %37,9 ve %28,5'ini sağlayacaktır. Ayrıca bu tabloya göre, doğal gaz ihtiyacı görece artarken, küçük bir miktar da olsa petrolün onun gölgesinde kalacağı görülmektedir. Bu verilerin yanında, gelecek 20 yılda, enerji talebinin %50'den fazla artması beklenmekte, endüstrileşmiş ülkelerde bu oran %23 olarak belirlenirken, özellikle Asya gibi gelişmekte olan bölgelerde iki ile çarpılmaktadır (Ebel, 2001, p. 15). Bu yoğun talebi karşılamak için rezerv sahibi ülkelerin boru hatları sistemlerine yeni eklentiler yapmak durumunda oldukları hesaplanmıştır.

Geri kalan kullanım sürelerinin dağılımına bölgesel olarak bakıldığında, tablo daha fazla netlik kazanmaktadır. Buna göre, Orta Doğu'nun en uzun süre petrol sahibi olacak bölge olduğu görülmekteyken, onu 37 yılla Orta ve Güney Amerika takip etmektedir. Eski SSCB ülkelerinde (Çizelge 1.2), petrol rezervlerinin geri kalan kullanım süresinin 25 yıl olduğu belirtilmektedir. Doğal gazda ise Orta Doğu ve Afrika'dan sonra 86 yılla SSCB ülkeleri gelmektedir. Ancak tablonun değerlendirilmesinde unutulmaması

gereken nokta, bu hesapların kanıtlanmış rezervler üzerinden yapıldığı ve kimi zaman yeni yeni kaynakların bulunduğu* ya da hesaplanan kaynakların hâlihazırda kurduğu gerçeğidir. Bu gelişmeler, beklentileri de değiştirmekte, dolayısıyla bu tablolar sürekli güncellenme gerekliliğini taşımaktadır.

Çizelge 1.2. Dünya Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Geri Kalan Kullanım Süreleri
1997 (yıl)

BÖLGELER	PETROL	DOĞAL GAZ
Kuzey Amerika	16	12
Orta ve Güney Amerika	37	73
Avrupa	5	20
Eski SSCB ülkeleri	25	86
Orta Doğu	88	100
Afrika	25	100
Asya ve Okyanusya	16	38
Dünya	41	64

Kaynak: www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji/pdf/sec06

Soğuk savaşın sona ermesi ile iki kutuplu sistemin belirli yapısının yerini belirsizlik almış, jeopolitik teoriler yeniden önem kazanırken, yeni üretim bölgelerinin dünyanın varolan jeopolitik dengelerini değiştireceği perspektifi hakim olmaya başlamıştır. Ayrıca, yine jeopolitik teorilerde özel bir önem atfedilen Avrasya'da coğrafi olarak, Kafkaslar-Hazar havzası ve Orta Asya'yı da içine alan ve enerji kaynakları açısından zenginliği ile bilinen bölgede, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, ellerindeki mevcut imkanlarla ekonomik ve politik kararlar almaya başlamışlardır. Orta Asya ve Kafkasya'nın, içerdikleri petrol zenginlikleri açısından bir ikinci Basra Körfezi konumuna gelebileceği yorumları yapılmaya başlanmıştır. Özellikle, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da bulunan zengin petrol ve/veya doğal gaz kaynakları genç cumhuriyetlerin kendilerini kalkındırıp, ekonomilerini güçlendirmede en önemli araç olarak görülmüştür. Bu nedenlerden dolayı, soğuk savaş sonrası etkinlik mücadelesinin en önemli alanı olarak görülen Kafkasya ve

* Örneğin Kuzey Denizi'nde yeni bir petrol sahası bulunmuştur.

Orta Asya, gerek sahip olduğu yeraltı kaynakları, gerekse, geniş ve bakir bir pazar oluşu ve işgücünün ucuzluğu nedeniyle yeni bir cazibe merkezi haline gelmiştir (Ersoy, 2002, s. 152).

Bu ülkelerin ekonomik açıdan dünya standartlarına ayak uydurabilmeleri için bürokrasilerini yeniden düzenlemeleri, dış politikalarının doğrultusunu yeniden saptamaları gerekmiştir. Sovyet ekonomisine hammadde sağlayan Orta Asya cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra ekonomilerini güçlendirip, dış dünyayla bütünleşmenin yollarını aramaya başlamışlardır (Taşcıkara, 1998, s. 234). İşte bu ülkeler içinde bulundukları çıkmazdan kurtulmak için varolan kaynaklarının yeryüzüne çıkarılarak, işlenmesini, dış pazarlara ulaştırılmasını ve satılmasını başlangıçta sorunlarının çözümü olarak görmüşlerdir. İşte boru hatları meselesi, bu kaynakların yeryüzüne çıkarılıp, işlek ticaret yolları üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması zorunluluğundan doğmuştur. Yeni bağımsızlıklarını kazanan, teknolojik ve ekonomik açılardan yardıma ihtiyaç duyan bu devletlerin elindeki kaynakların yeryüzüne çıkarılmasının yanı sıra taşınmasında ABD, Çin, Avrupa Birliği (AB), Türkiye, İran gibi birçok aktör rol oynamaya çalışmıştır.

Petrol ve doğal gazın kaynak olarak nitel ve nicel özelliklerinin öneminin yanında, ihtiyaç duyulduğu pazara ulaştırılması da önemli bir sorundur. Gerçekten de Orta Asya'daki petrol kaynaklarından Batı'ya petrol sevkiyatı uzun ve güç bir işlemdir. Enerji kaynaklarıyla tüketim merkezlerini buluşturan boru hatları, geçtikleri güzergâhları da önemli hale getirmektedir. Bu işlemin yapıldığı güzergâhı elinde tutan devlet, çok büyük bir askeri ve ticari gücü elinde tutuyor demektir. Kafkasya'nın önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Petrolün uluslararası siyasetin ilkelerini belirlemeye başladığı 20. yüzyıla kadar Kafkasya, doğudan batıya uzanan Kürk ve İpek Yolu ticaretinin ana güzergâhıdır. Enerji kaynaklarının egemenliğine dayalı anlayışın dünya siyasetine yerleşmesiyle Hazar havzası ve Orta Asya'dan Batı'ya nakledilen doğal gazın ve petrolün geçiş yolundaki enerji koridorunun önemi artmıştır. Bu noktada, üretici durumunda olamayan ancak hem doğal kaynak zengini ülkelere komşu olması hem de planlanan geçiş güzergâhlarında bulunması nedeniyle, o ülkeler kadar önemli bir role sahip olan Türkiye konuya dahil

olmakta, enerjinin kaynağından tüketicisine ulaşmasında bir köprü vazifesi üstlenmektedir.

Türkiye açısından bakıldığında, gerek gelişmekte olan bir ülke olmasından dolayı tüketici olarak duyulan ihtiyaç, gerekse jeopolitik açıdan dünya üzerinde ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip ülkelere komşu olması açısından enerji önemli bir unsurdur. Bu çerçevede Türkiye, enerji koridoru olarak siyasal arenada yerini alarak, topraklarından geçecek boru hatlarından hem kendi ihtiyacını karşılamak hem de Batı'ya pazarlanmasında etkin rol almak istemektedir.

2. HAZAR BÖLGESİ ENERJİ KAYNAKLARI VE TÜRKİYE

Hazar havzası denizlere kapalı büyük bir su kütleinin (600.000 km²) ve onun çevresindeki kara parçalarını kapsayan bölgedir. Bu bölge sadece Hazar Denizi ile sınırlı değildir; Kazakistan ve Türkmenistan'ın batısından Aral'a kadar uzanan bölge, Rusya Federasyonu (RF), Azerbaycan ve İran'ın Hazar kıyısında yer alan bölgeler Hazar havzasına dahil edilebilir (Kalkan, 1998, s. 65). Bu bölgede gelişmiş ülkeler için yaşamsal öneme sahip petrolün yanı sıra, çevresel ve kullanımsal açıdan petrole karşı avantajlara sahip doğal gaz kaynakları da bulunmaktadır. Kuzey Denizi ve İkinci Basra Körfezi tanımlamaları ile varolan kaynaklar betimlense de, gerçekte iki benzetme de tam olarak doğru değildir. Kesinleşmiş hesaplamalara bakıldığında, bölgenin ikisinin arasında yer aldığı görülür: Ne Kuzey Denizi'nden daha az, ne de Basra Körfezi'nden daha çok petrol rezervi vardır.

Hazar Denizi havzasının enerji potansiyeline rakamsal değerlerin yanı sıra niteliksel açıdan bakıldığında, körfez bölgesinden daha kaliteli petrol yataklarına sahip olduğu belirtilmektedir (Binay, 1997). Mevcut değerlendirmelerin yanı sıra, eldeki verilerden, yerin altında bulunan zenginliklerle ilgili yorumlar da yapılmaktadır. Her şekilde, gerek mevcut, gerekse olası kaynaklar konusunda, yorumların çeşitli olduğu görülmektedir. Bunun birkaç nedeni vardır: İlk Sovyetler Birliği döneminde Hazar bölgesinin çoğu araştırılmamıştır. Bunun birinci nedeni, Sovyetler Birliği'nin, *offshore* (kıyıdan uzak) olan petrol ve doğal gaz rezervlerini araştırarak gerekli teknolojiye sahip olmaması nedeniyle araştıramamasıdır. İkinci nedeni ise, SSCB'nin bu kaynakları "stratejik rezerv" olarak tutmak istemesi sonucu araştırmamasıdır. Rakam çeşitliliğinin üçüncü nedeni ise, kaynağa sahip ülkelerin, mevcut değerlerini yüksek tutarak, bu şekilde ülkelerinin önemini artırmak istemeleridir.* Son olarak, kanıtlanmış rezerv, potansiyel rezerv ve üretilebilir rezerv kavramlarının birbirine karıştırılarak kullanımı da sağlam verilere ulaşmayı zorlayan bir başka unsurdur. Belirsizliğe ve teknolojik

* Benzer yaklaşımın ABD tarafından da uygulandığı söylenmektedir. Buna göre, özellikle İran Körfezi'ne yönelik enerji bağımlılığının önüne geçmek için, ABD rakamları yukarı çekmekte ve ilgiyi Hazar bölgesine yöneltmeye çalışmaktadır. Bkz. BAHGAT, 2003, p. 143.

yetersizliğe karşın, Azerbaycan ve Kazakistan'da Sovyet döneminde büyük keşifler olmuş, bunlar geniş petrol rezervlerini ortaya çıkarmıştır.

Bu bölümde öncelikli olarak Hazar bölgesindeki enerji kaynakları ve bunlarla ilgili boru hattı projeleri ele alınacaktır. Ardından Türkiye'nin bölgeye yönelik hem genel hem de enerji politikaları incelenecektir. Diğer bir deyişle, bölgedeki enerji kaynakları ile bağlantılı olarak Türkiye'nin pozisyonu değerlendirilecektir.

2.1. Hazar Bölgesi Enerji Kaynakları

Şekil 2.1. Hazar Havzası

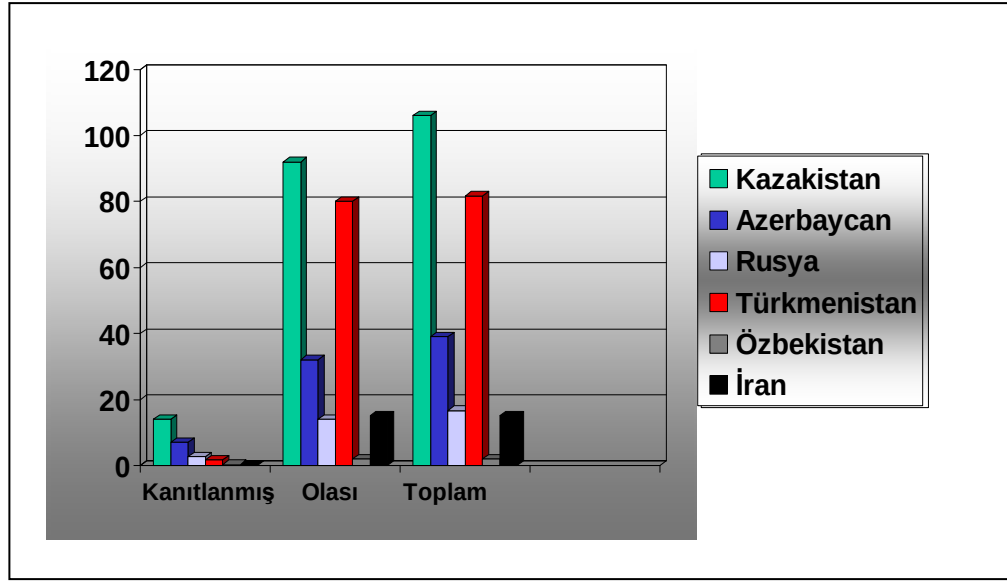
Kaynak: www.isar.org/isar/fieldpubs.html

Bu bölgede tam olarak miktarı belirlenemese de, petrolün varlığı, 8. yüzyıldan beri bilinmekte, çıkarılması ise 15. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilmektedir. 19. asırdan bu yana petrolün artan ticari önemine paralel, Bakû, dünyanın önde gelen petrol üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir (TÜSİAD, 1999, s. 68).

Hazar bölgesinin *kanıtlanmış* petrol rezervleri, 18,4-34,9 milyar varil olup, kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin %1,8-3,4'ünü oluşturmaktadır. Fakat *muhtemel* Hazar rezervleri (şimdiden kanıtlanmış olanlarla birlikte) yaklaşık olarak 253-270 milyar varildir (dünya toplamının %24-26'sı) (Pamir, 2001a, p. 6).

Bu değer, ABD'de 22 milyar varil, Kuzey Denizi'nde 17 milyar varil olan petrol rezervine kıyaslandığında, Hazar havzasının dünya petrol pazarında önemli bir oyuncu haline gelebileceği görülür (Aydın, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/sam/20.htm>). Genel olarak değerlendirildiğinde, Amerikalı uzmanların uydular yoluyla elde ettikleri bir diğer veriye göre, dünyadaki *olası* petrol rezervlerinin %50'sini oluşturan Körfez petrolerinden sonra, Hazar petroleri %17 oranıyla ikinci gelmektedir (Sosyal, 1998, s. 20). Hazar ham petrolü hem kalitesinin yüksekliği hem de ucuzluğu ile Rus ham petrolünün karşısında büyük avantaja sahipken, nakliye güçlükleri ve fiyatı nedeniyle Ortadoğu petroleri ile yarışabilir durumda değildir.

Avrasya bölgesinde zengin petrol rezervlerinin yanı sıra doğal gaz rezervleri de bulunmaktadır. Petrol ile birlikte doğal gazın taşınması konusu da, mevcut kaynakların değerli hale getirilmesini sağlayacağından, rotaların saptanması ve bu kaynakların satılarak ekonomik katkı sağlanması önem kazanmaktadır. Dünya toplam doğal gaz rezervlerinin şimdiki durumda 140 trilyon m³ olduğu hesaplanmıştır. Bu rezervlerin %35'e yakınının RF'de ve %30,2'den fazlasının Ortadoğu'da yer aldığı tahmin edilmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 1999, s. 409). Hazar bölgesinde yaklaşık 8 trilyon m³ doğal gaz rezervi olduğu düşünülmektedir. Bu rezervin yaklaşık 3,1 trilyon m³'ü (dünya rezervlerinin %1,9'u) sadece Türkmenistan'da bulunurken, Azerbaycan'da 0,6 trilyon m³, Kazakistan'da 2,0 trilyon m³ ve Özbekistan'da da 2,1 trilyon m³'lük rezerv bulunmaktadır (Şenkaya, 2001).

Şekil 2.2. Hazar Havzası Petrol Rezervleri

Bu bölge içerisinde yer alan en önemli ülkelerden RF'nin tüm topraklarındaki petrol rezervi 6,7 milyar ton* olarak hesaplanmaktadır (Binay, 1996). Dünyanın bilinen rezervlerinin %4,8'ine sahip olan RF, çıkarımını azalttığı halde dünyanın en büyük petrol üretimini gerçekleştiren üçüncü ülke konumundadır. Bu ülkede petrol en çok Volgograd, Arhanjelsk, Tataristan ve Batı Sibirya'da (Tyumen/Tümen'de) çıkarılmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 1999, s. 404).

Bu bölgede petrol bakımından en fazla dikkat çeken ülkeler Azerbaycan ve Kazakistan'dır. Ancak ispat edilmiş rezervler ve bölgenin "bakırlığı" dikkate alınırsa Kazakistan daha fazla göze çarpmaktadır. Kazak petroleri hem daha fazla rezerve sahiptir, hem de yüzyıldan beri çıkarılmakta olan Azeri petrolünden çok daha yakın zamanda keşfedilmiştir. Eski Sovyetler Birliği ülkeleri içinde RF'den sonra ikinci büyük petrol üreticisi olan Kazakistan, özellikle petrol pazarında söz sahibi olan ülkelerin ilgisini çekmektedir (Kalkan, 1998, s. 65-66).

* 1 ton yaklaşık olarak 7 varildir.

Şekil 2.3. Hazar Çevresi.

Kaynak: <http://www.chtpz.ru/ai/pict5.jpg>

Kazakistan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 2.709 milyar varildir (CIA, KZ.). Kazakistan'daki petrol yatakları (özellikle Tengiz'deki) çok geniş olduğu halde, bu ülke Hazar Denizi'nde de petrol aramaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 1999, s. 405). Kazakistan Hazar Denizi kıyısındaki petrol zenginliği ile Rusya'nın tüm rezervlerinin yaklaşık iki katına sahiptir. Tengiz Sahası'nda bulunan petrol rezervlerine ek olarak Hazar Denizi'nde ve Kafkaslar'da modern teknoloji ile yeni rezervler bulunması devam etmektedir.* Kuzeybatı Kazakistan'da, Hazar'ın kuzeydoğu ucunda yer alan bu bölgede 3 ile 10 milyar varil arası petrol olduğu tahmin edilmektedir. Tengiz bölgesi, RF'deki Orenburg ve Astrahan, Kazakistan'daki Karaçaganak ve Janajol gibi diğer büyük petrol ve doğal gaz yataklarıyla aynı petrol bölgesinde yer almaktadır. Karakuduk petrol bölgesinde 74 milyon ton, Torğay'da ise 150 milyon ton petrol olduğu tahmin edilmektedir (Kalkan, 1998, s. 67). Kazakistan'daki kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin miktarı 920.3 milyar m³ olarak belirtilmektedir (CIA, KZ.). Tengiz'in yakınlarında kuzeybatı Kazakistan'da bulunan Karaçaganak bölgesi aynı zamanda zengin doğal gaz

* Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar Denizi'nde yeni rezervler bulunmuştur. Temmuz 1999'da BP/Amoco Şah Deniz'de ve Kaşagan'da doğal gaz bulmuştur. Ancak bu yeni buluşların yanı sıra, tükenen rezervler de mevcuttur. Örneğin, Haziran 2001'de ExxonMobil Azerbaycan'ın Oğuz bölgesindeki yatak kurduğu için çalışmalarını sonlandırdığını açıklamıştır. Benzer şekilde, aynı ay, Chevron Abşeron (Bakû) 'da beklenenin aksine çok cılız bir gaz tabakası bulduğu için çalışmalarına son vermiştir. Bkz. BAHGAT, 2003, p. 145.

rezervlerine de sahiptir. Bu bölgede 340 milyon ton petrol olduğu sanılmaktadır (Major Event, 1997).

Şekil 2.4. Kazakistan.

Kaynak: <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html>

Sınırlı büyüklüğü ve az nüfusuna karşın muazzam enerji kaynaklarıyla Azerbaycan jeopolitik olarak önemlidir. Orta Asya'daki ve Hazar Denizi dibindeki zenginlikleri içine alan şişenin mantarı olarak nitelenmektedir. Kanıtlanmış petrol rezervleri 589 milyon varildir (CIA, AJ.). Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde bulunan 4 başat *offshore* (kıydan uzak) petrol alanı; Güneşli, Çırac, Azeri ve Kepez'dir.

Bir diğer Hazar havzası ülkesi Özbekistan çok zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Bu kaynaklar arasında altın, doğal gaz, alüminyum, tungsten, kömür, mermer yatakları ön sırada gelmektedir. Kanıtlanmış petrol rezervi 297 milyon varildir. 2001 verilerine göre günde 142,700 bbl petrol üretilmektedir (CIA, UZ.). 1980'lerde birliğin %10'undan fazla doğal gazını üreten cumhuriyet, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında, Rusya ve Türkmenistan'dan sonra üçüncü doğal gaz üreticisi durumundadır. Gaz rezervleri, 1 trilyon m³'ü geçmektedir (CIA verilerine göre 937,3 milyardır) (CIA, UZ.). Doğal gaz kaynakları genel olarak güneydoğuda Kaşkaderya (Qashqadaryo) Vilayeti'nde ve güney bölgede Buhara (Bukhoro) yakınlarındadır. En büyük gaz kaynağı, 1970'lerde

güneydoğuda Surhandarya (Surkhondaryohe) Vilayeti'nde keşfedilen Boyangora-Gadzhak'dır.

Orta Asya ve Kafkasya Bölgesi'nde rezerv açısından dikkat çeken bir diğer bölge de Hazar Denizi'dir. Birçok ülkenin Hazar kıyılarında (*onshore*) ve açıklarında (*offshore*) petrol ve doğal gaz rezervi vardır. Ancak statüsü üzerinde oydaşma olmadığından ötürü bu kaynakların kime ait olduğu, ne şekilde paylaşılacağı sorun teşkil etmektedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, kıyıdaş devletler arasında yoğun tartışmalara neden olan bu konuda, taraflar iki genel görüş etrafında kümelenmişlerdir. Rusya ve İran Hazar'ın göl olduğunu iddia ederek paylaşımın bu esastan yapılmasını isterken (son dönemde Türkmenistan da bu görüşe katılmıştır), Azerbaycan ve Kazakistan deniz olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Özbekistan'ın meseleye bakışı ise belirsizdir. Hazar'ın göl olarak kabulü durumunda her ülke kendi tarafında belli bir uzaklığa kadar özel kullanım alanına sahip olacak geri kalan kısım herkesin kullanımına bırakılacaktır. Deniz olarak tesbit edilmesi halinde ise, Hazar ortadan serbest bölge bırakmaksızın tamamen ulusal bölgelere bölünecektir. Aslında, özetle hukuki bir mesele olarak görülen bu paylaşım planlarına bakıldığında, sonuçta tarafların petrolden daha fazla pay almalarını sağlayan rejime rağbet ettikleri görülür. Ortak çıkar ise, sınırların belirlenerek varolan zenginliğin paylaşılıp yatırıma bir an önce dönüştürülmesinin yolunu açmaktır. 1994 tarihinde RF'nin Birleşmiş Milletler'e Hazar'da uluslararası hukukun uygulanmaması gerektiğini belirten notası ile ortaya çıkan sorunun “ortak çıkar” dahilinde çözümlenmesi için çalışmalar devam etmekte, yavaş yavaş ülkeler birbirlerine yaklaşmaya başlamaktadırlar. Son gelişmelerden biri, 2002 Temmuz ayında Rusya ve Kazakistan'ın ortak bir deklârasyon yayımlamalarıdır. Buna göre, Hazar'ın statüsü “ortay hat prensibi” ile belirlenecek, deniz dibi ulusal sektörlere bölünürken, su yüzeyi ortak kullanılacaktır (Avsam, 2002). Bunun ardından Mayıs 2003'te Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında sağlanan anlaşmaya göre, Hazar'ın kuzeyi olan %64'lik kısmı ortak hat prensibine bağlı olarak eşitsiz biçimde üçe bölünmüştür. Bunun sonucunda Kazakistan'a %27, Rusya'ya %19 ve Azerbaycan'a ise %18 pay ayrılmıştır. Ancak Türkmenistan ve İran ile anlaşılmaya çalışılmaktadır (Correll, 2003, Caspian Sea Region).

Buraya kadar Hazar bölgesinde petrol ve doğal gaz miktarı ile ilgili verilen rakamsal değerler, bundan sonra tablolar halinde incelenmeye çalışılacaktır. Bunun için, öncelikle dünyanın genel enerji hacmi değerlendirilecek, ardından, Hazar bölgesi ele alınacaktır.

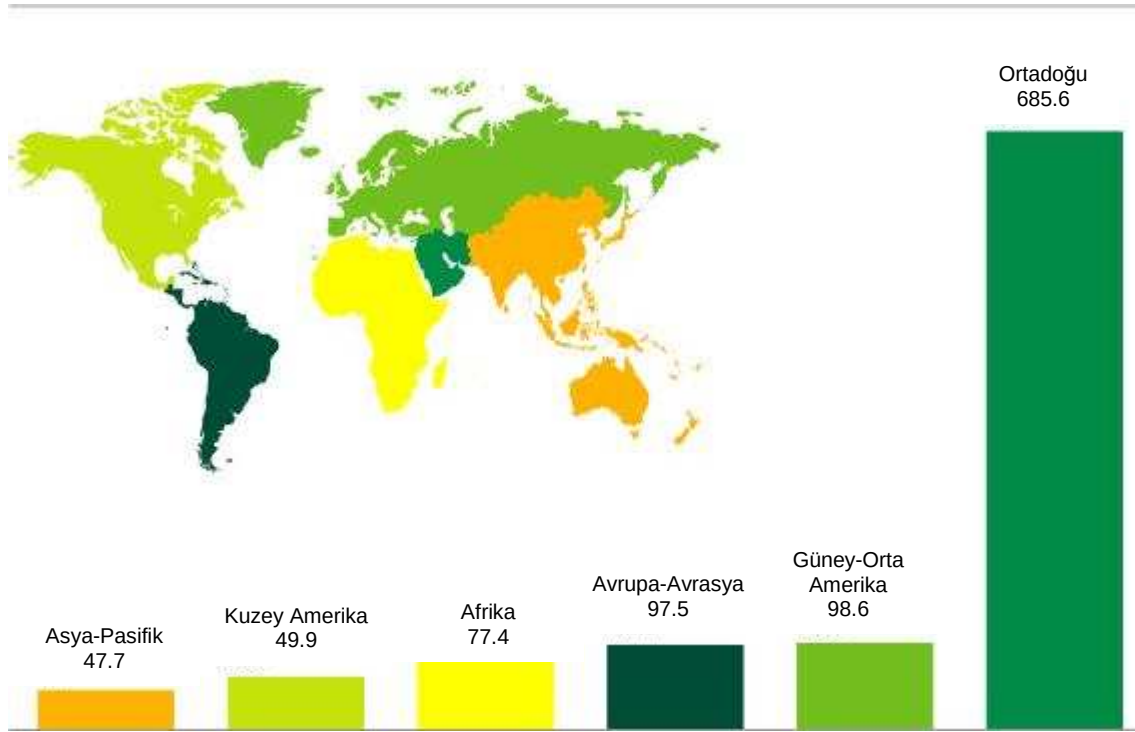
Çizelge 2.1. Dünyada Petrol Rezervlerinin Yüzdesel Dağılımı (2001 sonu rakamları)

BÖLGELER	%
Ortadoğu	65.3
Güney ve Orta Amerika	9.1
Afrika	7.3
Eski SSCB Bölgesi	6.2
Kuzey Amerika	6.1
Asya Pasifik	4.2
Avrupa	1.8

Kaynak: BP Web Sitesi'nden aktaran Bal, 2003.

Çizelge 2.2'de görüldüğü gibi dünyadaki toplam bir trilyon elli milyar varil civarındaki bilinen petrol rezervlerinin %65,32'si olan 685,6 milyar varil Ortadoğu bölgesinde bulunmaktadır. Eski SSCB ülkelerinde ise bu miktar toplama oranla %6,2'dir.

Şekil 2.4'te görüldüğü gibi, 2002 yıl sonu rakamlarına bakıldığında dünyada petrol rezervleri dağılımında Ortadoğu'nun ardından Güney-Orta Amerika ve Avrupa-Avrasya 97,5 milyar varil ile üçüncü gelmektedir.

Şekil 2.5. 2002 Yıl Sonu Dünyada Petrol Rezervlerinin Dağılımı (milyar varil).

Kaynak: BP Web Sitesi <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=111&contentId=2004175>

Çizelge 2.2. Dünyada Doğal Gaz Rezervlerinin Yüzdesel Dağılımı (2001 sonu rakamları)

BÖLGELER	%
Eski SSCB Bölgesi	36.2
Ortadoğu	36.1
Asya Pasifik	7.9
Afrika	7.2
Kuzey Amerika	4.9
Güney ve Orta Amerika	4.6
Avrupa	3.1

Kaynak: BP Web Sitesi'nden aktaran Bal, 2003.

Çizelge 2.2’te görüldüğü gibi, eski SSCB ülkelerinin doğal gazda ağırlığı hissedilmektedir. %36,2 gibi yüksek bir oranla birinciliği elinde bulunduran eski Sovyet bölgesini, Ortadoğu az bir farkla %36,1 ile takip etmektedir.

Çizelge 2.3. Hazar Havzası Ham Petrol Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (milyar varil).

	Kanıtlanmış	Olası	Toplam
Azerbaycan	3.6-12.5	32	36-45
İran*	0,1	15	15
Kazakistan	10,0-17,6	92	102-110
Rusya*	2,7	14	17
Türkmenistan	1,7	80	82
Özbekistan	0,3	2	2
Toplam	18,4-34,9	235	253-270

Kaynak: Energy Information Administration, Department of Energy, U.S.; June 2000. (Yalnızca Hazar bölgesi kıyısı hesaba katılmıştır.)*

Yalnızca Hazar havzası dikkate alındığında, petrol rezervleri açısından Kazakistan’ın birinci geldiği görülmektedir. Onu sırasıyla Azerbaycan ve Rusya takip etmektedir.

Bu sıralama kanıtlanmış, olası ve toplam rezervler için de değişmemektedir.

Çizelge 2.4. Hazar Havzası Doğal Gaz Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı (1 m³=35 Tcf).

	Kanıtlanmış	Olası	Toplam
Azerbaycan	11	35	46
İran*	0	11	11
Kazakistan	53-83	88	141-171
Rusya*	NA	NA	NA
Türkmenistan	98-155	159	257-314
Özbekistan	74-88	35	109-123
Toplam	236-337	328	564-665

Kaynak: Energy Information Administration, Department of Energy, U.S.; June 2000. (Yalnızca Hazar bölgesi kıyısı hesaba katılmıştır.)

Hazar havzasında bulunan doğal gaz miktarı değerlendirildiğinde, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan sıralamasının geçerli olduğu görülmektedir. Rusya'nın rezervleri belirsizdir, Azerbaycan'ın ise, nispeten az doğal gazı vardır.

Çizelge 2.5. Hazar Bölgesi Petrol İstatistikleri.

Petrol	Hazar Bölgesi kanıtlanmış petrol rezervleri yaklaşık olarak 17-33 milyar varildir. Karşılaştırmalı olarak alt sınırı Katar'inkine yakın, üst sınırı ABD'ninkine yakındır. (BBL)					
Rezervler	Ülkeler	Kanıtlanmış Petrol Rezervleri		Potansiyel	Toplam	
		Düşük	Yüksek		Düşük	Yüksek
	Azerbaycan	7	12,5	32	39	44,5
	İran	0,1		15	15,1	
	Kazakistan	9	71,6	92	101	109,6
	Rusya	0,3		7	7,3	
	Türkmenistan	0,5	1,7	38	38,5	39,7
	Özbekistan	0,3	0,6	2	2,3	2,6
	Toplam	17,2	32,8	186	203,2	218,8
Üretim	Hazar Denizi Bölgesi Petrol Üretimi (Günde bin varil)					
	Ülkeler	1992	2002	2010		
				Düşük	Yüksek	
	Azerbaycan	222	318	789	1,14	
	İran	N/A		N/A		
	Kazakistan	530	939	1,617	2,4	
	Rusya	N/A		150		
	Türkmenistan	110	184	374	964	
	Özbekistan	66	152	205	240	
	Toplam	928	1,593	3,135	4,894	

Kaynak: EIA, 2003, *Caspian Sea Region: Key Oil and Gas Statistics*

Gerek potansiyel açısından gerekse genel toplamda Kazakistan, bölgede en çok petrol rezervine sahip ülkedir. Kazakistan'ın toplamda en yüksek petrol rezervi 109,6 bbl iken, onu 44,5 bbl ile Azerbaycan takip etmektedir. Özbekistan ise 2,6 bbl ile bölgedeki en az petrole sahip ülkedir.

Bölgede en çok petrol üreten Kazakistan'ın son on yılda neredeyse üretimini %100 artırdığı görülmektedir. Azerbaycan ise yaklaşık olarak %50'lik bir üretim artışı gerçekleştirerek ikinci sırada yer almaktadır. Toplama bakıldığında, son yılda yaklaşık olarak %72'lik bir üretim artışı söz konusudur.

Çizelge 2.6. Hazar Bölgesi Doğal Gaz İstatistikleri

Hazar Bölgesi kanıtlanmış doğal gaz rezervleri yaklaşık olarak 232 Tcf'dir. Karşılaştırmalı olarak Suudi Arabistan'inkine yakındır.

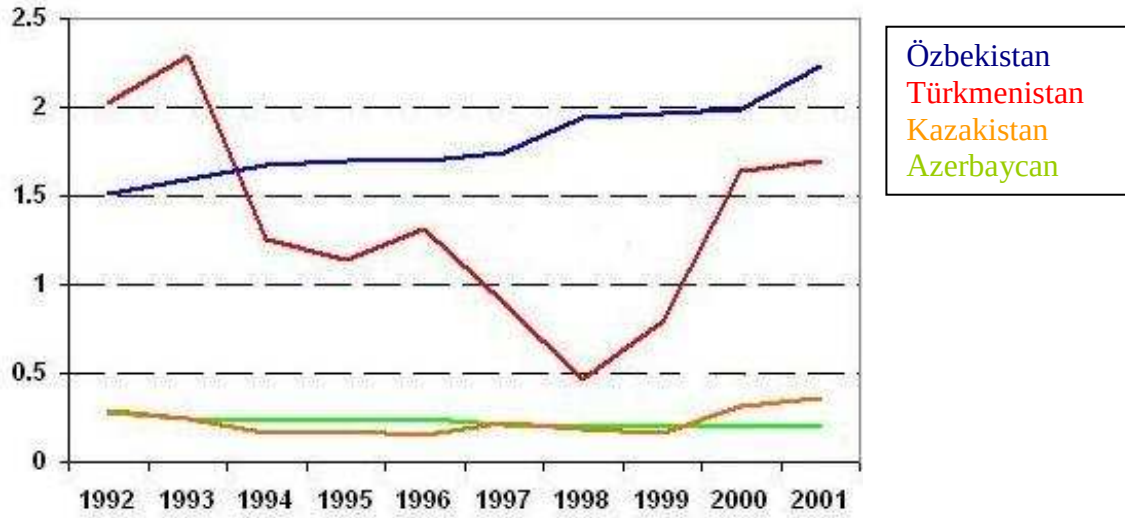
Doğal Gaz

	<u>Ülkeler</u>	<u>Kanıtlanmış</u>	<u>Potansiyel</u>	<u>Toplam</u>
Rezervler	Azerbaycan	30	35	65
	İran	0	10,6	10,6
	Kazakistan	65	88,3	153,3
	Rusya	N/A	N/A	N/A
	Türkmenistan	71	158,9	229,9
	Özbekistan	66	35	101
	Toplam	232	327,8	559,8

Hazar Denizi Bölgesi Petrol Üretimi (Yıl/Tcf)

	<u>Ülkeler</u>	<u>1992</u>	<u>2001</u>	<u>2010</u>
Üretim	Azerbaycan	0,28	0,2	0,6
	İran		N/A	N/A
	Kazakistan	0,29	0,36	1,7
	Rusya		N/A	N/A
	Türkmenistan	2,02	1,7	4,2
	Özbekistan	1,51	2,23	2,2
	Toplam	4,1	4,49	8,7

Kaynak: EIA, 2003, *Caspian Sea Region: Key Oil and Gas Statistics*

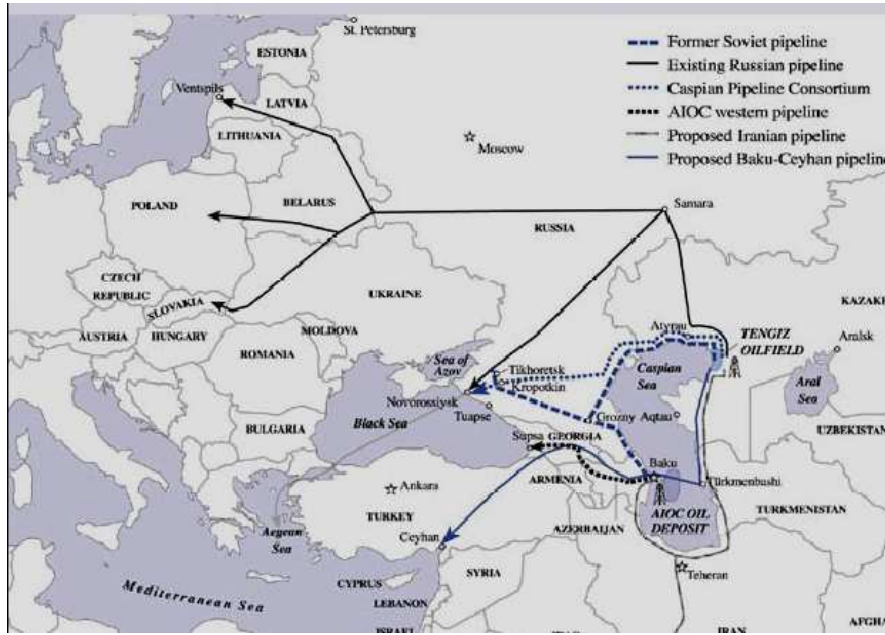

Şekil 2.6. Hazar Bölgesi Doğal Gaz Üretimi (Tcf/t)

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/centasia.html>

Yukarıda da belirtildiği gibi, varolan rezervler önemli büyüklüklerdedir. Ancak, doğal kaynakların varolması tek başına bir şey ifade etmemekte, bu kaynaklar, gelire dönüşebildiği ölçüde değer arz etmektedir. Dolayısıyla, ülkelerin doğal kaynaklarından maksimum çıkar sağlamaları, bunları pazarlanacak bölgeye ulaştırmalarına bağlıdır. Bu noktada, gündeme boru hatları meselesi gelmektedir. Doğal kaynakların önemi ve büyüklüğü göz önüne alındığında konu ile ilgili olarak, yalnız satıcı durumunda olan ülkelerin konumları, meseleyi açıklamak açısından yetersiz kalmaktadır. Kaynağa sahip ülkelerin yanı sıra, bölgede önemli bir etkiye sahip olan Rusya işin içine girmektedir. Rusya'nın müdahil konumu, çarpan etkisi yaratarak konu ile ilgilenen ülke sayısını artırmaktadır. Rusya'nın konu ile ilgili olmasının yanı sıra, yatırımları yapacak şirketlerin bir kısmının ABD kökenli firmalar olması da Amerika'nın boru hatları haritasının oluşumunda ağırlığını gündeme getirmektedir. Nihayet, boru hatları senaryolarında her olası durak ülke (Türkiye, Gürcistan, İran gibi) kendi bölgesinden geçecek olan haritayı desteklemektedir. Sonuçta, enerji çok taraflı bir olaydır, meseledeki aktörler olarak; üretici ülkeler, tüketici ülkeler ve enerji politikalarını oluşturan, uygulatan ülkeler, daha ötesi kaynaktan nihai nokta olan pompalara kadar olayı kontrol eden entegre dev şirketler bu ilişki ağında sayılabilir (Sarıbrahmoğlu, 1997, s. 109).

2.2. Petrol Politikaları ve Boru Hatları

Şekil 2.7. Orta Asya ve Kafkasya Boru Hatları.

Kaynak: U.S. Dept. of Energy, <http://www.ceip.org/files/PDF/rea.Agenda.pdf>

Teknik olarak bakıldığında, petrol ve doğal gazın taşınmasından önce, çıkarılması gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için, devletler, şirketler bir araya gelmiş, ortaklıklar oluşturulmuş ve kaynak ülke ile anlaşmalar yapılmıştır. 1991 senesinde Sovyetler Birliği dağılır dağılmaz, enerji şirketleri ikramiye için çekişmişler, ABD, Avrupa, Rusya, Japonya, Çin ve Güney Amerika'dan petrol şirketleri, konsorsiyumlar oluşturarak yerel şirketlerle birlikte çalışmalara başlamışlardır. Ancak sorun, bu değerli maddenin enerji açısından müşterilere nasıl ulaştırılacağıdır (Nelan, 1998, p. 40). Bölgedeki kaynak ülkelerin birbirlerinden farklı tercihleri ve bunlara bağlı olarak farklı politikaları vardır. Öncelikli olarak hedeflere, ardından doğal kaynağın çıkarılması ve taşınması için gereken boru hatlarına değinilecektir.

Kazakistan ve Azerbaycan büyük petrol potansiyellerini, Türkmenistan ise doğal gaz zenginliğini ekonomilerinde değişimi gerçekleştirmek için gerekli kaynakları sağlamak ve geçiş döneminin sıkıntılarını hafifletmek amacıyla bir an önce kullanma ihtiyacı duymuştur. Ancak mevcut boru hatları, Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisi

çerçevesinde cumhuriyetler arası işbölümüne göre düzenlenmiş olduğundan, bunların ihracat amaçlı kullanım imkanları sınırlıdır. Kaldı ki, bunların çoğu harap ve kapasite açısından yetersizdir. Zira, varolan boru hatları bölgenin gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır (Atukeren, 1997, s. 7). Dolayısıyla, hatların yetersizliği ve eskiliği de göz önünde bulundurularak, bunlara ek yenilerinin yapılması gündeme gelmektedir. Sovyet döneminde bütün demiryolları ve boru hatları Rusya'ya doğru yapıldığı için yenileri inşa edilene kadar dünya pazarlarına ulaşmada bunlara bağlı kalınacaktır (Ronnas ve Sjoberg, 1994, s. 5). Bu nedenle, mevcut enerji potansiyeline paralel, Rusya bölgede manevra yapma ve kontrol etme açılarından çok önemli bir güçtür ve tarihi bağlarına ek olarak, varolan ihraç rotalarında da monopole sahiptir. Üstelik, Rusya, Kazakistan'ın ve Türkmenistan'ın (Rusya'nın topraklarından geçen) boru hatlarını siyasi ve çoğunlukla da ekonomik tavizler koparmak için kullanmaktadır.* Tüm bu nedenlerden ötürü, bağımsızlıktan sonra bu ülkelerde kurulan Batı ağırlıklı konsorsiyumlar yeni boru hattı güzergâhları tespit etmek üzere harekete geçmişlerdir. Tabi ki güzergâh tespitinde maliyet unsuru ve stratejik faktörler önemli rol oynayacaktır. Burada en önemli sorun, Türkmenistan'ın gaz hatlarının, Kazakistan ve Azerbaycan'ın petrol hatlarının tamamı uluslararası pazarlara ulaşmadan Rusya bölgesinden geçmek zorunda olmasıdır (Pamir, 2000a). Bu durumun yanı sıra, Kazakistan ile çok uzun ve çoğunlukla korumasız bir sınıra sahip olması, toplam nüfusunun yaklaşık %30'unun Rus kökenli vatandaşlardan oluşması, ekonominin Rusya'ya bağımlılığı, Kazakistan açısından Rusya'nın önemini ortaya koymaktadır. Ek olarak, doğuda üretilen Kazak petrolü Rus rafinerilerine verilirken, kimi Kazak rafinerileri de Rus petrolüne bağımlıdır. Kaldı ki, Karaçaganak sahasında Gazprom'a verilen %15'lik hisse, Rusya'nın hatları keserek uyguladığı baskı politikasının bir örneğidir. Türkmenistan'da ise, Rusya gazın farklı yollardan dağıtılarak kendine rakip ülke yaratılmaması için, bu gazın büyük bir kısmını yıllarla artırarak almaktadır. Böylelikle, Türkmenistan'ın gazını uluslararası fiyatların üçte birine alarak olası gelirlerini keserken, bir yandan da kendi rezervlerini koruyarak ucuza aldığı gazı üçüncü taraflara daha pahalıya satıp gelir sağlamaktadır (Şüküroğlu,

* Örneğin 1993 yılında Rus yetkililer, Kazak petrolünde sülfür oranının yüksek olduğu iddiasıyla Tengizchevronoil'in boru hattı sisteminden yararlanılmasını askıya almışlardı. Anlaşma ancak Chevron'un 100 milyon dolarlık ek yatırım yapmaya karar vermesiyle 17 Mart 1993 tarihinde sağlanabilmiştir. Bkz. FORSYTHE, 1996, p. 38.

2003, s. 278). Bu durumdan hareketle, Azerbaycan, Kazakistan ve diğ er Hazar cumhuriyetleri gelecek planlarını yaparken Rusya'yı gözardı etmeksizin ancak olabildiğince Rusya'ya bağımlılığı azaltacak     mlere itibar etmektedirler. Bir yandan bağımsızlıklarını güçlendirmek, diğ er yandan da RF ile ilişkilerini mümkün olduğunca egemen ve eşit devletler olarak devam ettirmek isteğindelerdir (Tuncer, 1998, s. 465). Birincil olarak üzerinde durulan dış politika amacı, varolmak hedefidir, dış politikanın hareket noktası mill  menfaattir (Inan, 1999, s. 13).

Bölge  lkeleri, şimdiye kadar bütün ihracatlarını Rusya yoluyla yapmak zorunda kalmış, fakat geçiş için yaptıkları ödemenin fahiş olduğuna inanmışlardır. Üstelik bu ülkelerin hırslı liderleri bağımsızlıkları konusunda endişe etmektedirler ve Moskova'nın herhangi bir durumda "hayat damarlarını" keseceğine inanmaktadırlar (Ivanov ve Shelia, 1997, p. 44-45). Bundan böyle, genç cumhuriyetler tek başlarına ayakta kalabilmek için mevcut bağımlılıklarını azaltmak ve etkileşimli olarak daha özerk dış politika hedefleri koyabilecek yöntemleri benimsemektedirler.

Türkmenistan'ın hedefi, en önemli kaynağı olan doğ l gazını satmaktır. Türkmenistan'ın doğ l gazdan elde edeceğı gelir, Azerbaycan'ın petrolünden elde edeceğı gelire yakındır (Sosyal, 1998, s. 21). Türkmenistan, Rusya ve İran gibi Hazar petrol rezervlerinin ivedi gelişimi ile ilgilenmemektedir. Türkmenistan'ın Hazar kıyısı diğ er bölgeler arasında en az araştırılmış olan alandır ve ülkenin başka yerlerinde de geniş doğ l gaz rezervleri vardır. Doğ l gazda büyük rezervlere sahip olan, petrol konusunda da Kazakistan ve Azerbaycan'dan sonra Hazar'ın üçüncü önemli ülkesi olan Türkmenistan'da ülkenin önemli bir bölümü jeolojik taramadan henüz geçmemiştir. Bu bakımdan enerji kaynakları ile ilgili rezervler hakkında tahmini rakamlar ifade edilen Türkmenistan, 2010'da petrol üretimini 48 milyon tona, doğ l gaz üretimini ise 120 milyar metreküpe çıkarmayı hedeflemektedir (Aras, 2001c). Dolayısıyla, Türkmenistan'ın kısa-orta vadeli hedefi, Rusya bölgesinden geçmek durumunda olmayan bağımsız doğ l gaz ihraç altyapısını geliştirmektir. Bununla birlikte, Türkmenistan bölgeyle ve Hazar havzasının orta-uzun dönemli petrol ve doğ l gaz politikaları ile de ilgilenmektedir. Türkmenistan'dan farklı olarak, Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar petrollerinin ivedi gelişimi ve ihracına daha fazla önem vermektedir. Bunun nedeni, bölgedeki  oğ  kanıtlanmış petrol rezervinin onların kıyılarında olması

ve petrol ithalinden gelecek, Rusya'dan ekonomik ve politik bağımsızlıklarını artıracak fonlara ihtiyaçları olmasıdır (Aydın, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/sam/20.htm>).

200 milyar varil olası petrol ve 6,6 trilyon m³ olası doğal gaz kaynaklarıyla 500 trilyon doları * içerisinde barındıran Orta Asya'nın, beş önemli çıkış hattı vardır. Bunlar:

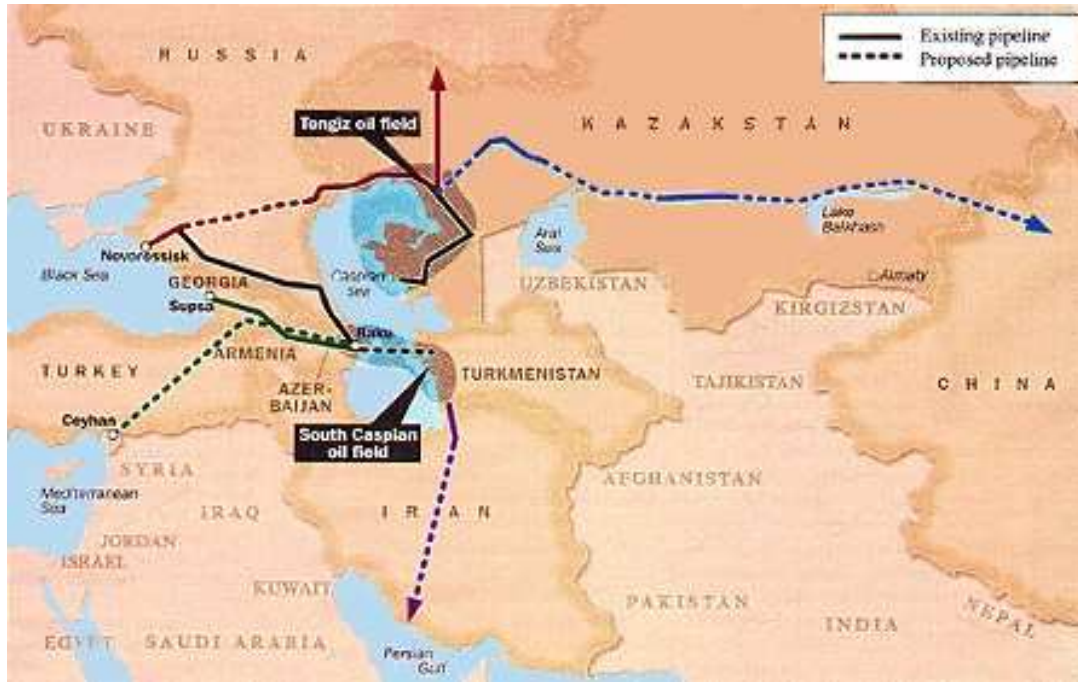
1. Karadan doğrudan doğruya Uzak Doğu'ya,
2. İran üzerinden Körfeze,
3. Afganistan, Pakistan, Hindistan üzerinden Hint Okyanusu'na,
4. Eski Sovyet bağlantıları üzerinden batıya,
5. Bakû-Tiflis-Ceyhan üzerinden Akdeniz'e ve batıya (Şüküroğlu, 2003, s. 272).

Bu çıkışlar içerisinde ihtiyaç sahibi batıya taşıyan iki rota önem kazanmaktadır. Bunlar Sovyet bağlantılarından ve Akdeniz'den geçen projelerdir. Konu dahilinde, bu rotalardan Türkiye ile ilgili olanları ülke bazında ele alınmıştır.

2.2.1. Kazakistan'ın Boru Hattı Projeleri

On yıl içerisinde dünyanın en önemli üreticilerinden biri olabilecek kadar petrol rezervine sahip olan Kazakistan'ın tüm kalkınma planları, doğal kaynaklarının işletilmesine dayanmaktadır. Buradaki en büyük sorun, çıkarılacak petrol ve doğal gazın uluslararası pazarlara nasıl taşınacağıdır. Kazakistan cumhurbaşkanı yardımcısı olan Erik Asanbaev, ülkesinin en önemli hedefinin dünya pazarlarına ulaşmak için kendi boru hatlarına sahip olmak olduğunu açıklamıştır (Rumer ve Asanbaev, 1996, s. 223). Kazakistan açısından olası projelere bakıldığında ise, Rusya dışı alternatiflere yönelindiğinde Rusya'nın ihrac kotası dahil çeşitli engellemeleri ile karşılaşmaktadır. Kazakistan, ilk aşamada üretmekte olduğu günde 160 bin varil petrolü Boğazlar'dan geçirmiştir.

* 1800'lü yıllardan bugüne petrol fiyatlarının enflasyondan arındırılmış ortalama değeri alındığında ham petrolün varil başına yaklaşık 19-20 dolar değer arzettiği görülmektedir. Doğal gaz konusunda ise, fiyat formülü 100 \$/1000 m³ olarak hesaplanmaktadır ki 1000 m³ yaklaşık olarak 70-80 \$ olarak kabul edilebilir (Necdet Pamir ile görüşme). Bu durumda olası rezerv değeri 200 milyar varil 20 \$ ile çarpılmış, buna 6,6 trilyon da 75 \$ ile çarpılarak eklenmiştir.

Şekil 2.8. Kazakistan Boru Hatları.

Kaynak: <http://www.members.tripod.com/~kz2000/economy/oil.html>

Kazak petrollerini işleten Chevron firması ise, Türkiye'nin ilk başta erken üretim için önerdiği Gürcistan'ın Batum limanını kullanarak Boğazlar üzerinden petrol geçirmeye başlamıştır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 122). Kazak petrolünün taşınması için hazırlanan belli başlı projeler şunlardır:

1) Karadeniz Güzergâhı/CPC (Caspian Pipeline Consortium): Tengiz-Atrav-Astrahan-Novorossisk: CPC'nin Türkiye'yi ilgilendiren yönüne bakıldığında, Bakû-Ceyhan hattını dolaylı olarak etkileyebilecek bir proje olduğu görülür. Kazak petrolünü Novorossisk'in 15 km güneyindeki Ozereyevka köyü yakınlarına taşıması planlanan hat ile ilgili olarak, 1992 senesinde Umman ile Kazakistan konu ile ilgili anlaşma imzalanmış, ardından, RF'nin de katılımıyla Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu (CPC) oluşturulmuştur. Ancak, hisse dağılımında yaşanan sıkıntılar neticesinde projede gelişme sağlanamamıştır. 1996 yılında imzalanan ortaklık anlaşmasının ardından, 16 Mayıs 1997 tarihinde projenin teknik koşullarıyla ilgili anlaşma imzalanmıştır (TÜSİAD, 1999, s. 76). CPC'nin Türkiye açısından diğer olumsuz yanı, Boğazlar açısından önemli çevre riski oluşturmasıdır. Halen yılda 35-40 milyon ton civarında

olduğu ifade edilen petrol ve benzeri kargo taşıyan tanker trafiğinin CPC'nin devreye girmesi ile 2001 yılından itibaren önce 30 milyon tonluk ve daha sonra 70-75 milyonluk ek kapasiteyle (Matzke, 2000, s. 281) boğazları ciddi ölçüde tehdit edeceği görülmektedir. Ancak, ana ihraç boru hattı olarak seçilmeyen bu güzergâhtan ilk petrol Novorossisk'e Nisan 2002'de ulaşmıştır, kapasitesinin artırılması çalışmaları sürmektedir.

2) Hint Okyanusu Güzergâhı: Tengiz-İran-Basra Körfezi: Burada iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, İran ile petrol takasıdır. Takas anlaşması 1996 yılında ABD'nin onayının alınmasının ardından İran'la imzalanmış, fakat 1996'da taşınacak Kazak petrollerinde kükürt oranının fazla olması nedeniyle azaltmaya gidilmiştir. İkinci yol ise, Amerikan'ın itirazlarına rağmen Kazakistan'ın vazgeçmek istemediği İran üzerinden Basra Körfezi'ne uzanacak petrol boru hatları projesidir. Ancak İran'ın petrol boru hatlarının topraklarından geçmesi nedeniyle stratejik öneminin artması Amerika için istenmeyen bir durumdur (Şüküroğlu, 2000, s. 282).

3) Pasifik Okyanusu Güzergâhı: Özen ve Aktöbe petrol sahalarından geçerek Batı Çin'e varması hedeflenen proje ile ilgili olarak, Kazak petrol şirketlerinden AktöbeMunaygaz (%60), ÖzenMunaygaz (%55) ve Çin Milli Petrol Şirketi (CNPC) arasında anlaşma imzalanmıştır. Özen ve Aktöbe petrol sahalarına bağlanarak Batı Çin'e kadar ulaşması beklenen boru hattı ile Kazak petrolünün Pasifik'e kadar ulaşması hedeflenmektedir. Boru hattının ikinci kolu ise, Özen'den başlayarak Türkmenistan'dan geçerek İran'a varması planlanmıştır. Bu güzergâhtan, Mayıs 2002'de doğal gaz da eklenerek petrol taşınmasına başlanmıştır.

4) Akdeniz Güzergâhı: Tengiz-Bakû-Tiflis-Ceyhan: Amerika'nın çoklu hatlar stratejisiyle oldukça uyumlu olan ve bu nedenle 1995 tarihinden beri ısrarla savunulan ancak hayata geçmemiş bir projedir. Türkiye'nin 1990'ların başından beri savunduğu proje, Rusya'nın petrol ihraç yolları tekeline alternatif oluşturması açısından önemlidir. 1995 Temmuz'unda devlet başkanlarınca imzalanan 'Kazakistan ve Türkiye Arasındaki İşbirliğinin Geliştirilmesi ve Derinleştirilmesi' hakkındaki protokolde, taraflar "Kazak petrollerinin dünya pazarına, Türkiye üzerinden Akdeniz'e taşınması" konusunda mutabık kalmış ve teknik, finansman ve diğer çalışmaların devam ettirilmesine karar

vermiştir. Bu konunun geliştirilmesi amacıyla, Kazakistan Petrol ve Gaz Sanayii Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında, boru hattı inşası için uluslararası şirketlerin kurulması ile iki taraflı çalışmaların başlatılmasını konu alan bir diğer protokol imzalanmıştır (Şüküroğlu, 2000, s. 283-284). Oysa, Türkiye Bakû-Ceyhan projesi ile beraber bu hattın da 45 milyon ton petrol taşınmasını hedeflemiştir. Kazakistan'ın yılda en az 20 milyon ton petrol taahhüt etmemesi ve CPC hattının hızla ilerliyor olması bu projenin yapımına gölge düşürmüştür. Bu gelişmelerin yanı sıra, Kazak petroleri üzerindeki Rus egemenliğini kırarak olmasını nedeniyle, Rusya bu projeye baştan beri karşı çıkmıştır.*

2.2.2. Azerbaycan'ın Boru Hattı Projeleri

Şekil 2.9. Azerbaycan-Türkiye Petrol Boru Hatları

Kaynak: www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html

1991 yılının Ocak ayında Azeri hükümetinin petrol projelerini ihaleye açması ile süreç başlamıştır. Azerbaycan'daki petrolün üretimi ve pazarlanmasını, petrolün sahibi Azerbaycan ile üstlenen, aralarında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın da (TPAO) yüzde 6,75'lik küçük bir hisseyle temsil edildiği Batılı petrol firmalarının çoğunluğu oluşturduğu Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi'dir (AIOC) (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 16). 1992 yılında Hazar'ın petrol yataklarında faaliyet göstermek isteyen şirketler

* Rusya, Bakû-Grozni-Novorossisk erken petrol boru hattını ve Bakû-Dağıstan-Novorossisk hattını devreye sokarak bölge için planlanan çoklu boru hattının sözde kalmasına neden olmuştur.

konsorsiyumda birleşerek görüşmeler yapmış, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) projenin %30'unu alması kaydıyla, Elçibey yönetimi ile AIOC arasında petrol alanlarının geliştirilmesi amacıyla anlaşma yapılmıştır (Aras, 2001b, s. 58).

Elçibey döneminde oluşturulan ilk üretim konsorsiyumuna paralel olarak, BOTAS'ın da %25 hisse ile ortak olduğu petrol boru hatları konsorsiyumu (CPC) oluşturulmuştur. Bu konsorsiyumun oluşturduğu teknik komite, muhtelif güzergâhlar arasında Hazar petroleri için üç ciddi güzergâh tespiti yapmıştır. *Bakû-Ceyhan*, *Bakû-Supsa*, *Bakû-Novorossisk*. Bu teknik komite çalışmalarını 1993 yılında tamamlamış ve Eylül ayında Londra toplantısında en uygun hattın Bakû-Ceyhan olduğu kararı ile konu Azerbaycan Parlamentosu'na sunulmuştur. O dönemde, hattın Türkiye üzerinden geçmesi kararlaştırılmış, ancak Türkiye içindeki alternatif güzergâhlar üzerinde çalışmalar sürdürülmüştür. Elçibey'in devrilmesinden sonra bu anlaşmalar geçersiz sayılmış ve yeniden oluşturulan üretim konsorsiyumuna paralel boru hattı konsorsiyumu bir daha oluşturulamamıştır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 112). Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından, önce boru hattına petrol sağlaması öngörülen üç sahanın (Azeri, Çıralı ve Güneşli) geliştirilmesine dair anlaşmalar gözden geçirilmiş ve hisse dağılımları ile koşullar yeniden belirlenmiştir. Buna ek olarak da, daha önce Azerbaycan Meclisi'nde onaylanma aşamasına gelmiş olan Bakû-Ceyhan'ın (o tarihlerde henüz Gürcistan üzerinden geçiş karara bağlanmadığı için BTC değil) karara bağlanması, daha ileriki bir tarihe ertelenmiştir (Pamir, 2004).

Bu genel rotalardan hareketle, Azeri petrolünün taşınması için tasarlanan üç proje önerisi şu şekildedir:

1) Kuzey Hattı: Azerbaycan-Dağıstan-Çeçenistan geçişli Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossisk limanına ulaştırılacak olan hattır. 1997 tarihinde faaliyete geçen (kısaca adıyla Bakû-Novorossisk hattı) hat, Grozny ve Tikhoretsk üstünden Novorossisk limanına ulaşmaktadır. Daha önceden Rus ham petrolünü Azeri rafinerilerine taşımak için kullanılırken tamir edilerek ters yönde çalıştırılmıştır. 1411 km'lik kısmı Rusya'dan 153 km'si Çeçenistan'dan geçen hattın işletilmesinden Rus Transneft* şirketi

* RF'nin Transneft şirketi petrol boru hatlarını kontrol etmektedir. Doğal gaz boru hattı ağını ise Gazprom denetlemektedir.

sorumludur ve Bakû'den gönderilen petrolü Novorossisk'den gemilere yüklemeyi üstlenmiştir (TÜSİAD, 1999, s. 75). Bakû-Novorossisk hattı 12 Kasım 1997 tarihinde aralarında Başbakan Mesut Yılmaz'ın da bulunduğu AIOC ortağı devletlerden gelen üst düzey davetlilerin katıldığı törenle resmen açılmış ve hattan 1997 yılı içinde 200.000 ton petrol Novorossisk limanına sevk edilmiştir. Novorossisk hattının mali portresi yüksek olmayan ek yatırımlarla 17 milyon ton kapasiteye çıkartılabileceği bilinmektedir. Ayrıca, Bakû-Novorossisk hattının ana ihraç hattına dönüştürülmesinin 2-2,4 milyar dolara mal olacağı hesaplanmaktadır (TÜSİAD, 1999, s. 75).

Bu hat özellikle, Bakû-Ceyhan projesine rakip olması nedeniyle önemlidir. Novorossisk limanına gelecek petrolün buradan tankerlerle Bulgaristan'ın Burgaz limanına taşınması ve inşa edilecek bir boru hattıyla Ege'deki Dedeagaç'a (Aleksandrupolis) taşınması projesi Bakû-Ceyhan'ı zora soktuğu ve Boğazlar kozunu Türkiye'nin elinden aldığı için rahatsızlık uyandırmıştır (Oran, 2001, s. 282).

2) Batı Hattı: Gürcistan-Karadeniz/Bakû-Supsa hattı da büyük ölçüde eski boruların tamir edilmesi, bazı bölümlerin değiştirilmesi ve yeni bölümlerin eklenmesi ile Nisan 1999'da faaliyete geçmiştir. Hattın, 30 yıl sonra mali külfet altında bulunmayan ancak geçişten varil başına 0.17 dolar ücret alması planlanan Gürcistan'a devredilmesi planlanmaktadır. 1999 başında tamamlanan hattan Nisan ayında ilk petrol Supsa'ya ulaşmıştır (TÜSİAD, 1999, s. 75).

3) Bakû-Ceyhan Hattı: *Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye* üzerinden Akdeniz'e ulaşması planlanan hattır. Bu rotaya alternatifler arasında en kısa olanları ise güneyden İran üzerinden Basra Körfezi'ne inmesi (Taşçıkar, 1998, s. 241) ya da İran'dan 48 km geçip, Nahçıvan-Ermenistan ve Türkiye'de son bulması planlanan güzergâhlardır. Hatta Ermenistan'ın da dahil edileceği bu rotanın, bölge barışı için yararlı olabileceği öne sürülmüştür. Tengiz petrolü için Tikoretsk'den Novorossisk'e giden ya da Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na ulaşan güzergâh yine bu hatta alternatif olan projelerdendir (Lewis, 1999, p. 96). Sovyetler Birliği'nden kalma, her ikisi de Rusya ve Çeçenistan'dan Novorossisk'e uzanan Azerbaycan ve Kazakistan'dan Karadeniz'e ulaşan iki önemli boru hattı zaten vardır (Fouskas, 2004, s. 35).

Şekil 2.10. Bakû-Ceyhan Boru Hattı Güzergâhı.

Kaynak: <http://www.networkingnewsletter.org.uk/44/pipeline.html>

Bakû-Ceyhan hattı ile ilgili hükümet-dışı diğer önemli aktörler ise şirketlerdir. Örneğin, Lukoil (Rus) ve Exxon-Mobil, Bakû-Ceyhan’a petrol vermeyeceklerini ifade etmiş, rakip bir projenin hissedarlarından CPC hattının önemli ortaklarından olan firmalardır. Bu firmaların Bakû-Ceyhan projesine bakışının, büyük ölçüde projenin hayata geçiş sürecinde de etkili olacağı açıktır.

Azerbaycan’ın AIOC ile yaptığı ve yüzyılın anlaşması olarak anılan 10 Eylül 1994 tarihli anlaşmaya göre, ilk aşamada üretilecek petrol “erken üretim petrolü” * olarak tanımlanmıştır. Özellikle 1995 yılından itibaren Türkiye’nin sürekli gündeminde yer alan, teknik ifadeyle “erken üretim petrolü”, Hazar Denizi’nin Azerbaycan’a ait bölgesinde yer alan Azeri, Çıralı ve Güneşli petrol sahalarından, ana üretim öncesi, deneme niteliğinde çıkarılacak petrol anlamında kullanılmıştır. Bu üç petrol alanı, Hazar Denizi’nden karaya 120 mil uzaklıkta ve 120 metre derinliktedir. AIOC 9 Ekim 1995 tarihinde aldığı bir kararla, erken üretim petrolünün, Boğazlar’da petrol tankeri trafiğini artırması açısından büyük tehlike yaratan ve “Kuzey Hattı” olarak anılan Rusya’nın Karadeniz’deki Novorossisk limanı üzerinden taşınmasına karar vermiştir. Konsorsiyum, “batı hattı” diye anılan Gürcistan’ın Karadeniz’deki Supsa limanını, erken

* Erken üretim petrolünün, ana ihraç hattının belirlenmesinde de önemli bir kriter olarak ele alınacağı düşünülmüştür. Petrolün hangi yolla taşınacağına, rotanın pratikteki başarısını ortaya koyacak olan erken üretim petrol hattının ortaya koyacağı hesaplanmıştır.

üretim petrolünün, yine boğazları zorlayarak dünya piyasalarına taşınması için ikinci bir hat olarak benimsemiştir. Bakû-Supsa erken petrol ihraç hattı için Supsa'daki yükleme tesislerinin inşasına 1996 yılında başlanmıştır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 17).

Azeri erken üretim petrolü için seçilen Novorossisk hattının, ana üretim petrolünün uluslararası pazarlara ulaşmak için geçeceği güzergâhların belirlenmesi açısından da anahtar rolü oynaması beklenmiştir. AIOC,* gerek Supsa gerekse Novorossisk hatlarını 12 Haziran 1997 tarihinde aldığı bir kararla, Ceyhan ile birlikte ana üretim petrolünü taşıyacak potansiyel hatlar olarak belirlemiştir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 18).

Sonuçta, erken petrol için seçilen boru hattı güzergâhlarının sorunsuz çalıştığı tesbitinin ardından ana güzergâh belirlemeleri için görüşmeler başlamıştır. Boğazları riskten arındırması nedeniyle savunulan Bakû-Ceyhan projesinin yapımı konusunda 1998 Ekim'inde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan ve Özbekistan'ın da katılımıyla Hazar petrolü konusunda ortak deklârasyon imzalanmıştır. Bu deklârasyona göre; Hazar petrolünün Türkiye üzerinden dağıtılacağı ve hattın Bakû-Tiflis-Ceyhan olacağı konusunda mutabakata varılmıştır. Daha sonra, ABD'nin gözlemciliği ile bu ülkeler -Özbekistan hariç-18 Kasım 1999 İstanbul Deklârasyonu'nu oluşturmuşlardır.**

Bakû-Ceyhan hattının yapımı için girişilen onca diplomatik mücadelenin ardından, ortaklar ve Azerbaycan hükümeti adına milli petrol şirketi Azneft (SOCAR: State Oil Company of Azerbaijan Republic) arasında ana ihraç hattı olarak Bakû-Tiflis-Ceyhan seçilmiştir. Böylelikle, Türkiye tarafından desteklenen Supsa ve RF'nin önerdiği Novorossisk hatları erken petrol ihracı için kullanılırken, ABD ve Türkiye'nin rotası Bakû-Ceyhan ana ihraç hattı olarak belirlenmiştir.

Projeyi yaşama geçirmek üzere, Ekim 2000'de ayrı bir "sponsor grup" (Ana İhraç Boru Hattı Katılımcıları) oluşturulmuştur. Katılımcılar, 17-18 Ekim tarihlerinde, Azerbaycan ve Gürcistan ile "Evsahibi Ülke Anlaşmaları"nı tamamlamış, 19 Ekim 2000

* Başlangıçta, sahaların geliştirme ve işletilmesi için, hissedar şirketler adına AIOC'nin görevlendirilmesi uygun görülmüş ve çalışmalar uzun süre bu şirket tarafından yürütülmüştür. Daha sonra ise, hissedarların kararı ve Azerbaycan tarafının da onayı ile bu görev, 1999 yılı ortalarından itibaren, en büyük hissedar olan BP'nin işletme şirketi tarafından üstlenilmiştir

** Ancak daha sonra, tıpkı ABD'nin Bakû-Ceyhan önerisine şartlı destek vermesi gibi Kazakistan da, burada Bakû-Ceyhan'a yeterli petrol üretimine ulaşılması halinde petrol vereceğini belirtmiştir. Buna ek olarak, Nazarbayev, Bakû-Ceyhan projesinin 1998 Ekim'ine kadar hayata geçirilmesi şartıyla İran'a gidecek boru hattından vazgeçerek bu hattı destekleyeceğini belirtmiştir.

tarihinde, Türkiye ile “Evsahibi Ülke Anlaşması” ve “Hükümet Garantisi Anlaşması”nı son olarak ise, BOTAŞ ile “Anahtar Teslimi Müteahhitlik Anlaşması”nı imzalamıştır. Katılımcılar, Ağustos 2002'de, projenin finansmanı ile inşaatını gerçekleştirmek üzere, "BTC Co. (BTC Anonim Şirketi)" ve "BTC Investment (BTC Yatırım)" adlı iki ayrı şirket kurmuşlardır (Pamir, 2004).

2002 yılında Bakû-Tiflis-Ceyhan hattının, Rusya'nın tüm itirazları ve baskı politikalarına rağmen temeli atılmıştır. Rusya'nın bu mesele ile ilgili en büyük korkusu, Bakû-Ceyhan ve ona paralel hatlarla yakın zamanda Kazak ve Türkmen petrol ve doğal gazının da taşınmasıdır. Bunun gerçekleşmesi halinde Rusya'nın bölgede etkinliği azalacak ve enerji naklinde tekeli önemli ölçüde yitirecektir. Türkiye ise, Kazak ile Türkmen petrol ve doğal gazının da Bakû-Tiflis-Ceyhan'a paralel hatlarla taşınmasını sağlayarak, arzı genişleterek hem enerji bağımlılığını azaltmak, hem de çeşitliliği artırmak istemektedir.

26 Eylül 2002 tarihinde Bakû-Tiflis-Ceyhan hattının Türkiye bölümünde inşaatı Ceyhan'da başlamış, 1730 kilometrelik boru hattının temel atma törenine, Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz, Enerji Bakanı Zeki Çakan, BOTAŞ Genel Müdürü Gökhan Bildacı, ABD Başkanı George Bush'un Hazar Bölgesi Temsilcisi Steven Mann'ın yanı sıra ABD ve Azerbaycan'ın Ankara'daki Büyükelçileri katılmıştır (Stratejik Analiz, 2002, s. 92). Kazakistan'ın Ankara Büyükelçisi Kayrat Sarıbay, 4 Ekim 2002 tarihinde Kazakistan'ın Aktau-Bakû-Tiflis-Ceyhan projesine katılabileceğini (Stratejik Analiz, 2002, s. 99), Hazar geçişli bu projenin daha 1992'de Turgut Özal'ın Almatı ziyareti sırasında gündeme geldiğini belirtmiştir (Pamir, 2004).

Projenin daha önce planlandığı gibi yürütülmesi halinde, BTC'den ilk petrol akışının, 2005 yılında gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Türkiye “Hükümetin Yüklendiği Görevlerin Tebligat ve Kabulü” anlaşmasını, 3 Şubat 2004 tarihinde imzalamıştır. Anlaşma, Azerbaycan Hükümeti ve BP tarafından işletilen BTC Şirketi, BTC boru hattı inşaatının finansmanı için bir grup kredi ve sigorta kuruluşu ile proje finans belgelerinin son paketinin imzalandığı resmi bir törenle Türkiye'nin ev sahipliğinde yapılmıştır. Bakû'deki Gülüstan Sarayı'nda gerçekleştirilen imza töreni ile boru hattı projesinin üçüncü taraf finansmanını kapsayan anlaşmalar tamamlanmıştır.

BTC finansman anlaşmaları, Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin temsilcileri ile BTC finansörler grubu temsilcileri tarafından Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de hazır bulunduğu törende imzalanmıştır (Caspiandevelopmentandexport.com).

15 Mayıs 2001'de temel mühendislik çalışmaları tamamlanan hatta 19 Haziran 2001 tarihinde detay mühendislik çalışmaları başlamıştır. 26 Eylül 2002 tarihinde Bakû-Tiflis-Ceyhan hattının Türkiye bölümünde inşaata Ceyhan'da başlanmıştır. BTC boru hattının fiilen yapımına her üç ülkede 2003 baharında başlanmıştır. Hazar petrolünü taşıyacak ilk tankerin 2005 yılının ilk yarısında Ceyhan'dan yüklenmesi planlanmaktadır.

2.2.3. Türkmenistan'ın Boru Hattı Projeleri

Türkmenistan, Rusya'dan sonra bölgede ikinci büyük doğal gaz zenginidir. Ancak, mevcut boru hatlarının hepsi Rusya'dan geçmektedir ve buradan Rusya eliyle alıcı ülkelere dağıtılmaktadır. Bu durum, Rusya'nın Türkmenistan üzerinden kâr etmesi nedeniyle çokça eleştirilirken, Türkiye gibi alıcı ülkeler açısından ise, gazı Rus kâr payının eklentisi ile satın almak soru işaretleri yaratmıştır. Ancak bu ticaretten en çok zararlı çıkan ülke sattığı gazın çoğu zaman parasını Rusya'dan tahsil edemeyen Türkmenistan'dır.

1990 yılında ilk protokollerinin imzalandığı Türkmen gazı anlaşması, 1999 yılında bir alım-satım anlaşması ile sonlandırılmıştır. Anlaşmaya göre, doğal gaz alımı en erken 2002, en geç 2004 yılında başlayacak, 30 yıl sürecek, 5 milyar m³ ile başlayacak, 9-10 yıl içinde 16 milyar m³'e çıkacak ve gaz Türkiye-Gürcistan sınırında Türk tarafına teslim edilecektir. Bu amaçla Türkmenistan bir ihale açmış ve bu ihaleyi PSG Konsorsiyumu (Pipeline Solution Group; Bechtel ve General Electric ortaklığı) kazanmıştır (Pamir, Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı ve Türkiye). Bakû-Ceyhan'a paralel olarak Hazar'dan geçmesi ve yılda 30 milyar m³ doğal gaz taşınması öngörülen hat taraflarca 29 Ekim 1998 tarihinde bir anlaşmayla karara bağlanmış ancak bu proje gerçekleştirilememiştir.

Türkiye, Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Trans-Hazar) Doğal Gaz Boru Hattı'nı, Türkmen doğal gazının Türkiye benzeri yeni pazarlara açılarak Rusya'ya olan bağımlılığın kırılmasını sağlanmanın yanı sıra, Türkmenistan'ın Avrupa'ya açılmasında bir araç olarak görmüştür. Ayrıca, gelecek yüzyılda ortaya çıkması muhtemel Türkiye ve Avrupa gaz talebi açısından kaynak çeşitlendirme politikasının bir basamağı olarak değerlendirmiştir. Bu avantajların yanı sıra, Hazar'ın altından geçtikten sonra Bakû-Ceyhan'a paralel bir güzergâh izlemesi öngörülen bu hattın inşası halinde, geçiş güzergâhı için kullanılacak irtifak haklarında, boru hattı inşası için gerekli malzemeleri taşıma yolları yapımında, elektrik, su temininde, servis hizmetleri ve güvenlik hizmetlerinde de tasarruf sağlanacaktır. Ayrıca, boru hattı telekomünikasyon sistemi, bakım-onarım ve personel hizmetleri açısından da maliyetlerin önemli ölçüde, işletme giderlerinin ise, %18 oranında azalacağı" BOTAS yetkililerince baştan beri ifade edilmektedir. Yatırım ve işletme maliyetlerindeki bu büyük tasarruf yalnızca Türkmen gazı projesini değil, aynı zamanda Bakû-Ceyhan hattını da ekonomik yönden çok daha cazip hale getirecektir (Pamir, Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı ve Türkiye).

Bu proje ile ilgili olarak, PSG (Pipeline Solution Group)'nin Başkanı Ed Smith 3 Mart 1999 tarihinde ABD Senatosu'nda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

".....Hem Mavi Akım, hem de Trans-Hazar Projesi, Türkiye'ye gaz getirecektir. Ancak, Türkiye'deki gaz pazarının büyüklüğü dikkate alındığı takdirde, aynı anda bunlardan yalnız bir tanesinin yapılabilmesi mümkündür. Türkiye'nin gaz pazarı çok büyüktür ve bu nedenle de, her iki projenin de yapılmasına olanak tanıyacağı düşünülebilir. Ama bu doğru değildir. Trans-Hazar gibi muazzam maliyeti ve riskleri olan projeleri geliştirebilmek, hat oraya vardığında, pazarın orada olmasını zorunlu kılar. Türkiye'nin geleceğe yönelik projeksiyonları, gaz talebinde önemli artışları öngörmektedir. Ama projeler, ancak şu anda konfirme edilebilen talepler varsa geliştirilebilir. Ve bu talep, önümüzdeki 3-5 yıllık süreçte ancak tek dev projeye olanak vermektedir. Bu nedenle de, şuna kesinlikle kani olduk ki, bu iki projeden (Mavi Akım ve Trans-Hazar) hangisi finans konusunda başarılı bir gelişme sağlarsa diğeri duraklayacak ("stall") ve büyük olasılıkla 5-10 yıl gecikecektir." (Pamir, Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı ve Türkiye).

Ayrıca Gazprom'un Başkan Yardımcısı Sergei Dubinin'in de 24 Kasım 1999 tarihinde, Mavi Akım'ın finansmanı konusunda çok ilerleme kaydedildiğini ve Trans-Hazar'ın bu kadar şansının olmayacağını ifade ettikten sonra, *"eminim ki Türkmen gazı, Rusya üzerinden...Türkiye'ye Mavi Akım hattı ile taşınacaktır. Bu durumda Hazar'ı*

geçen bir hatta gerek kalmayacak” demiştir (Pamir, Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı ve Türkiye).

Sonuçta, Ed Smith’in ve Dubinin’in yaklaşımına paralel nedenlerle bu proje rafa kaldırılmıştır. Türkmenistan’ın Rusya’ya yılda 50 milyar m³ doğal gaz satacak olması bir yönüyle Trans-Hazar boru hattını zora sokan bir gelişme olmuştur. 18 Kasım 1999 tarihli AGİT Zirvesi’nde imzalanan hükümetlerarası bildirgenin ardından Mavi Akım’a ağırlık verilmesi ile bu proje gündemden düşmüştür. Ayrıca, Türkmenistan ile ilişkilerin gerilmesi, Türkmenistan’ın, Rusya ile yeni bir doğal gaz anlaşması imzalaması, bu projenin gerçekleşmesini tamamen imkansız kılmıştır.

2.3. Türkiye’nin Bölgeye Yönelik Politikaları

Bölge ile genel ilişkilere bakıldığında, 1991 yaz ve sonbaharında Türkiye’nin Gorbaçov’un başarısızlığa uğradığını ve Sovyet sisteminin toptan çökmek üzere olduğunu anlamakta geç kaldığı değerlendirilebilir. Ancak, politikanın değiştirilmesine karar verildikten sonra uygulama daha hızlı gerçekleşmiştir (Henze, 2000, s. 38-39). 1990-91 yıllarında ve 1992’nin başında, Türkiye bölgede ihtiyatlı bir politika izlemiştir. Böylece, haklı olarak RF’nin olumsuz tepkilerinden sakınılmıştır. Bağımsızlığını kazanmış olan eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkiler, Rusya’da tedirginlik yaratmamak için gayet temkinli yürütülmüştür (Ersanlı, 1998, s. 227). Bir anlamda, Türkiye’nin bölge ile ilişkilerinin 1989 ve 1991 yılları arasında Moskova merkezli olarak tanımlamak mümkündür. Bu dönemi, 1991 ve 1993 yılları arasında İran-Rusya etkisini kırmaya yönelik aktif politika izleyecektir.

Asıl dönüm noktasını devletlerin tanınmasından çok Sovyetler Birliği’nin çökmesi oluşturmuştur. Soğuk savaş ve Sovyetler Birliği tehdidinin ortadan kalkmış görünmesi dış politikada belli bir rahatlama anlamına gelmiş (Ersanlı, 1998, s. 227), kurulan Türk devletleri Türkiye diplomasisi için yeni bir alan açmıştır. 1990’larda bu ülkelerle Türkiye arasında ziyaret, temas ve anlaşmalar zinciri birbirini izleyecektir.

"Türk Dünyası" ile ilişkilerin temelleri, Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Mart 1991’de çıktığı Sovyetler Birliği gezisi sırasında atılmıştır. Tipik olarak, Orta Asya ile yeni ilişkileri destekleyenlerin başında bizzat Özal bulunmuştur. Bu gezisinde, yolculuk

planına özellikle Alma-Ata'yı da eklemiştir. Rusya ve Ukrayna'dan başka Azerbaycan ve Kazakistan'ı ziyaret eden Özal, çöken Sovyet sisteminin parçaları olan bu ülkelerle işbirliğini geliştirmek için çaba harcamıştır. İlişkiler asıl SSCB Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'a karşı düzenlenen Ağustos 1991 darbesinden sonra ivme kazanmış, aynı ay içinde Kazakistan Sağlık Bakanı Ankara'yı ziyaret etmiş ve genel olarak sağlık ve tıp alanında ve özellikle de ilaç ve tıbbi malzeme üretiminde işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile de benzer anlaşmalar imzalamıştır (Turkish Times, 15 March 1991). Eylül 1991'de Türk Dış İşleri Bakanlığı siyasal gelişmeleri değerlendirmek, diplomatik misyon atamak ve resmen tanımak da dahil olmak üzere ilişkilerin yakınlaştırılmasının arzu edilirliğini değerlendirmek üzere her bir cumhuriyetin başkentine bir diplomat ekibi göndermiştir. Bu ekipler döner dönmez hızlı hareket edilmesini tavsiye etmişlerdir. Mesut Yılmaz'ın ANAP hükümeti son dış politika kararlarından biri olarak 9 Kasım'da Azerbaycan'ı resmen tanımış, 16 Aralık'ta ise prensip olarak tüm Bağımsız Devletler'i tanıyacağını açıklamıştır. Kasım ve Aralık 1991'de Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan Cumhurbaşkanları Özal tarafından karşılanmış (Turkish Times, 15 March 1991), yardım ve destek sözleri verilmiştir. Dış İşleri Bakanlığı organizasyon yapısını yeni bir Orta Asya İşleri Departmanı'nı da kapsayacak biçimde yenilemiştir (Henze, 2000, 38-39). Nihayet, 1991'in sonunda, bütün Türk Cumhuriyetleri Türkiye tarafından tanınmış ve 1992 yılında bu ülkelerde arka arkaya büyükelçilikler açılmıştır (Ersanlı, 1998, s. 227). Böylelikle, bu devletleri tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Nitekim, 1991 sonundan itibaren Türkiye Moskova odaklı tutumunu tamamıyla terk etmeye başlayarak eski Sovyet Cumhuriyetleri ile aktif ilişkiler programını tam anlamıyla uygulamaya koymuştur.

1991 Aralık ayında Kırgız lider Asker Akayev, Ocak 92'de Azeri Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov Ankara'ya gelmiş, çok geçmeden Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin bölge turuna çıkmıştır (TÜSİAD, 1999, s. 13). Bu yoğun turların ardından da Başbakan Süleyman Demirel bölgeye gitmiştir.

Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki siyasi ilişkiye bakıldığında, Şubat 1992'de Başbakan Süleyman Demirel'in Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan büyük bir Türk dünyasının ortaya çıktığını belirten beyanatı bir kırılma noktasıdır. Zira, bundan böyle,

eski Sovyetler Birliği Pan-Türkizm tehlikesinden dem vuracak, Türk devletleri ise Türkiye’den yana -belki imkanların haricinde- beklentiler içerisine girecektir.

Diplomatik turlar, 1992 baharında eski Sovyetlere dahil altı Türk ve Müslüman devletin hepsinin liderleri Ankara’ya devlet ziyaretleri düzenlemeleri ile devam etmiştir. Süleyman Demirel başbakanlığındaki yeni hükümet bu ilişkileri kurmakta ve geliştirmekte gecikmemiştir. Bu durum, Mayıs 1992’de Demirel’in, Türk iş adamları, siyasal, kültürel ve ekonomi uzmanlarını kapsayan geniş bir heyetle birlikte bir haftalık Orta Asya ziyareti ile -bu yeni cumhuriyetlere yabancı bir devlet tarafından gösterilen en büyük ilgi- simgeleşmiştir (Fuller, 2000, s. 87-88). Ermeni-Azeri çatışmasının ardından Azerbaycan’ı kaybettiğini düşünen Türkiye’nin ilgisi, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile arasındaki bağları kuvvetlendirmeye yönelmiştir. 1992’nin Nisan ayında, Demirel, Türkiye’yi Orta Asya için politik ve gelişimsel model olarak sunmak için bölgeyi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Demirel Rusya’nın bölgedeki çıkarlarına ilişkin dolaysız ve beklenmedik bir açıklama ile, bir Türk Devletler Birliği’nin kurulmasından bahsetmiş ve Orta Asya’nın Ruble bölgesinden çıkması gerektiğini belirtmiştir. Bu olaydan birkaç ay önce Türkiye Orta Asya’ya askeri eğitim verme olasılığını tartışmış, Orta Asya’daki tüm Türk dilleri için Türk (Latin) alfabesinin kabul edilmesini aktif bir şekilde desteklemiş ve Orta Asya’ya Türk yayınlarını aktaracak bir uydu bağlantısının kurulmasına yönelik plan yapmıştır. Böylece 1992 ortalarında Türkiye, bölgede siyasal, finansal, kültürel, askeri ve ekonomik alanlarda liderlik ve nüfuz sağlama konusunda cesur hamlelerde bulunmuştur (Fuller, 2000, 87-88).

Yeni cumhuriyetlerin hamisi sıfatıyla Türkiye ile görece yeni eski lideri Rusya arasında bölgeye yönelik kontrol yarışı ilk başlarda yoğun olarak yaşanmıştır. Öyle ki, özellikle bağımsızlığın hemen ardından bölge ülkelerinin önünde iki seçeneğin varlığı algılanmıştır: ya etnik akrabası, kimlik, din, dil, ırk birliğine sahip olunan Türkiye, ya da aynı federasyonun içinde uzun yıllar aynı siyasal sistemi paylaştığı, Türkiye’den daha fazla hatırlanır ortak tarihe sahip olunan Rusya. Türkiye’ye kendini yakın hisseden ülkelerin ortak politika oluşturma, Rusya’dan farklılaşma isteği, yaşanan siyasi gelişmelerle törpülenirken, Türkiye’nin yetersizliği birçok krizde kendini göstermiştir. İki potansiyel lider, Rusya ve Türkiye, birbirlerinin alanlarına saygı göstermeye

çalışarak, temkinli politikalar üretmeye çabalasalar da, kimi zaman, iki ülkeyi karşı karşıya getiren gerginlikler de yaşanmıştır. Mevcut rekabetin yarattığı gerginliğin çıkış noktalarından bir tanesi, esas olarak petrol boru hatları konusunda meydana gelmiştir. Türkiye'nin Bakû'den Akdeniz kıyısındaki Ceyhan'a uzanan güzergâh teklifine karşılık Rusya Novorossisk-Türk Boğazları güzergâhını öne sürmüştür. Bu pazarlıklar yıllarca devam etmiş, nihayet Bakû-Ceyhan hattı, 1998 başında, başta Türkiye olmak üzere Azerbaycan ve Gürcistan tarafından daha da kuvvetli bir biçimde savunulmaya başlanmıştır (Ersanlı, 1998, s. 228).

Resmi düzeyde bakıldığında aslında 1992 senesinde herşey yolundadır. 20-22 Ocak 1992'de zamanın Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Moskova'ya giderek "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Prensipleri Anlaşması"nı imzalamıştır. 8-9 Haziran 1993'te Başbakan Tansu Çiller'in Rusya'ya gitmesinin ardından Boris Yeltsin 25 Haziran 1993'te görünürde iki ülke arasındaki işbirliğini geliştirecek Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirvesi'ne katılmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra RF Başbakan Birinci Yardımcısı Oleg Soskovets Türkiye'yi ziyaret ederek ekonomik konularda anlaşmalar imzalanmıştır. Üst düzey görüşmeler bundan sonra da devam etmiş, Tansu Çiller, RF Başbakanı Viktor Çernomyrdin ile görüşmüş, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel KEİ toplantısı için Moskova'ya gitmiş, çeşitli düzeylerde temaslar devam etmiştir.

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık ilanından sonra, bölge ile ilişkiler açısından Türkiye'de genel olarak romantik bir hava esmiştir. 'Eski vatan', 'Türk toprakları' gibi duygusal çağrışımlarla yüklü politikaların yanı sıra, 'Adriyatik'ten Çin'e kadar Türk yurdu' gibi yorumlarla, hem halk tabakasında hem de aydın çevrelerde gelişmeler mantıklı, analitik incelemelerle profesyonel politika üretimi yerine yüzeysel perspektiflerle tek yönlü olarak değerlendirilmiştir. Kültürel, sosyal yakınlıklar reel politiğin önünde tutulmuş, toplumları bir araya getirerek işbirliğini artırmayı amaçlayan Türk Kurultayları organize edilmiştir. Türk Kurultayları, 1993'ten başlayarak muntazam bir şekilde düzenlenmiştir. Organizatörü, Türk Devletleri ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı'dır. Altıncı Türk Kurultayı'na her zamankinden daha çok olmak üzere Asya, Avrupa ve Amerika ülkelerinden 700'ü aşkın delege katılmıştır. Orta Asya'daki Türk devletlerinden, Ukrayna ve Moldova'dan ve RF'ye dahil Tataristan,

Dağıstan ve Başkır gibi Türk Cumhuriyetleri'nden ve Yakutistan'dan en kalabalık heyetler gelmişlerdir. Antalya'da, İzmir'de (iki kere), Ankara'da, İstanbul'da ve Bursa'da toplantılar düzenlenmiştir. Bu kongrelerde ve 1994 senesinin Eylül ayında Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen Türk Dünyası Tarihi Araştırma Kongresi'nde, bu alanda çalışan Türk aydınları ve akademisyenleri, Türk Cumhuriyetleri'nin siyasi hedeflerinin birbirinden farklı olduğunu görebilmişlerdir. Farklılık içinde birlik arama noktasına gelinmiştir (Ersanlı, 1998, s. 230). Genç cumhuriyetler de Türkiye ile güçlü kültürel, duygusal ve psikolojik bağları bulunmakla birlikte, diğer seçenekleri göz ardı etmemeleri gerektiğini de anlamışlardır. Uluslararası ortam, yeni cumhuriyetlerin ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların tamamının Türkiye tarafından karşılanamayacağı gerçeği, her iki tarafı da reel politikayı gözden geçirmeye iterken, pragmatik yönelimler su yüzüne çıkarak, duygusal açılımların önüne geçmeye başlamış, her iki kesim için de ihtiyaçların ve kaynakların belirlenmesi birincil çıkar olarak saptanmıştır. Bu durumun en güzel örneği Azerbaycan Ermeni çatışmasında yaşanmıştır.

6 Ocak 1992'de Azerbaycan'a karşı harekate başlayan Ermeniler birkaç hafta içinde bütün askeri hedeflere varmışlar, buna karşılık uluslararası toplum sadece yakınmakla yetinmiştir. Türkiye'nin tutumu ise verdiği tüm retoriksel desteğe rağmen Karabağ konusunda yapabileceklerinin sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'nin dış politik manevralarının bölgede karşılık bulamaması ve beklentilerin gerçekleşmemesi, bu dönemle başlamış ve sürmüştür.

Aliyev, çok geçmeden elindeki en iyi kozu Rusya'ya karşı kullanarak Hazar Denizi'ndeki üç petrol yatağının işletilmesi için yapılan ürün paylaşım anlaşmasına 1993 Aralık ayında sessizce Rus petrol şirketi Lukoil'i de katmıştır. Türkiye'ye, yani TPAO'ya, aynı anlaşmada %1,75'lik bir pay verildiği düşünülürse Aliyev'in tercihini Rusya'dan yana yaptığı, Türkiye'nin "Yüzyılın Kontratı" diye adlandırılan sembolik önemi büyük olan bu anlaşmadan dışlandığı anlaşılmaktadır (Akgün, 1998, s. 218). Yine bu olay, bölgede Rusya'nın dışlanarak politika üretilmesinin olanaksızlığını gerek Türkiye gerekse bölge ülkeleri için sergilemiştir.

Rusya ise, Mayıs 1992’de kaleme alınan güvenlik doktrinini 18 ay tartıştıktan sonra 2 Kasım 1993’te yürürlüğe koymuş ve "Yakın Çevre"* olarak adlandırdığı Kafkaslar ile Orta Asya’yı stratejik çıkarları açısından etki alanı olarak gördüğünü dünyaya ilan etmiştir (Tuncer, 1998, s. 403-404). Bu doktrin ile beraber, bu ülkelerin Rusya’nın üstünlüğünü sarsacak şekilde başka ülkeler ile ilişkilere girmesine Rusya’nın karşı olduğu mesajı verilirken, diğer yandan, Orta Asya ve Kafkasya’da etkin bir politika izleyeceği de belirtilmiştir. Bu yaklaşımın kısa özeti şu şekilde ifade edilmiştir: “Arka bahçeme ayak basma!” (Fairbanks vd., 2001, p. 77).

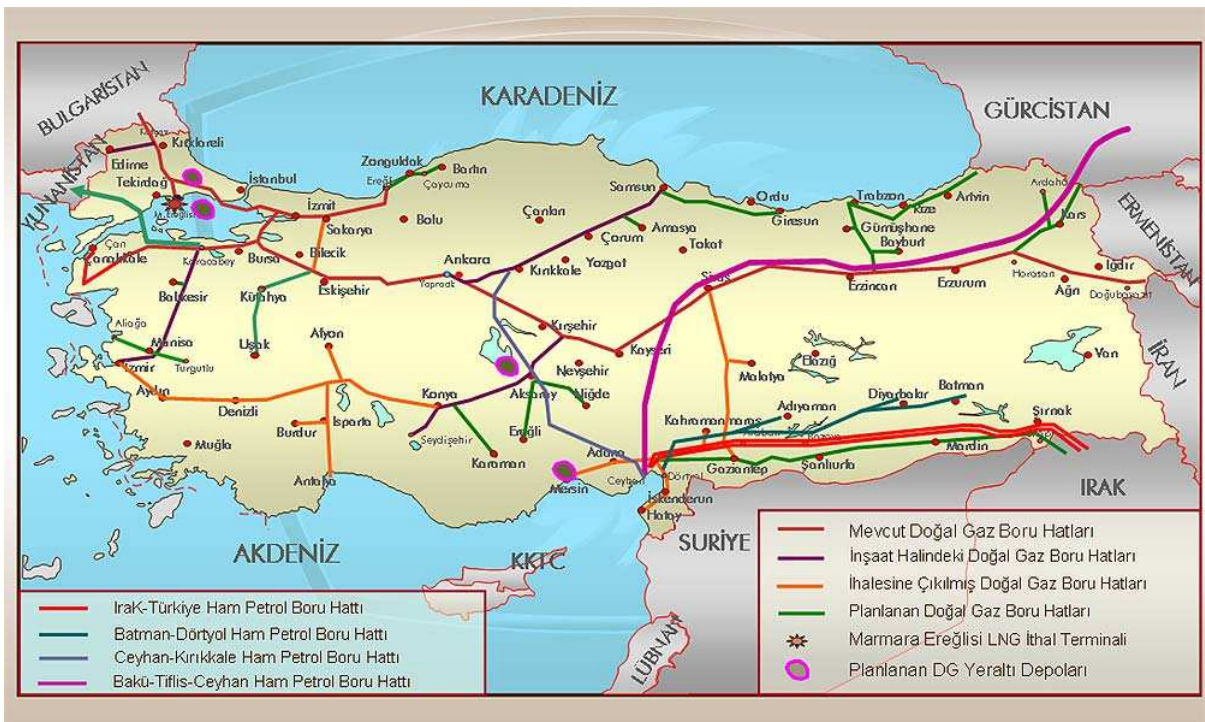
Yaşanan model ülke olma yarışında Rusya ve Türkiye’den başka İran da iddialıdır. Azerbaycan ile dinî, etnik birlikteliğinin yanı sıra, sınır ve fikir problemleri var olsa da benzer şekilde, yeni cumhuriyetlere yol gösterme eğilimindedir. Türkiye’nin kaynaklarının kısıtlı olduğunun gayet iyi farkında olan Türk Cumhuriyetleri, Basra Körfezi’ne ve bizzat Türkiye’ye ulaşan tek karayolunu teşkil eden İran’ın da jeopolitik nedenlerden dolayı önem taşıdığını kabul etmektedirler. Washington’un Orta Asya kalkınma modeli olarak Türkiye’yi İran’a tercih ettiğini açıkça ifade etmesine rağmen, hiçbir Orta Asya ülkesi İran ile bağlarını koparmayı göze alamamaktadır (Fuller, 2000, s. 92). Örneğin, Azerbaycan’ın ilk cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey, Türkçülük yanlısı bir politika izleyerek, Atatürk’e olan hayranlığını ön plana çıkarmış, o dönemde iki ülke arasında sıklıkla ziyaretler gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra, Elçibey Türkiye ile yakın ilişkiler kurulmasını ve Azerbaycan Türkçesi için Latin Alfabesinin benimsenmesini savunmuştur. Bölgenin iki güçlü devleti Türkiye ve İran arasında sıklıkla gerçekleşen model olma rekabetinde Elçibey, İran’ın dağılacağı ve iki Azerbaycan’ın birleşeceği tahmininde bulunmuş ve İran’daki molla rejimi yerine Türkiye’nin bir model olduğu görüşünü savunmuştur. Elçibey, Türkiye ile gerçek kardeşliği, Moskova ile ilan edilmiş olan ‘sonsuz’ dostluğa tercih etmiştir (Dubnov, 1997, p. 42-43). Ancak Elçibey’in iktidardan ayrılmasının ardından başa geçen Aliyev için durum bu şekilde değerlendirilmeyecek, reel politika değerlendirmeleri ile pragmatizm, duygusallığın önüne geçecektir. Bu durumun pratiğe yansımaları Türkiye’nin öncelikli konumunu etkileyecek, sonuç olarak, Türkiye, Orta Asya’da, öne çıkmasına rağmen, tek el konumuna veya özel

* Bu doktrin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer, İdil, “Yakın Çevre ve Türkiye”, Gencer ÖZCAN, Şule KUT (der.), *En Uzun On Yıl*, Boyut Kitapları, Kasım 1998, İstanbul, içinde, s. 445-471.

bir ayrıcalığa sahip bulunmayacaktır. İlâveten, Orta Asya liderleri ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacak her türlü ilişkiye ilgi göstermektedir.

Özal ve Demirel dönemlerinden sonra Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer'in diğer iki lidere kıyasla farklı yapısından dolayı, bölgede cumhurbaşkanlığı düzeyinde aktif bir politikanın izlenmediği görülmektedir. Kaldı ki, 2000'lere gelindiğinde, Türkiye'de yaşanan ekonomik ve siyasi sıkıntılar "model olma" kriterini bölge açısından silikleştirmiştir. Bunun yanı sıra, bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler, uluslararası konjonktürün de etkisiyle, gitgide kendi ayakları üzerinde durmaları gerektiğinin bilincine vararak dış politikalarını daha realist bir bakış açısıyla değerlendirmeye başlamışlardır. Özellikle, Putin'in iktidarı ile Batılılaşmanın sinyalleri tüm bölgeyi etkilerken, bu ülkeler de Batı sistemine entegre olma çalışmalarına hız vermişlerdir. Kısacası, 2000'li yıllarla beraber, Türkiye, bu ülkelerle 'hami' sıfatından ziyade 'kardeş' ülke temelinde ilişki kurmaya başlamış, 'model' olamasa da Batı'ya açılıştaki 'teşvik edici' ülke konumunda sıcak ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır.

2.4. Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Enerji Politikaları

Şekil 2.11. Türkiye'nin Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları.

Kaynak: <http://www.botas.gov.tr/haritalar/harita2.html>

Türkiye'nin enerji tarihinde çeşitli dönüm noktaları olmuş, bu dönemlerde Türkiye, enerji kaynaklarını geliştirebilmek için çeşitli enerji-politik kararlar almıştır. Örneğin, 1970'lerin başında Türkiye enerji açığını kapatmak için termik santrallerin kurulmasını öngörmüştür. Ancak enerji kaynaklarında çeşitlendirme unsuru bu tarihlerde gözardı edilmiştir. 80'li yıllara gelindiğinde ise hidrolik enerji kullanımı yaygınlaşmış, baraj yapımına hız verilerek, termik santrallerin yanı sıra bu yoldan enerji sağlanması tercih edilmiştir. 90'lı yıllara gelindiğinde ise nükleer enerji tartışmaları gündeme gelmiş fakat mevcut politik gelişmeler neticesinde nükleer santral kurmak yerine, Türkiye, enerji ithali yolu ile “enerji terminali” olmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla, Türkiye, mevcut enerji kaynakları zengin olmasa da ithal ve ihraç rotalarının topraklarından geçmesi sonucu “enerji geçiş bölgesi” haline gelmiştir. Nitekim, Haziran 1996 tarihinde, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Petrol ve Doğal Gaz Çalışma Grubu Raporu'nda belirtildiği üzere:

“Türkiye'nin gittikçe artacağı beklenen enerji talebinin büyük kısmını oluşturan petrol ve doğal gazın ekonomiye getireceği mali külfetin azaltılması amacıyla, yurtdışında, özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde petrol ve doğal gaz arama üretim ve boru hattı ile taşıma çalışmalarına etkin bir şekilde ağırlık verilmesi...” (Madencilik Özel İhtisas, 1996, s. 6-7).

kararlaştırılmıştır. Bu noktada, enerji hatları için mevcut üç çeşit uygulamadan söz etmek mümkündür: Gerçekleştirilmiş, ilgili antlaşmaları yapılmış ve proje kapsamında olan çalışmalar. Petrol açısından değerlendirildiğinde ele alınması gereken boru hattı antlaşmaları şunlardır:*

- **Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı/Kerkük-Yumurtalık Hattı:**

Birbirine paralel iki hattan oluşan ve Irak'ın Kerkük ve civarındaki diğer petrol üretim bölgelerinden gelen petrolü Ceyhan'a ulaştıran bu hat, 35 milyon ton/yıl kapasiteli olup (641 km'si Türkiye'de olmak üzere 986 km'dir ve kapasitesi daha sonradan artırılarak 46,5 milyon ton/yıl'a çıkarılmıştır), 1976 yılında işletmeye alınmış ancak, Mayıs 1977'de çalışır duruma gelmiştir. Ağustos 1987 tarihinde devreye giren 2. boru hattı ile kapasitesi 70,9 milyon ton/yıl'a ulaşmıştır. 1990 yılında Körfez Krizi nedeniyle hat

* Bu konuda Prof. Dr. Beril Tuğrul'un 2001 Enerji Politikaları ders notlarından yararlanılmıştır.

kapatılmış, 1996 senesinde tekrar sınırlı işletmeye alınmış, 1998’de Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın izniyle 20,5 milyon ton/yıl sınırlı sevkiyat sağlanmıştır.

- **Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı/Bakû-Ceyhan Hattı:** Toplam uzunluğu 1730 km olması planlanan hattın, 468 km’si Azerbaycan’da, 225 km’si Gürcistan’da ve 1037 km’sinin Türkiye’de olması planlanmıştır. Projeye göre, hattın Bakû yakınlarındaki Sangachally’den başlaması, Türkiye’ye Çıldır gölünün doğusundan girip, Erzurum, Erzincan, Sivas, Pınarbaşı ve Kozan’dan geçerek Ceyhan’a ulaşması planlanmıştır. Hattın kapasitesinin ilk olarak 11,5 milyon ton/yıl ile başlaması 6 yılda 45 milyon ton/yıl kapasiteye ulaşması planlanmıştır. Sonunda gerçekleşecek 45 milyon ton/yıl kapasitenin 20 milyon ton/yıl’lık kısmının Kazakistan petroleri ve 25 milyon ton/yıl’lık kısmının ise Azerbaycan tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Alternatif olarak Bakû-Novorossisk (RF) ve Bakû-Supsa (Gürcistan) hatları önerilmiştir. Azerbaycan *offshore* (kıydan uzak) petrol üretimi başlayınca bunun bir boru hattı ile Gürcistan üzerinden Türkiye’ye geçirilmesi ve Ceyhan limanından tankerlerle dağıtılması istenmiş, daha kısa olsa da, düşman saydığı Ermenistan’dan geçmesine karşı gelmiştir. Türkiye de bu öneriyi desteklemiş ve konu üzerinde etkinliği bilinen ABD nezdinde bunu savunmuştur (Sosyal, 1998, s. 21). Bu hatta ilişkin Kasım 1999’da İstanbul’da gerçekleşen AGİT Zirvesi’nde antlaşma sağlanmıştır. Bunun ardından çalışmalara Türkiye’de Haziran 2002’de başlanmıştır. Daha evvel de belirtildiği gibi, ilk petrolün 2005 yılında Ceyhan’a ulaşması hedeflenmektedir.

- **Ceyhan-Samsun Ham Petrol Boru Hattı:** Ukrayna ve diğer Karadeniz ham petrol ve/veya rafine petrol ihtiyaçlarının karşılanmasında boğazlara gerek kalmaksızın taşınmasını amaçlayan, şimdilik beklemede olan bir projedir.

Doğal gaz konusunda ise ithalat RF-Avrupa-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı/Batı Terminali ve Sıvılaştırılmış Doğal Gaz İthal Terminali yolları ile sağlanmaktadır. Proje halinde olan doğal gaz boru hatları ise şunlardır:

- **RF-Karadeniz-Türkiye (Mavi Akım) Doğal Gaz Boru Hattı Projesi:** 15 Aralık 1997 tarihinde Çernomırdin’in ziyareti sırasında imzalanarak 1998’de yürürlüğe giren “Rus Doğal Gazının Karadeniz Altından T.C. Sevkiyatına İlişkin Anlaşma”

çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Buna göre, Türkiye'nin RF'den* 25 yıl süreyle yılda 16 milyar m³ doğal gaz alması öngörülmüştür. Rusya Federasyonu-Karadeniz-Türkiye (Mavi Akım) Doğal Gaz Boru Hattı;

- i. Rusya topraklarında İzobilnoye-Djubga arasında 56-inç çapında 307 km ve 48-inç çapında 65 km uzunluğundaki Boru Hattı Sistemi,
- ii. Karadeniz geçişi olarak, Djubga-Samsun arasında yaklaşık 392 km. uzunluğunda 24-inç çapında paralel 2 ayrı hat,
- iii. Türkiye topraklarında ise Samsun-Ankara arasında 48-inç çapında ve 501 km. uzunluğundaki Boru Hattı Sistemi,

olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır (BOTAŞ, Yatırım).

Ayrıca, hattın Türkiye'den İsrail'e ve Mısır'a uzatılması söz konusu olmuştur (Tellal, 2001, s. 548).

Mavi Akım projesinin finansmanı, SACE' nin şemsiyesi altında Alman Hermes ile Japon Eximbank'ın katılımıyla oluşturulmuş, ayrıca İtalyan bankaları ile 2 milyar dolar kredi anlaşması imzalanmıştır. ABD projeyi, Türkmen ve Azeri doğal gazını Türkiye ve ötesine nakledecek Trans-Hazar Boru hattı önerisinin geliştirilmesine bir engel olarak görmüştür. İlk başlardaki aksaklıklara karşın, Duma'nın projenin teknik yönleri ile ilgili yasayı 1999 Kasım sonunda meclisten geçirmesi ile Mavi Akım tekrar rayına oturmuştur (Sezer, 2002, s. 254). Bu projenin amacını RF şu şekilde özetlemiştir: "RF ile Türkiye Cumhuriyeti arasında son yıllarda hızla artan ekonomik işbirliği, politik ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Mavi Akım projesi, RF topraklarında fazlasıyla bulunan doğal gazın taşınmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük atılım yapan ekonomisi paralelinde hızla artan enerji ihtiyacına cevap verebilmek, çevrenin korunmasına katkıda bulunurken, tüketici talebine düzenli arzı sağlayabilmek ve Türkiye'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme yoluyla stratejisine ilave bir alternatifle katkıda bulunabilmek amacındadır. Bunların yanı sıra, Mavi Akım projesinin Türkiye'ye kazandıracakları açısından değerlendirildiğinde, artan doğal gaz talebinin karşılanacağı,

* Türkiye, RF'den 1984 yılında imzalanan "Doğal Gaz Antlaşması"na istinaden Bulgaristan'dan bir hatla 1987 yılından itibaren doğal gaz almaya başlamıştır.

Türkiye'ye gelen gazın, alıcı-satıcı haricindeki üçüncü ülkelerin topraklarından geçmesi engellenerek ilk elden kaynağa ulaşacağı, Rusya'nın Türkiye'ye yolladığı gazın güven altına alınacağı, Karadeniz tabanından boru hattı döşenebileceği kanıtlanarak ileride gerçekleştirilecek benzer petrol ve gaz projelerinin önünün açılmış olacağı görülmektedir. Ancak deniz altından boru döşenmesinin, özellikle bu kadar uzun mesafe için döşenmesinin zorluğu ile teknik açıdan projenin benzersizliği, nedenleriyle proje, başta basında olmak üzere çeşitli kesimlerde “*blue dream*” (mavi rüya) olarak değerlendirilmiş, gerçekleşmesinin imkansızlığı vurgulanmıştır.

Kasım 1999'da Başbakan Ecevit'in gezisi sırasında tekrar ele alınan proje, kamuoyunda çok daha ucuza gelecek Türkmen doğal gazının önünü kestiği, RF'ye bağımlılığı artırdığı gerekçeleriyle çok tartışılmıştır.

Son duruma bakıldığında, Mavi Akım hattının yapım çalışmaları tamamlanmış ve 20 Ekim 2002 tarihinde Samsun-Durusu ölçüm istasyonunda düzenlenen "Altın Kaynak" töreni ile Karadeniz'den gelen boru hattı Samsun'daki hat ile birleştirilmiş olduğu görülmektedir. Gerekli test işlemlerinin tamamlanmasının ardından 20 Şubat 2003 tarihinde Sistem devreye alınmış ve Rusya'dan gaz sevkiyatı başlamıştır.

- **Türkmenistan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı:** Bu projeye ilgili ön anlaşma, 20 Ekim 1998'de iki ülkenin enerji bakanlarınca parafe edilmiş, devlet başkanlarınca 29 Ekim 1998 tarihinde imzalanmıştır. Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı projesinin (TCP) Bakû-Ceyhan'a paralel olarak, Türkiye'ye yılda 30 milyar m³ doğal gaz taşıması öngörülmüştür.

Ancak daha önce de belirtildiği gibi, çeşitli nedenlerden ötürü bu proje hayata geçirilememiştir.

- **LNG İthal Terminali:** İç pazarda artan doğal gaz talebini karşılamak ve arzda dalgalanmaların önüne geçmek için, Marmara Ereğlisi'nde LNG terminali kurulmuştur. Burada, Cezayir'den gelen 2 milyar m³/yıl doğal gaz eşdeğeri LNG depolanmıştır.

- **İran-Türkiye:** İran'dan doğal gaz alımına ilişkin anlaşma 12 Ağustos 1996 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşmada, Türkiye'nin İran'dan 22 yıl süre ile doğal gaz

alması ve bu alımın 3 milyar m³/yıl düzeyinden başlayıp, 10 milyar m³/yıl düzeyine çıkması planlanmıştır. Proje ile ilgili olarak Doğubeyazıt'tan başlayan Erzurum, Erzincan, Sivas ve Kayseri üzerinden Ankara'ya ulaşan bir güzergâh belirlenmiştir. Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı döneminde imzalanan (Gas agreement, 1996, p. 24) anlaşma, “*Take or pay*” (al ya da öde) şeklinde alımı içerdiği için, İran indirim yapmak istemediğinden sık sık eleştirilere maruz kalmış, hatta bu konuda tahkime bile gidilmesi söz konusu olmuştur. Türkiye, halen İran'dan aldığı doğalgazın bin metreküpüne 160 ABD Doları ödeyerek, gaz alımını sürdürmektedir (Şimşek, 03.03.2004).

Şekil 2.12. İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı.

Kaynak: [http:// www.pipe-line.com/archive/ archive_00-11/00-11_natural-staff_fig6.jpg](http://www.pipe-line.com/archive/archive_00-11/00-11_natural-staff_fig6.jpg)

Sözleşmenin tam da Başkan Clinton'ın her iki ülkeye yabancı yatırımı engelleyen İran-Libya Yaptırımlar Yasası'nı yürürlüğe koyduğu zamana denk gelmesi birçok uzman tarafından ABD yönetiminin yüzüne bilinçli indirilmiş bir tokat olarak yorumlanmıştır (Makovsky, 1999, s. 97). Ancak buna rağmen ABD, Azeri ve Kazak petrollerinin bağlantı noktası olarak özellikle AIOC Bakû-Ceyhan hattında hemfikir olduktan sonra Türkiye'yi desteklemiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı Temmuz 1997'de, Türkmenistan gazının İran yoluyla ihracının Amerikan yaptırım yasalarını teknik olarak ihlal etmediği sonucuna ulaşmıştır. Bundan da ötesi, ABD'nin Mavi Akım projesi konusunda duyduğu rahatsızlık bu ülkenin Türkiye'nin bölgedeki diğer stratejilerine olan desteğini azaltmamıştır (Sasley, 2002, s. 348). Bunların yanı sıra, Mısır-Akdeniz-

Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, Rusya-Türkiye-İsrail projeleri beklemede olan projelerdir.

Dönem açısından bakıldığında, 1992 yıl sonu itibariyle Türkiye'nin petrol rezervleri 41.387.674 tondur ve bunun %73'ünün TPAO'ya, %18'inin ise Shell şirketine aittir. Görünür doğal gaz rezervi ise 8,8 milyar m³ ve 1992 yıl sonu itibariyle doğal gaz tüketimi 4.615 milyon m³'tür. Türkiye'de doğal gaz genel olarak, enerji, ulaştırma, sanayi, tarım ve ısınma amaçlarına yönelik olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, en fazla tüketim elektrik üretiminde gerçekleşmektedir. Ayrıca çimento, gübre, kimya, cam, kağıt sanayi kollarında da kullanılmaktadır. Türkiye'nin enerji açığının yanı sıra, Avrasya bölgesindeki yeni oluşumlara cevap verebilmek için Doğu-Batı Enerji Koridoru projesi geliştirilmiştir. Özünde Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına güvenli ve çeşitli güzergâhlardan ulaştırılmasını öngören proje, Trans-Hazar ve Trans-Kafkasya petrol ve doğal gaz boru hatlarının yapımına dayanmaktadır. Doğu-Batı Enerji Koridoru, BTC Ham Petrol Boru Hattı, Bakû-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ile Hazar Geçişli (Türkmenistan-Türkiye-Avrupa) Doğal Gaz Boru Hattı tasarılarını kapsamaktadır* (MFA, Türkiye'nin Enerji Politikası). ABD ve Türkiye hükümetleri sıklıkla, bu bütünleşmiş planın gerçekleşmesi için desteklerini ifade etmişlerse de, gerek Batı petrol şirketleri ve Batı parlamentolarının gereken parayı ortaya koymalarında yaşanan sıkıntılar, gerekse projenin bütünleşmiş yapısı, yapımında yaşanan zorlukları beraberinde getirmiştir.

* Diğer taraftan, Doğu-Batı Enerji Koridorunun çok önemli bir parçasını oluşturan ve Gürcistan'a gaz tedariki açısından da önem taşıyan Şahdeniz doğal gazının Bakû-Tiflis-Erzurum boru hattı ile Türkiye'ye getirilmesini öngören boru hattına ilişkin anlaşmalar, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'yi resmi ziyareti sırasında 12 Mart 2001 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanmıştır. Projenin ortaklarını oluşturan şirketler, projenin gerçekleştirilmesine ilişkin icra kararını Şubat 2003'te vermişlerdir. Bu projenin ilk ayağını Hazar-Türkiye-Yunanistan-Avrupa güzergâhının oluşturmaya öngörülmektedir. Kazakistan'ın ve Türkmenistan'ın Doğu-Batı Enerji koridoru tasarılarında yer alması bu kapsamdaki bölgesel işbirliği alanının Orta Asya'ya kadar uzatılmasını sağlayacaktır. Türkiye, Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun yanı sıra Kuzey-Güney eksenini çerçevesindeki işbirliğine de önem atfetmektedir. BOTAS'ın önümüzdeki yıllarda Rusya'dan 30 milyar m³ Rus doğal gazı alması öngörülmektedir. Bu gazın 14 milyar m³'ünün Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'dan geçen ve kapasitesi artırılan mevcut Batı hattı üzerinden, 16 milyar m³'ünün ise Şubat 2003'te devreye giren Mavi Akım boru hattı üzerinden alınması planlanmıştır. İran'dan gaz alımı ise Aralık 2001'de başlamıştır. Uygun petrol boru hatları tamamlandığı takdirde, 2010 yılı itibarı ile Hazar Denizi'nden günde 3,9 milyon varil ham petrol çıkarılabileceği hesaplanmaktadır. Petrol ve doğal gaz piyasasındaki rekabetin en son halkası ise Hazar petrolleri üzerinde devam etmektedir.

1992 yılında siyasi ilişkiler yeni ve hızlı bir şekilde gelişirken, enerji cephesinde de gündem yoğun olmuştur. Petrolün Rus egemenliğinden kurtarılacak Ceyhan üzerinden uluslararası piyasalara taşınması için yoğun çaba harcayan Elçibey, 1992 yılının 5 Aralık gecesi dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile görüşerek, Özal’a “Türkiye’yi petrol işine sokacağım. İki adamını Bakû’ye gönder” demiş, bu görüşmeden bir gün sonra ise Batılı petrol şirketleriyle bir görüşme planlanmıştır (Sarıbrahimoğlu; 1997, s. 25). Birkaç ay sonra ise, Türkiye ile Azerbaycan arasında Aliyev’in iktidara gelişi ile rafa kaldırılacak olan, Azeri petrolünün Ceyhan’a akıtılacağına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.

1994 yılı, hem petrol ve doğal gaz politikalarında hem de bölge siyasetinde önemli değişikliklerin yaşandığı bir yıldır. Türkiye, 1994 yılında Aliyev’in iktidara gelmesiyle birlikte, kendini yeni koşullar altındaki bir petrol pazarlığının ortasında bulmuştur. Çünkü Elçibey döneminde imzalanan petrol anlaşması iptal edilmiş ve yeni bir pazarlık dönemi başlamıştır. 1994 yılında Azerbaycan ile petrol anlaşması imzalayan AIOC, bu anlaşmanın ilk aşamasını oluşturan bölümünü uygulamaya koymak için kolları sıvamıştır. Bu aşamayı, 2002 ve 2004 yıllarında çıkarılması hedeflenen ana üretim petrolü öncesi gerçekleştirilecek erken üretim petrolü oluşturmuştur (Sarıbrahimoğlu; 1997, s. 49). Nisan ayında, Azerbaycan petrol şirketi SOCAR, konsorsiyuma dahil olan diğer şirketlere, %30 olan kendi hissesinden %10’luk kısmı Rusya’nın önde gelen petrol şirketlerinden Lukoil’e devretmiştir. Ardından üstüne düşen mali sorumlulukları yerine getiremeyen SOCAR, %10’luk diğer kısmını da TPAO ve Exxon arasında paylaşmıştır. İran, AIOC’da hissedar olma yönünde yoğun çabalarına ve Azerbaycan hükümetinin de desteğine karşın, Amerikan yönetimi ile şirketlerin karşı çıkışı yüzünden SOCAR’ın hisselerine sahip olamamıştır (TÜSİAD, 1999, s. 70). Azerbaycan’ın petrol ve gaz yataklarının işletimi için yabancı petrol şirketleriyle imzaladığı yaklaşık 16 anlaşmadan en önemlisi olan 20 Eylül 1994 tarihli anlaşmaya göre; Çırac, Azeri, Derin Güneşli* petrol yatakları, içerisinde TPAO’nun da bulunduğu konsorsiyuma

* Karabağ ve Dan Ulduzu-Eşrefli yataklarında ise, inceleme yapılmış fakat yatırım yapmaya yetecek miktarda petrol ve gaz bulunmadığı için projeler bekletilme aşamasına gelmiş ya da bitirilmiştir. Örneğin, Karabağ yatağı için SOCAR, Lukoil (RF), Pennzoil (ABD), Agip (İtalya) arasında imzalanan anlaşmadan sonra, 120 milyon dolarlık yatırım ile aramalar yapılmış ancak, kaynakların yetersiz olduğu sonucuna varılarak, bir araya gelinip kurulmuş olan Hazar Uluslararası Petrol Şirketi (CIPCO) 21 Ocak 1999’da kendini feshetme kararı almıştır.

devredilmiştir. 30 yıl süreli anlaşmada, ABD şirketleri en büyük payı alırken (%60), ikinci olarak Rus şirketi Lukoil (%10) almış ancak daha sonra Azerbaycan'ın eklediği paylarla beraber %15 hisseye sahip olmuştur. Aynı yılın 12 Aralık tarihinde ise, Azerbaycan Parlamentosu'nun onayı sağlandıktan sonra konsorsiyum, 54 aylık geliştirme programına başlamış, ilk aşamada mevcut Çıralı-1 platformundan 240 milyon varillik beş yılı kapsayan erken üretim planlaması yapılmıştır. Bu aşamada, erken üretim petrolü için Rusya'nın, halen Kazak petrolleriyle birlikte yılda yaklaşık 40 milyon ton petrolü Boğazlar'dan uluslararası piyasalara pazarladığı Karadeniz'deki Novorossisk limanı gündeme gelmiş, Türkiye açısından ise, Rus rotasının geçtiği yol üzerinde bulunan Çeçenistan'daki iç karışıklık erken üretim için Novorossisk'in şansını azaltmıştır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 49). Buna karşılık, Türkiye de, erken üretim petrolü için Rusya'nın Novorossisk limanına alternatif olarak Gürcistan'ın, Türk sınırına yakın olarak Karadeniz'deki Batum limanına destek verme eğilimine girmiştir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 51). Nitekim 27-28 Şubat tarihleri arasında Gürcistan'ın başkenti Tiflis'i ziyaret eden Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'ndan bir heyet, burada Gürcülerle bir protokol imzalayarak, erken petrol için Bakû-Batum hattının yapımı üzerine bir protokol imzalamıştır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 51). Türkiye'de, başta BOTAŞ, Azeri erken üretim petrolü için Novorossisk'e karşı Batum limanına destek verirken, şu mantıktan hareket etmiştir: "Batum limanının kapasitesi, erken üretim petrolü için, çok az bir yatırımla yılda en fazla 5 milyon tona çıkabilecek ve kapasitesinin daha fazla artırımı teknik olarak mümkün olmadığı için ilerisi için hesaplanan ana üretim petrolüne (Ceyhan) engel oluşturmayacaktır." (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 52). Türkiye'de Batum limanına destek verilmesi hesapları yapılırken, Amerikan Brown and Root firması, Nisan 1995'te erken üretim petrolünün Batı'ya taşınmasında Batum yerine Gürcistan'ın Supsa limanının daha ekonomik ve elverişli olacağı tezini geliştirdiği bir rapor hazırlamıştır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 53).

Bu gelişmelerin yanı sıra, 1997 Aralık tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Sözcü Yardımcısı Atacanlı, Rusya Başbakanı Viktor Çernomyrdin ile görüşmüş, Başbakan Mesut Yılmaz'ın "Türkiye, Hazar petrolünün dünya pazarlarına teslimiyle ilgili projelere Rusya'nın katılmasını memnuniyetle karşılıyor" yolundaki sözlerini yinelemiştir. Ancak yaklaşık üç ay sonra gerçekleşen İstanbul toplantısına Rusya

çağrılmamış, Türk tarafı Rusya'yı yatıştırmak için "Rusya'nın toplantıya katılmaması asla ve asla Hazar petrolünden uzaklaştırıldığı şeklinde algılanmamalıdır" açıklamasını yapmıştır. Hazar petrolü ile doğrudan bağlantılı olan, Rusya dışındaki beş ülkenin (Türkiye, Gürcistan, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan) dışişleri bakanları, Mart 1998 başlarında İstanbul'da bir toplantı yapmışlardır. Bakanlar, Hazar petrolünün başlıca bölümünün Rusya'ya uğramaksızın Türkiye üzerinden dünya pazarlarına nakli konusunda kesin kararlarını belirtmişlerdir. Toplantıda kabul edilen ortak bildiride, Bakû-Ceyhan güzergâhının en kısa, ekonomik ve güvenlik açılarından da en uygun yol olduğu belirtilmiştir. "Hazar beşlisi" bölgede üretilecek enerji kaynaklarının Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden nakli için Doğu-Batı koridorunun oluşturulması konusunda da anlaşmaya varmışlardır (Fedyas, 1998). İstanbul toplantısının sonuçlarını yorumlayan İngiliz Financial Times gazetesi, Bakû-Ceyhan boru hattının stratejik açıdan önemini vurgulayarak, bu işte mutlaka Washington'un parmağının bulunduğunu ima etmiş, ABD'nin yalnızca Bakû-Ceyhan değil, İran'ın körfezdeki terminallerine uzanacak olan Bakû-Seyhan güzergâhını da desteklediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Financial Times gazetesi, Türkiye'nin olduğu gibi ABD'nin de Moskova'nın Orta Asya'daki nüfuzunun azalmasını dilediğini ifade etmiştir (Fedyas, 1998).

Nihayet, 15-16 Aralık 1997'de Çernomırdin Türkiye'ye gelmiş ve çoğu ekonomik ilişkileri pekiştirmeye yönelik 12 anlaşma imzalanmıştır (TÜSİAD, 1999, s. 14). Başbakan Mesut Yılmaz'ın Gürcistan'a düzenlediği resmi ziyaret sırasında iki taraf, Gürcü toprakları üzerinden Bakû-Ceyhan petrol boru hattının inşaatı ve diğer ekonomik projeleri ele almışlardır. Genel olarak iki ülke arasındaki işbirliğinin politik, ekonomik ve kültürel alanlarda geliştirilmesine yönelik görüşmelerde iki ülke arası demiryolu, karayolu anlaşmalarına varılmıştır. Bundan yaklaşık iki ay sonra Mayıs 1998 tarihinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Ankara'yı ziyaret etmiş, görüşmede Ermenistan Eski Cumhurbaşkanı'nın istifası, Karabağ ihtilafının çözülmemesi, Gürcistan Cumhurbaşkanı'na düzenlenen suikast girişimi, Bakû-Ceyhan petrol boru hattı projesi, Azerbaycan'daki durum gibi sorunlar görüşülmüştür.

Azerbaycan'ın tüm rezervleri belirlenemediği için bilinen rezervleri itibarı ile en önemli boru hatlarından birini oluşturacak Bakû-Tiflis-Ceyhan boru hattının rasyonel

olmayacağı iddiaları gündemdeyken, Türkiye Bakû petrolünü dünya pazarına ulaştıracak boru hattının mutlaka topraklarından geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Destek noktaları Ceyhan'ın hem sunduğu liman imkanlarıyla, hem de Avrupa pazarlarına yakınlığıyla ideal bir çıkış noktası olmasıdır. Petrol varolan boru hatları dikkate alınarak Novorossisk'e akıtılacak olursa bölgenin Rusya'ya olan bağımlılığının artacağını, Rusya'nın vanayı elinde tutacağı için Azerbaycan ve Kazakistan'a istediği gibi siyasi şantaj yapabileceğini düşünen Türkiye, bu olasılığı bölgedeki etkinliğini korunması için mutlaka engellemek zorunda olduğu inancıyla, elinde olayların akışını etkileyebilecek en sağlam kozu olan Boğazları, amacı doğrultusunda değerlendirmiştir. Türkiye Boğazlarını kapattığı takdirde petrolün buradan geçmesine imkan kalmayacaktır. Hazar Denizi havzasında üretilecek petrolün, Boğazlar'daki gemi trafiğini artıracığı endişesi,* 1994'te İstanbul yakınlarında Boğazlar'da petrol tankeri ile kuru yük gemisinin çarpışması gibi sorunlar nedeniyle, Türk makamları, Boğazlar'daki seyrüseferi düzenleme ve İstanbul'un çevresini korumaya yönelik bazı önlemler almışlardır. Uluslararası Denizcilik Örgütü tarafınca onaylanan bu önlemlere bir süre sonra Türkiye tarafından tek taraflı olarak ek düzenlemeler getirilmiş, bu durum Rusya ve Yunanistan'ın tepkilerine neden olmuştur. Gözlemciler, bütün bu gelişmelerin “Hazar petrolünün dünya pazarlarına naklinin kontrolü” için yapılan rekabeti yansıttığını belirtmiştir. Rusya, petrolün kendi toprakları üzerinden geçerek Boğazlar'dan Batıya taşınmasını istemiştir. Bu güzergâh, Bakû'den başlayarak Supsa üzerinden Akdeniz'deki Ceyhan limanına kadar uzanacak boru hattından daha emniyetli ve daha ucuzdur. Ankara ise, güzergâhı seçerken ekonomik gerekçeleri öne sürmekle birlikte, Boğazlardaki seyrüsefer rejimini tek taraflı olarak daha sıkı yaparak, ekonomik olmayan araçlara ya da Sasley'in deyiimiyle “üstü örtülü tehditlere” başvurmuştur (Sasley, 2002, s. 341). Ankara uzun süredir devam ettirdiği çalışmayı hızlandırarak 11 Ocak 1994'te yeni bir Boğazlar Tüzüğü yayınlamıştır. Bu tüzükle, yük taşıyan gemilerin geçişleri geciktirilerek pahalı hale getirilmesinin yanı sıra sembolik açıdan Türkiye dünyaya, ama aslında Hazar bölgesindeki petrolü çıkartacak petrol şirketlerine, Boğazlardan petrol geçişine engel olmak için elinden geleni yapacağını söylemiştir (Akgün, 1998, s. 218).

* Hazar petrolünün Boğazlardaki gemi trafiğini artıracığına yönelik iddialara karşı görüşler de vardır. Bu görüşlerin temel dayanak noktası, Kazakistan ve Azerbaycan petrolünün Boğazlarda Ortadoğu petrolünün yerini alması halinde trafik yoğunluğunun aynı kalacağıdır (Fairbanks vd., 2001, p. 83)

1994 yılında çıkartılan Boğazlar Tüzüğü ile gerilen ilişkiler Mayıs 1998’de Uluslararası Denizcilik Örgütü’nün toplantısında büyük ölçüde yumuşamıştır (Akgün, 1998, s. 216).

AIOC’nin 12 Haziran 1997 tarihli kararıyla ana üretim petrolü için de olası rotalardan biri seçilen Supsa’yı geliştirip, Türk tarafına kabul ettiren Brown and Root firması, aynı zamanda Türkiye’ye karşı bir projeyi de gündeme getirmiştir. Bu da, Bakû’den Rusya’nın Novorossisk limanına gidecek petrolün, Boğazları bypass edip, Bulgaristan’ın Burgaz limanı üzerinden Yunanistan’ın Türkiye ile ihtilafı olduğu Ege sularına açılan Dedeagaç limanından Akdeniz’e ulaştırma projesidir. Böylece, Yunanistan, Ceyhan’a ticari açıdan rakip olması tartışmalı olsa da Dedeagaç projesiyle boru hatlarında Türkiye’ye alternatif olma hesapları yapmıştır. Rusya da Türkiye’nin, Boğazlardan petrol tankeri geçişlerine getirdiği sınırlamaya karşı Bulgaristan ve Yunanistan’dan geçmesi öngörülen boru hatları ile Boğazları bypass etmeyi planlamıştır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 55).

Dışişleri Bakanlığı ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında yapılan yazışmalarla, dönemin BOTAŞ yönetimi ısrarla Supsa’ya destek verilmemesi gerektiğinin altını çizirken, Dışişleri Bakanlığı’nda konuyu yakından izleyen ancak devre dışı bırakılan diplomatların uyarıları bitmek bilmemiştir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 56). BOTAŞ, 24 Temmuz 1995 tarihli bilgi notunda Başbakan Çiller’in ABD Başkanı Bill Clinton’a hitaben 22 Haziran 1995 tarihli mektubun sonuna Türkiye’nin Gürcistan teklifini cazip hale getirmek için erken petrolün tamamını Supsa veya Batum’da almayı esas alan bir öneri paketini tamamlamak üzere olduğunu ifade eden bir cümle ilave ettiğini belirttikten sonra şöyle demiştir:

“...Halbuki Türkiye’nin, ana boru hattıyla ilgili hususları da göz önüne alarak, erken petrolün Gürcistan üzerinden ihracı konusundaki esas görüşü, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müsteşarı [Sn.] Ahmet Gökçen başkanlığında, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı [Sn.] Temel İskit’in de bulunduğu heyetin Gürcistan’da yaptığı görüşmeler sonucunda, 28 Şubat 1995’te Tiflis’te Gürcistan Başbakan Yardımcısı Kervalişvili ile imzalanan protokolde açıkça ortaya konmuştur. Kervalişvili, BOTAŞ’ın sorusu üzerine, erken üretim için halihazırda mevcut boru hattı ve liman tesisleri sebebiyle erken petrolün ekonomik bir şekilde ancak Batum’dan taşınabileceğini, Supsa’nın ise BP (İngiliz) ve Amoco (ABD) tarafından çalışıldığını, BP’nin Supsa civarında petrol arama-üretim çalışmalarını sürdürdüğünü ifade etmese de, Supsa’nın ana hatların beslenecek bir potansiyel büyük terminal olarak düşünüldüğü tehlikesini ortaya koymaktadır. Tüm bu uyarılara

rağmen Dışişleri Bakanlığı'nın Bakû-Supsa hattı konusunda ısrarlarına bir anlam verilememektedir.” (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 56-57).

Türkiye, erken üretimde Novorossisk'in şansını azaltmak ve ABD'nin de telkinleriyle Supsa'yı çekici kılmak için 26 Ağustos 1995 tarihli faks mesajıyla bu hatta destek verdiğini açıklarken, AIOC Türkiye'nin erken üretim için önerdiği Supsa limanı projesini ileri bir tarihe atmış ve önceliği Rusya'nın Novorossisk güzergâhına vermiştir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 68). Haberi alan Başbakan Tansu Çiller, Clinton'ı arayıp destek istemiştir. Ancak Çiller'in çabası da sonuç vermemiş ve AIOC, 9 Ekim 1995 tarihinden bir gün önce Bakû'de yaptığı toplantıda Novorossisk'in tercih edilmesinde ısrarlı tutumunu bildirmiştir. AIOC Başkanı Terry Adams, 8 Ekim Bakû toplantısında, Türk ekibine, Rus hattında ısrarlı olmalarının gerekçesini şöyle açıklamıştır: *“Haydar Aliyev Ruslar'dan korkuyor. Çernomırdin'i memnun etmek istiyor. Bu nedenle erken petrolün Novorossisk hattından pazarlanmasını istiyor. Bizden bu yönde talepte bulundu.”* (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 68). Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Tansu Çiller Haydar Aliyev'i telefonla aramış, ikna etmeye çalışmış, ardından Clinton da devreye girmiş ve uzun bir telefon görüşmesinden sonra Aliyev, iki hattın eş zamanlı olarak çalışmasına razı olmuştur (TÜSİAD, 1999, s. 79). Nitekim, ertesi gün yapılan son toplantıda plana Supsa da sokulmuştur. Yani, Türkiye'nin Novorossisk'e karşı rakip olarak çıkardığı ve yine kendi aleyhine olan bu güzergâhın Rusya'nın bu Karadeniz limanı ile birlikte kullanılması Türkiye'nin de 'yoğun çabaları ile' sağlanmıştır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 68-69). Böylelikle, Türkiye'nin ABD dayatmasıyla Novorossisk'e karşı destek verdiği Supsa hattı, asıl hedef olan Ceyhan tezini zayıflatarak, Novorossisk'in yedeği durumuna düşürmüştür (Sarıbrahimoğlu; 1997, s. 69). Ancak bunun karşılığında, Gürcistan'ın Bakû-Ceyhan'ı ana ihraç rotası olarak savunması sağlanmıştır. Ekim 1995 tarihinde AIOC, büyük oranda Türkiye ve ABD'nin telkinleriyle, erken petrolün iki hat üzerinden taşınmasına karar vermiştir: Bakû-Novorossisk ve Bakû-Supsa. Böylelikle, AIOC, miktarı zaman içinde artacak Azeri petrollerinin, kuzeydeki Novorossisk ile Batı'daki Supsa olmak üzere Karadeniz'deki iki hat üzerinden uluslararası piyasalara pazarlanması kararını 1995 yılı Ekim ayında almıştır. Çiller hükümeti döneminde Türkiye'nin, Supsa'yı kendi projesi gibi sahiplenmesinin ise Ankara'ya önemli kayıplar verdiği belirtilmektedir

(Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 119). Ancak, 9 Ekim öncesi pazarlıklarda Batı güzergâhı dışlanmamış ve Ankara'nın isteğinin tersine rota seçimi ileri bir tarihe bırakılmıştır.

Londra'da 9 Şubat 1996 tarihinde yapılan bir başka toplantıda AIOC, Türkiye'nin öne sürdüğü tüm koşulları redderek, Ankara'nın finansman teklifini geri çevirmiştir. Bunun üzerine, Türkiye, 3 Mayıs 1996 tarihinde finansman teklifini geri çektiğini bildirerek Supsa projesi ile bağlarını tamamen koparmış, ağırlığını Ağustos ayından başlayarak ana ihraç boru hattının kendi üstünden geçmesini sağlamak için proje hazırlamaya vermiştir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 93).

AIOC içinde hissesi bulunmasına karşın, yetkilerinin büyük bölümünün dışlandığı savlanan TPAO, Türkiye'nin Ceyhan koşulunu ortaya atınca Supsa projesinde tamamen devre dışı kalmasından hemen sonra kaleme aldığı 14 Mart 1996 tarihli bilgi notunda, bu konuda şu saptamayı yapmıştır:

“Ancak ABD ve konsorsiyum üyesi Batılı şirketlerin iki güzergâhta ısrarcı olmaları üzerine Türk tarafı da tavır değiştirerek, iki güzergâhlı kararın kendi tezleri olduğunu savunmaya başladı. Bir başka deyişle, Türkiye'nin başlangıçta tek hat olarak yapılmasını istediği Bakû-Supsa hattı, Amerika ve şirketlerin tutumu yüzünden iki hatta dönüşmüş ve bu yolda 9 Ekim 1995'te Bakû'de alınan karar kamuoyuna farklı yansımıştır.” (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 74-75).

Novorossisk ile karşılaştırıldığında, Ceyhan limanının önemli avantajlara sahip olduğu belirtilmektedir. Örneğin, hava muhalefeti yüzünden Novorossisk limanı yılın belirli bir bölümünde tam kapasite ile çalışmamaktadır. Yanı sıra, Ceyhan'a gelecek petrolün bir kısmının Türkiye tarafından satın alınma olasılığı, Ceyhan'ı petrol satıcıları açısından başlı başına bir pazar haline getirmektedir.

Kazakistan petroleri meselesinde ise ilk önemli gelişme, Chevron (ABD) ile Kazak hükümeti arasında Nisan 1993'te imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşma ile Tengiz sahası işletilmeye başlanmıştır. Karacaganak ve Tengiz gibi yataklara kıyasla çıkarılması beklenen petrol miktarı çok büyük olmayan Aktöbe (Aktyubinsk) bölgesindeki petrolün üretimi 1996'da tek başına TPAO'ya verilmiştir. TPAO ayrıca, Kaznıgtı, Aktöbe, Atıray (Atyrau) ve Mangıstav (Mangystau) illerinden 4 milyar varil

petrol, 200 milyar m³ gaz çıkartmak amacıyla bir ‘joint venture’* kurmuştur (TÜSİAD, 1999, s. 73).

Çizelge 2.7. Karadeniz’de Faaliyette Olan Limanların Karşılaştırması

LİMAN	RIHTIM	MAKSİMUM DERİNLİK	MAKSİMUM GEMİ BÜYÜKLÜĞÜ	KAPASİTE
Novorossisk	7	10-13 m	30-90 bin dwt*	35 mil. ton/yıl
	1	24 m	250 bin dwt	
Tuapse	6	9-13 m	50 bin dwt	5 mil. ton/yıl
Poti	3	9-10 m	70 bin ton	1,5 mil. ton/yıl
Batum	3	11-12 m	60 bin dwt	5 mil. ton/yıl
	1		45 bin dwt	
Ceyhan	2	18 m	150 bin dwt	120 mil. ton/yıl
	2	22 m	300 bin dwt	

Kaynak: TÜSİAD, 1999, s. 81’den naklen IEA, *Caspian Oil and Gas*.

Bununla birlikte, Türkiye, pratikte, Orta Asya’da arzu ettiği *pivot* rolü oynayabilmek için yeterli ekonomik kaynaklardan yoksundur. Nitekim, Türkiye ve İran arasında ciddi bir yarışmaya dönüşmesi beklenen rekabet, İran’ın da bölgeye yardım ve araştırma yapmak için sermayeden yoksun olması nedeniyle 1990’ların ortasında sona ermiştir. Türkiye, Özal’ın, Demirel’in kısa yolculuğunun ardından Nisan 1993’te bölgeye yaptığı ziyarette, isteksizliğe rağmen, Rusya’nın Türkiye ve İran’a nazaran, Orta

* “Tek bir iş için oluşturulan ortaklık” olarak tanımlanan ‘*Joint venture anlaşmaları*’, temelde taraflar arasında imzalanan bir sözleşme çeşididir. *Joint venture*, iki ya da daha fazla gerçek/tüzel kişinin ortak bir kazanç elde etmek amacıyla ve hukuki bir tüzel kişilik oluşturmaksızın, malvarlıklarını, emeklerini, bilgilerini bir araya getirerek oluşturdukları birlikteliktir (bkz. *Shell Oil Co. V. Prestidge*, 249 F.2d 413, 415 (9th Cir. 1957); *Electronic Associates, Inc. V. Automatic Equip. Dev. Corp.*, 185 Conn. 31, 440A.2d 249,251 (1981)’dan aktaran Acar, “Konsorsiyum Sözleşmelerinin Hukuki Yapısı”, <http://www.qafqaz.edu.az/journal/9/konsorsiyum%20sozlesmelerinin%20hukuki%20yapisi.pdf>)

* dwt ölçü birimi genel olarak, azami su çekimine kadar yüklendiğinde kaldırabileceği kapasiteyi ifade eder.

Asya’da dominant politik güç olarak ortaya çıktığını ve bu durumun belirsiz bir süre devam edeceğini anlamıştır.

Petrol ve doğal gaz açısından Türkiye’nin politikasına bakıldığında, ilk başlarda bu konunun üzerinde durulmayarak önemsenmediği görülmektedir. Herşeyden önce devletin bir enerji politikası ve hatta genel bir politikası oluşmamıştır. Politika diye sunulanlar, ferdi politikalar veya fertlerin medyada ağırlıkları ölçüsünde kamuoyuna duyurdukları şahsi fikirlerin devlet politikası olarak sunulmasıdır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 108). İlk başlarda, Bakû’den Ankara’ya gelen telgraflarda “Elçibey gibi dost ve müttefik işbaşındayken Türkiye süratle petrol boru hatları konusunda harekete geçmelidir” dense de, Türkiye’ye bu çağrılar yapılırken dönemin Enerji Bakanı Ersin Faralyalı bir kez olsun bölgeyi ziyaret etmemiştir. Öte yandan, üst düzey bir Türk yetkilisi 1991 Aralık ayında Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından üç yıl önce Amerikan dev petrol firması Amoco’nun Bakû’de olduğunu anımsatmaktadır. Türkiye’nin kozu, coğrafyası ve Elçibey’e yakınen, dezavantajı ise, petrol devlerinin, Türkiye’nin bir petrol stratejisi dahi yokken bölge ülkeleriyle etnik ve dinsel bağlarını kullanarak, bu pazara girmesini önlemek için verdikleri mücadeledir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 108). Yine de, İsmail Cem, 17 Ağustos 1997 tarihinde Cumhuriyet’le yaptığı söyleşide, geçmiş hükümetlerin hatalı politikalar izlediğini belirtecek ve diplomatik bir dille “Türkiye’nin, bizden önceki hükümet döneminde petrol boru hatlarına yeterli önemi verdiği izlenimini almadım. Boru hatları konusunda şansımızı iyi kullanmadığımız, ancak bu şansımızı kaybetmediğimiz düşüncesindeyim” diyecektir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 108).

Çizelge 2.8. Türkiye’nin Bölge Ülkeleri ile Doğal Gaz Alım Antlaşmaları

Mevcut Anlaşmalar	Miktar (milyar m ³ /yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu
RF (Batı)	6	14 Şubat 1986	25	Devrede
İran	10	8 Ağustos 1996	25	Devrede
RF (Karadeniz)	16	15 Aralık 1997	25	Devrede

RF (Batı)	8	18 Şubat 1998	23	Devrede
Türkmenistan	16	21 Mayıs 1999	30	2005
Azerbaycan	6,6	12 Mart 2001	15	2005
Toplam	67,8 milyar m ³ /yıl			

Kaynak: http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.html

3. ABD'nin Bölge Politikaları ve Türkiye

Bu bölümde öncelikle, ABD'nin bölgeye yönelik genel politikaları ele alınacaktır. Bunun için ilk olarak ABD'nin dış politika yaklaşımı, çıkar tanımlamaları açıklanacak, ardından bölgeye bu çerçevede bakışı değerlendirilecektir. ABD'nin bölge ülkeleri ile sosyal, stratejik ve enerji ilişkileri birinci kısmın ana hatlarını oluşturmaktadır.

Bölümün ikinci kısmında ise, ABD'nin bölgeye bakışında, uyguladığı politikalarda Türkiye'nin yeri tartışılacaktır. Ayrıca özel olarak enerji meselesinde Türkiye'nin ABD tarafından belirlenen konumu araştırılacaktır.

3.1. ABD'nin Bölgeye Yönelik Politikaları

Genel olarak Amerikan dış politikasına bakıldığında, incelenmesi gereken ilk kavram olarak “çıkar”lar karşımıza çıkar. Amerika'nın bölgeye yönelik “çıkar”ları denildiğinde, öncelikle çıkarları sınıflandırmak gerekmektedir. Buna göre Amerikan çıkarları üç kategori altında ele alınabilir:

- i. Yaşamsal Çıkarlar: Amerika'nın ulusal sınırları içerisinde bulunan ve Amerikan halkının temel refahını etkileyen çıkarlardır.
- ii. Stratejik Çıkarlar: Yaşamsal çıkarların güvende olmasını sağlamada birincil önemi haiz alanlara ilişkindir (Avrupa, Kuzeydoğu Asya ve Ortadoğu gibi).
- iii. Önemli Çıkarlar: Üçüncü derecede değerlendirilen, Amerika için arzu edilir olan fakat doğrudan ABD'nin yaşamsal çıkarlarına etki etmeyen alanlarda tanımlanmıştır. Bunlara örnek olarak Latin Amerika, Güney Asya ve Güneydoğu Asya ile ekonomik vb. bağların yanı sıra dünyanın geri kalanı ile insani ve benzeri kaygılar verilebilir. Bu çıkarlar, Amerikan halkının ve çeşitli çıkar gruplarının normatif tanımlamasına dayanmaktadır. Bunlarda başarısızlık nadiren stratejik çıkarları etkiler ve bazı durumlarda diğer kategorilerle karıştırmak üst seviye çıkarları tehlikeye atabilirse de genellikle hiçbir zaman yaşamsal çıkarları tehdit etmez (Fairbanks vd., 2001, p. 93).

Eski SSCB ülkelerinin bağımsızlık ilanından itibaren Amerika'nın bölgeye yönelik birincil çıkarının temel jeopolitik çıkarlardan kaynaklandığı söylenebilir. Buna örnek olarak, Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin sözleri verilebilir: "[Hazar'ın] stratejik önemi başlangıçtan beri vardır, bu yalnızca petrolle ilgili değildir" (Greenlee, 1999, p. 66). Ayrıca Brzezinski, Avrasya bölgesi ile ilgili olarak, "ABD Avrasya'ya hakim olmazsa dünya devleti konumunu sürdüremez" sözlerinin de sahibidir. İkinci olarak ise, doğal kaynaklara ulaşılması ve pazar ekonomisinin işlerliğinin bölgede sağlanması gelmektedir ki, bunlar stratejik ya da yaşamsal çıkarlar olarak formüle edilmemektedir. Bölgede olan her olay direkt olarak ABD çıkarlarını etkilemez. Ancak büyük güçlerin bölgede etkinlik mücadeleleri söz konusu olduğunda, buradaki gelişmelerin ve eğilimlerin ulus-ötesi boyuta taşındığı durumlarda (politik, etnik gelişmeler ve dinî hareketlerin yükselmesi gibi), mevcut politik istikrarının zayıfladığı durumlarda bölgeye yönelik stratejik çıkarlar ön plana çıkabilmektedir. Bunların yanı sıra, bölgede rol oynayan aktör sayısı arttıkça ABD çıkarlarını yeniden tanımlanma ihtiyacı içerisine girecektir.

ABD'nin bölgeye yönelik çıkarları, bölgeden ABD'ye yönelik bir tehdidin yükselmesi halinde yaşamsal çıkarlar olarak tanımlanabilir. İran'ın konumu, kitle imha silahları barındırdığı söylemi bu noktada önem kazanmaktadır. Bir ülkenin Amerika'ya yönelik olarak düşmanca tutum alması ve tehdit oluşturması ya da ABD ve/veya NATO'yu sürece dahil edecek büyük güçler arası geniş çaplı çatışmanın ortaya çıkması, ABD'ye hasım bir ülkenin bölgede tek hegemon güç olarak yükselmesi ihtimallerinde ABD'nin bölgeye yönelik çıkarları yaşamsal çıkar kategorisine dahil olacaktır. Ancak genel olarak orta-vadeli ABD çıkarları stratejik ve önemli sınıflandırmalarında yer almaktadır. Buna göre stratejik çıkarlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Bölgenin bir bütün olarak barışı, istikrarı ve bağımsızlığı,
2. "Çatışma çözümü" olarak tanımlanan bölge içi (*intra-regional*) uyuşmazlıkları önleme,
3. ABD ile büyük güçler arası ilişkileri güçleştirecek bölgesel (*inter-regional*) uyuşmazlıkların önüne geçme,

4. Bölgede ya da daha önemlisi ABD hedeflerine yönelik olarak kullanılabilecek kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ya da kontrol etme (Fairbanks vd., 2001, p. 94-96)

Bölgeye yönelik “önemli çıkar” tanımlamalarının, genellikle baskı grupları tarafından yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, belirli kaygılara yönelik olarak ve ABD Kongresi destekçileri arasından da bu tip ifadelerin geldiği gözlemlenmektedir (Örneğin Ermeni lobisi ve Karabağ sorunu). Bu gruplar tarafından tanımlanan çıkarlar genel olarak, etnik azınlık hakları, çevresel sorunlar, insan hakları ve ilgili meseleler, demokratik reform, dinî özgürlük gibi konuları içerir.

Özel olarak, Körfez kaynaklarına ek olması açısından bölgenin enerji kaynaklarına güvenli erişim, başlı başına önemli bir çıkardır fakat, sayılan dört stratejik çıkarlar eşit düzeyde değildir. ABD’nin bu çıkarı takip etmekteki çabası, -ya kendisi için ya da bölge ülkelerinin çıkarı için- özellikle İran ve Rusya gibi diğer önemli güçlerin çıkarına direkt olarak karşı çıkmak amacını taşıdığı görülmektedir. Ulusal çıkarlarının derecesini karıştırmak tehlikeli sonuçlara yol açabilir. Böyle bir durumda enerji boru hatlarında rekabet sadece ABD hükümetinin değil diğer büyük güçlerin de bölgeye stratejik bakış açılarında duyarlılığın oluşmasına neden olacaktır (Fairbanks vd., 2001, p. 98-99). Kaldı ki, ABD Dışişleri Bakanlığı bu coğrafyayı 1998 yılında ABD’nin “stratejik” ve “yaşamsal” çıkarları açısından önemli bir bölge olarak ilan etmiştir (Oran, 2001, s. 278).

Bu çıkar tanımlamalarından hareketle, ABD’nin genel bölge politikasını yönlendiren birkaç unsurdan bahsedilebilir. Bunları dış çevre ve iç yapı başlıkları altında sınıflandırmak mümkündür.

Dış çevre olarak ele alınan birinci unsurda, ön planda olan komşu ülkeler ve bu ülkelerin bölgeye etkisidir. Çin, İran, RF gibi gerek geçmişte, gerekse o dönemde ABD’ye rakip olmuş/olma ihtimali taşıyan, sistemleri ABD’nin yapısından farklı olmuş/olan ülkelerin bölgede etkin politika izlemeleri, belirleyici ülkeler konumunda olmaları, ABD’nin politikasını da derinden etkilemiştir. Farklılıklardan kaynaklanan endişe, bu ülkelerin bölge ile ilgilenmelerinin sonucunda ABD’nin de etkinleşmesini beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, ABD, bu ülkelerin bölgedeki etkinliklerini törpülemek maksadıyla, objektifini bu coğrafyaya çevirmiştir. Nitekim, 1990’dan beri,

ABD'nin en öncelikli kaygılarından biri, Alman/AB, Rus ve Çin etkisinin kontrol altına alınmasıdır, amaç bunların ABD'nin hedeflerine ve ulusal çıkarlarına bağımlı kılınmasıdır (Fouskas, 2004, s. 156). Bu amacın ekonomik olmanın ötesinde stratejik yönü vardır. ABD bölgeye yerleşerek Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmaya çalışmaktadır (Brownbak, 1997).

İç yapı olarak formüle edilen ikinci unsurda ise, bu sefer bölgenin kendi dinamiklerinin kırılğan yapısı, siyasal sistemlerinin yeni oluşturuluyor olması nedenleriyle eski sistemlerine dönme tehlikesinin engellenmesi, Batı'ya entegrasyonunun sağlanması ve böylelikle bölgenin genelinde Batı'ya yakın, demokratik ülkelerin tesis edilmesi gibi öncelikler mevcuttur.

Ana hatları ile, ABD'nin bölge politikasını açıklayan bu iki tema, kimi zaman içiçe geçmektedir (İran'ın bölgede etkinliği nedeniyle *-dış çevre-* şeriat sisteminin yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkeleri etkilemesinin ve bunun sonucunda sistemin bölgeye yayılarak demokrasiden *-iç yapı-* kopuşun önüne geçme politikası gibi). Dolayısıyla, bu iki unsurun sarmal yapısı, anlatımda da bitişik kullanımı gerektirmektedir.

Sayılan faktörler arasında temel olarak ABD'nin bölgeye yönelik tutumuna bakıldığında, en önemli belirleyici unsurun İran olduğu görülür. Yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin İran ile iyi ilişkiler kurarak İran modeli bir yönetim anlayışına sahip olmalarını engellemek ABD'nin birincil kaygısıdır. Demokratik ülkelerin kurulmasının desteklenmesi ile, Çin, Rusya ve İran'a örnek olabilecek ülkeler oluşturulmuş olacaktır. Ayrıca, bu yolla, Çin, Rusya ve İran'a sistemsel açıdan yakınlaşılmasının önüne geçilecektir. Zira, bölge açısından değerlendirildiğinde, müslüman halkları barındıran coğrafyada en önemli rejimsel tehdit İran'dır. ABD'nin, Orta Asya'daki ekonomik reformları desteklemesinin ardında da İran meselesinde görülebileceği gibi rejimsel sorunlar yatmaktadır. Reformları doğuracağı sonuçlardan dolayı destekleyen ABD, bu reformların başarısızlığı halinde ortaya çıkabilecek bir ekonomik krizin, ABD'nin kontrol altında tutmak istediği köktendinci hareketlerin ve nükleer silahların yayılması için uygun bir ortam yaratacağına inanmaktadır. Böyle bir durum halinde, bölgenin Batı ile ilişkilerinin zayıflaması, İran'ın etkisinin artması gündeme gelebilecektir. Ekonomik istikrarı radikal akımlara karşı en iyi önlem olarak gören ABD, ekonomik reformları

destekleyerek köktendinciliği engellemek istemektedir (Cullen, 1994, 136). Bu nedenle, Amerikan Kongresi 1991 senesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin kalkınmasına yardım etmeyi hedefleyen Başkan Bush döneminde önerilmiş olan “Özgürlüğe Destek Yasası”nı kabul etmiştir.* 24 Ekim 1992 tarihinde Kongre tarafından onaylanan bu yasa sayesinde, Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki demokratikleşme ve insani yardım ihtiyaçlarının yanı sıra serbest pazar ekonomisi koşulları için gerekli olan, ticaret ve yatırım fonlarının bu ülkelere aktarılması önündeki engel ortadan kalkmıştır (Güney, 2002, s. 359).

Özellikle İran meselesi ile ilgili olarak, Clinton yönetimi 18 Mayıs 1993 tarihinde Başkan'ın özel danışmanı Martin Indyk'in konuşması önemlidir. Bu konuşmada, Irak ve İran'ın ikili çevreleme politikasına tâbi tutulacağı açıklanmıştır. Bu politika ile, ABD Körfez'den Batı dünyasına güvenli petrol akışının sağlanması şeklinde özetlenebilecek temel Körfez politikasını sürdürebilmek için esaslı bir değişikliğe gitmiş; artık bölgede etkinliğini geçmişte olduğu gibi Irak ya da İran vasıtasıyla, bunlardan birini diğerine karşı kullanmak suretiyle sürdüremeyeceğini açıkça ilan etmiştir (Sever, 1998, s. 356). Bu politika ile ağırlıklı olarak Irak ve kısmen İran ABD tarafından uluslararası camiaya karşı “yasadışı” ülke olarak sunulmuştur. İran'a uygulanan baskının ardında – Irak'ınkinden farklı olarak- BM kararları olmadığından uluslararası düzeyde kabulü büyük ölçüde ABD'nin ikna gücüne bağlı kalmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda alınan bir dizi kararla, İran'ın ekonomik izolasyonu ağırlaştırılmaya çalışılmıştır (Sever, 1998, s. 359). Örneğin, 15 Mart 1995 tarihinde Kongre'ye sunulan bildiride belirtildiği gibi, ABD, İran'ın Orta Doğu'daki barış sürecini baltalamayı da içeren uluslararası terörizmi desteklediğini, kitle imha silahları elde etmeye yönelik çabalar içerisinde bulunduğunu düşünmektedir (Clinton, 1995). Bu gerekçelere dayanarak, 1995'in Mayıs ayında İran'a yönelik ABD'den veya herhangi bir üçüncü ülkeden mal, teknoloji ve mâli tranferleri yasaklamayı içeren birtakım önlemler alma yoluna gidilmiştir. Fakat, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan enerji projelerini desteklemek amacıyla, Hazar Denizi bölgesi ham petrolünün İran ham petrolü ile pazar bazlı (*market-base*) takasına iştirak eden ABD vatandaşları bu kapsamın dışında tutularak izinli sayılmışlardır (Clinton,

* Ancak, bu yasanın 907. sayılı kısmında Azerbaycan'ın Karabağ'a ve Ermenistan'a uyguladığı amborgoyu kaldırmaya kadar bu ülkeye her türlü Amerikan yardımı yasaklanmıştır. Bkz. SASLEY, 2002, s. 345.

1995). Bu yaptırımın yanı sıra, Ağustos 1996'da kabul edilen ve D'Amato Yasası olarak da bilinen Libya-İran Yaptırımları Yasası, İran'da yirmi milyon doların üzerinde yatırımlarda bulunulmasını yasaklamaktadır. Bu yasa, ABD yönetiminin İran'ın bölgeyle kurması olası hidrokarbon nakliyatı temelli ekonomik ilişkileri engellemek için giriştiği geniş kapsamlı çabaların somut bir örneğidir (Akdevelioğlu, 2003, s. 9). Benzer şekilde, ABD'nin izole edip, kontrol altına almak istediği İran'ın, boru hattı yapımında yer almaması siyasi nedenlerden dolayı Batı'nın çıkarıdır. Kaldı ki, İran'dan geçecek bir boru hattının tercih edilmesi durumunda Batı'nın bölgeye yapacağı mal ve ekonomik yardımların gözden geçirileceği Orta Asya hükümetlerine bildirilmiştir (Cullen, 1994:143-4). İran üzerinden boru hattının yapılmasının karşılaşılabilecek diğer sorunlar ise, ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlardan dolayı Amerikan şirketlerinin yapımda yer almasında yaşanacak sıkıntılar* ve uluslararası finans kuruluşları ile olan ilişkisi ABD tarafından engellenen İran'ın projeyi finanse edecek güçte olmamasıdır. ABD'nin enerjide İran'a yönelik kısıtlamalarına iyi bir örnek konsorsiyumda hisse dağılımında yaşanan değişimdir. Azerbaycan güney komşusunu memnun etmek için petrol anlaşmasındaki payından %5'ini İran'a vermiş, ancak konsorsiyumda yer alan ülkelerin baskıları nedeniyle bu payı daha sonra iptal etmiştir. Ardından iptal edilen %5'lik pay Amerikan Exxol Şirketi'ne verilmiştir (Aslan, 1997, s. 68).

ABD'nin engellemelerine bir diğer örnek, ABD senatörlerinden Burns'un, bir röportajında, "İthal hatları konusunda çok çeşitli olasılıkların olduğunu Birleşik Devletler'in petrol ve gazı İran üzerinden geçiren rotaları onaylamadığını" belirtmesidir. Ek olarak Burns, Türkiye ve diğer ülkelerden geçen rotaları onayladıklarını, bu kararı jeopolitik nedenlerle yaptıklarını, bu kararların birkaç yıl önce alındığını ve bunun Hazar Denizi devletlerince gayet iyi bilindiğini söylemiştir (State Department Noon Briefing). İran'a ne Bakû-Ceyhan projesinde ne de Türkmen gazında ABD vizesi verilmemiştir. Beyaz Saray Yardımcısı bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "En son ihtiyacımız olan şey

* 1999 sonlarında, ABD Yönetimi'nin ısrarlı uyarılarına karşın Shell, İran'da toplam yatırım miktarı 800 milyon dolara ulaşan bir arama-üretim projesine girişmiştir (bkz. Pamir, Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı, http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/3_analiz.htm). Ayrıca, bu yasaya uymayan bir başka şirket de Fransız şirketi Total'dir. 1997 senesinde, Total'in başını çektiği ve Rusya'nın Gazprom ve Malezya'nın Petronas şirketinin oluşturduğu konsorsiyumla İran'ın güneyindeki doğal gaz çalışmalarını yapmasına Washington'dan protesto sesleri yükselmiştir. Fransa'da ise, Lionel Jospin ABD yasalarının uluslararası ölçekte uygulanamayacağını belirtmiştir (Cohen, 1997, "France Scoffs at US Protest over Iran Deal")

daha fazla petrol için ana çıkış olarak İran Körfezi'ne güvenmek" (Nelan, 1998, p. 40). Bill Clinton'ın Hazar özel danışmanı Büyükelçi Morningstar'ın Türkmenistan-İran-Türkiye hattı için "asla gerçekleşmeyecek" yorumu da yine benzer bir örnektir (Nugman, 1998, s. 88). Eski Enerji Bakanı Federico Pena, ABD'nin "bölge kaynaklarının ihracı için uygun ve güvenilir, özellikle de İran'dan geçmeyen alternatifleri teşvik etmek" arzusunda olduğunu söylerken daha da açık konuşmuştur (Sasley, 2002, s. 344). Bu noktadan hareketle ABD, Bakû-Ceyhan projesine Türkmen doğal gazının İran'dan geçmemesi koşuluyla destek verdiği, diğer bir deyişle bu iki hattı karşılıklı koz olarak kullandığı da söylenmektedir (Kepbanov, 1998, s. 52-53). Özetle, ABD'nin bölge politikasında İran'ın belirleyiciliği baskındır ve bu politika, İran'la ve İran'ın Orta Asya ve Kafkaslar'daki muhalif hareketler için verdiği iddia edilen destekle ilişkilendirilen "fundamentalizm" kavramının kapsamı çerçevesinde şekillenmiştir (Ersanlı, 1998, s. 225).

ABD, aynı zamanda Rusya'nın Orta Asya'daki enerji kaynaklarını ve boru hatlarını kontrol altına alıp, bölgede egemenlik kurmaya çalışmasına karşı çıktığından bölge ülkelerinin başka alternatiflere yönelmesini istemektedir. Amerika'nın politikası, bölgenin petrol ihracatındaki Rus kontrolünün kırılmasına yöneliktir (Rumer ve Asanbaev, 1996, s. 11-12). Sovyetler Birliği'nin dağıldığı ve ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde en önemli sorun, bu ülkelerin tekrar komünist sisteme geçme ihtimallerinin önünü almak olmuştur. Nitekim, ABD'nin bölgeye yönelik birçok hareketi de Rusya tarafından kendi hakimiyetinin kısıtlanması şeklinde algılanmıştır. ABD'nin Temmuz 1993 tarihinde Ukrayna ile, 1997 senesinde Azerbaycan ile, Kasım 1997'de Kazakistan'la, Mart 1998'de Gürcistan ile imzaladığı ikili askeri anlaşmalar bu şekilde nitelendirilmiştir.

Sovyet rejiminden ayrılan ülkelerin tekrar otoriter bir rejime kaymalarının önüne geçerek, Batı demokrasisine yakın bir sistem etrafında birleşmeleri, demokratik bir sistemin bu coğrafyada tesisi ABD açısından önemlidir. Bu politika çerçevesinde formüle edilen bir çözüm bu ülkelerin NATO şemsiyesi içerisine alınarak Batı sistemine entegrasyonlarını sağlamak olmuştur. Bu ülkeleri hayal kırıklığına uğratmamak ile hâlihazırda topraklarında asker bulunduran Rusya'nın tepkisini çekmemek ikilemi içerisinde doğu ülkeleri, Tacikistan dışında bütün Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile

Slovenya, Finlandiya ve İsveç bir ara çözüme tâbi tutulmuştur. Barış İçin Ortaklık projesiyle Ocak 1994 tarihinde bu ülkelerin NATO'ya katılımı sağlanmıştır.

Özetle, ABD'nin Orta Asya politikasında Rusya'nın yeri tartışılmazdır. Türkiye gibi ABD de Rusya'nın göz ardı edilemeyecek bir faktör olduğu konusunda hem fikirdir. Diğer yandan, nükleer teknolojinin yayılması konusunda ise ABD'nin endişesi, göçle bu teknolojinin başka ellere geçmesi veya karmaşa dönemlerinde bölgedeki nükleer silahların çalınması ve satılmasıdır (Fuller, 1994, s. 136).

Genel çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde, Amerika'nın Rusya'ya karşı tutumu karmaşıktır ve dönemselsel olarak farklılıklar içermektedir. Kimi analistler Amerika'nın tutumunu "önce Rusya/Rusya öncelikli" (Russia first) politikası olarak açıklarlar: "Hazar bölgesinde demokratik Rusya'nın politikaları tehlikesizdir bu nedenle Clinton yönetimi Moskova'yı bölgede serbest bırakmıştır." (Starr, 1997, p. 24-27). Diğerleri tam tersi görüşü benimsemiştir: "ABD'nin dış politikası, Orta Asya'nın petrol ve gazının (Rusyasız) alternatif rotalardan taşınmasını sağlama öncelikli olmuştur" (Clovert, 1997). Aslında bir anlamda her ikisi de doğrudur. Amerika'nın o dönemdeki Rusya politikası çelişiktir. Bu ABD'deki ideolojik bir ayırmadan çok Rus rejiminin doğası hakkındaki karşıt yorumların bir sonucudur. Diğer yandan Rusya bölgede, Amerika'nın birincil stratejik ilgi merkezi olmuştur. Sağlıklı Rusya, geleceğin istikrarı ve Hazar bölgesinin refahı için vazgeçilmezdir. Diğer yandan, Rusya ise bölgesel etkide rakiptir (Bremmer, 1998). Bu doğrultuda, ABD bir yandan Rusya'nın demokratikleşmesini desteklemekte, diğer yandan bölgede etkisini azaltacak önlemler almaktadır.

Öncelikle, 1991 senesinden 1996 yılının Haziran ayına kadar Amerika'nın Rusya ile (NATO'nun genişlemesi, Bosna Savaşı, Ortadoğu barış süreci, START II, AKKA'nın geleceğinin belirlenmesi, nükleer silahların yayılması sorunu gibi) önemli konularda işbirliği yapma arzusu vardır. Bu nedenle, o dönemde Rusya'nın "yakın çevre"sindeki varolma mücadelesini sessiz ve hatta örtülü bir biçimde desteklemeye özen göstermiştir (Güney, 2002, s. 358). Ancak bu dönemin ardından, yönetimi bölgede yeterince aktif bir politika izlememekle suçlayan, Rusya'nın etki alanını sağlam bir biçimde oluşturmamasından gelecekte ABD'nin zarar göreceğini belirten, bölgeyi

Avrupa'nın bir parçası olarak değerlendiren kesimin görüşleri baskın çıkmaya başlamıştır.

ABD'nin bölgeye olan ilgisi 1990'lar boyunca artmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından, Washington, yeniden bu ülkelerle (*de novo*) politika belirlemek zorunda kalmıştır (Huttenbach, 1997, p. 124). Bu dalgalı ve belirsiz politikanın yanı sıra, ABD'nin RF'ce Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerine yönelik oluşturulan baskıya karşı izlediği politikada dönemsel farklılıklar da oluşmuştur (Şüküroğlu ve Baitzhaunova, 2003, s. 277). Rusya, dağılmanın ardından yaşadığı sarsılma sürecinde bölge üzerinde tam olarak etkinliğini tesis edememiştir. Amerika ise, gerek bölgeye yabancı oluşundan, gerekse meydana gelen karışıklıklardan rahatsızlık duyarak bölge ülkeleri ile yoğun ilişki içerisine girmemiştir. Ancak ardından gelen süreçte, ABD yönetimi ve şirketler yatırım alanlarına yönelik olarak yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. Hatta, Aliyev ve Nazarbayev'in Amerikan'ın yeni politikasından hayli etkilendiklerine yönelik açıklamaları da bu değişimin yansıması olarak görülebilir (Şüküroğlu ve Baitzhaunova, 2003, s. 278). Rusya'nın 1993 yılı itibarıyla uygulamaya koyduğu “yakın çevre” (near abroad) doktrini, AB'nin Avrupa taşıma koridoru ve devletlerarası petrol ve gaz taşıma projelerini geliştirmesi, Çin'in Kırgızistan'la ilişkilerini kuvvetlendirmeye başlaması bu durumun nedenlerinden sayılabilir. 1992 senesinden itibaren, ABD'nin bölgede uyguladığı siyasetin genel olarak dengelemeye yönelik olduğu söylenebilir. Bölgesel işbirliğinin artırılmasını sağlamanın yanında yeni bir “büyük oyun”^{*} un oynanmasını da engellemek Clinton'ın bölgeye yönelik dış politika çizgisinin ana hatlarını oluşturmuştur. Aynı dönemde açıklanan bir diğer amaç bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını, egemenliklerini bölgede pekiştirmektir (Fairbanks vd., 2001, p.109). Amerika'nın bölge politikasına yönelik diğer bir bakış açısı da, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Strobe Talbott'un görüşüdür. Ona göre, Amerikan politikası bölgedeki çatışmaları çözümlemeye yönelik olarak değerlendirilirken, Cumhuriyetçi Kansas

* Rudyard Kipling tarafından 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere'nin bölgeye yönelik güç mücadelesine “büyük oyun” ismi verilmiştir. “Büyük oyun” Asya'da, Yakındoğu'da veya Afrika'da rakip imparatorlukları “dizginlemek” ve yerli halkı denetim altında tutmak üzere tampon devletler yaratmaktan veya sınır çizgilerini değiştirmekten oluşmuştur. XX. Yüzyılın başında hala zirvede olan İngiliz İmparatorluğu gücünün iki aracını bir “Büyük Oyun” da sistemleştirmiştir: Avrupalı rakiplerini bölmek ve Rus İmparatorluğu'nu durdurmak. “Büyük oyun” Asya'da, Yakındoğu'da veya Afrika'da rakip imparatorlukları “dizginlemek” ve yerli halkı denetim altında tutmak üzere tampon devletler yaratmaktan veya sınır çizgilerini değiştirmekten oluşmuştur.

Senatörü Sam Brownback'e göre, daha çok Rusya'yı memnun etmeye yöneliktir ve bölge ülkelerini bağımsız birer ülke gibi değil Sovyetler Birliği'nin birer dominyonu gibi davranmaktadır (Süzal, 1997).

ABD, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin 1994'te Barış İçin Ortaklık programı içerisine alınmasını sağlamış, özellikle Kazakistan ve Özbekistan gibi bölgenin en önemli iki ülkesine ekonomik ve askeri yardımda bulunmaya başlamış ve onlarla siyasi ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. ABD politikasına karşılık, Orta Asya Cumhuriyetleri, alacakları kararlara bölgede çıkarları olan ABD'nin göstereceği tepkiye yönelik olarak hassas tavır sergilemişlerdir.

ABD yönetiminde, Hazar petrolleriyle başlıca dört hükümet kuruluşu ilgilenmektedir. *Dış Politika Grubu*, bölge hükümetleri ile ABD hükümeti arasındaki ilişkileri organize etmektedir. *Ticari Enerji Politikası Grubu* özel sektörle olan ilişkileri düzenlemektedir. *Finansal Politika Grubu* ise finans kurumları ile olan ilişkileri düzenleyip, doğu-batı boru hattını daha cazip hale getirmenin yollarını aramaktadır. Bu gruplar Uluslar Güvenlik Konseyi'ne bağlı olan *Üst Ajanslararası Çalışma Grubuna* rapor sunmaktadır (Kalkan, 1998, s. 71).

Bölge ile ilişkilerin kurulması incelendiğinde, ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın 1992 baharında Orta Asya'ya yaptığı geziye ve bunun ardında da, Avrupalı meslektaşlarının ziyaretlerine atıf yapmak mümkündür. Bu diplomatik girişimlerin temposunu da Batılı hükümetler değil de, çok uluslu petrol ve doğal gaz şirketlerinin belirlemesi, ekonomik çıkarların önceliğini kanıtlamaktadır (Rashid, 1994, s. 223). Kaldı ki, Amerikan şirketlerine nazaran Amerikan hükümetinin Hazar bölgesinde daha geç organize olduğu da söylenebilir. Washington'ın gözde şirketleri, bu şirketlerin önde gelen yöneticileri ile hukuk firmaları Hazar hükümetleri veya Amerikan şirketleri adına alım-satım, danışma, lobi faaliyetlerine başlamışlar ve bölge kapılarının Amerika'ya açılması için çalışmışlardır. Bunlar arasında, eski Savunma Bakanı Dick Cheney, eski Hazine Bakanı Lloyd Bentsen ve George Bush'un Personel Başkanı John Sununu vardır. Belki de, en aktif Washington ismi Amoco'ya da danışmanlık yapmış olan eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski'dir. Devlet Bakanı Madeleine Albright'ın akıl hocalığını yapan Brzezinski, Beyaz Sarayı uzun bir süredir "ABD'nin Orta Asya

ülkelerine yeterli ilgiyi göstermeyerek stratejik bir hata yaptığı” konusunda uyarmaktadır (Nelan, 1998, p. 40).

Albright ve iş arkadaşları Ağustos 1997’de Hazar’a ilişkin bir brifing düzenlemişlerdir. Bu toplantının sonucunda bölgenin politikalarını denetlemek ve yatırımları değerlendirmek için gizli görev gücü (secret task force) kurulmuştur. Gizli CIA memurları, kimi iyi eğitilmiş petrol mühendisleri Güney Rusya’dan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’a potansiyel petrol rezervlerini “koklamak” için gitmiştir. Gezinin ardından politika yapımalarına rapor sunulmuş, Albright bölgenin geleceğini kalıba sokma çalışmalarını “yapabileceğimiz en heyecan verici şey” şeklinde yorumlamıştır (Nelan, 1998, p. 40).

Amerikan şirketlerinin bölgede etki alanları geniştir. Neredeyse keşif ve çıkarma ile ilgili tüm büyük Hazar konsorsiyum anlaşmalarında yüksek yüzdelerle sahip olmaları konumlarını güçlendirmektedir. Uygulayıcı durumdaki şirketlerin politikaları şu şekilde anlatılmaktadır: “Petrolü olası, çabuk, güvenli ve ucuz herhangi bir yolla çıkarmak” (Bremmer, 1998). AIOC’ye dahil olan üç Amerikan şirketi vardır: Exxon, Unocal ve Pennzoil. Azerbaycan’da araştırma yapan çok sayıda büyük başka Amerikan şirketleri de vardır. Örneğin aynı zamanda Kazakistan veya Türkmenistan’da da aktif olarak çalışmakta olan Chevron, Texaco ve Mobil gibi şirketler...Bu şirketler, kimi zaman ticari çıkarlar açısından kârlı rotaların ön plana çıkarılması yolunda lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. ABD dışında ve İran Körfezi’nden uzak petrol üretiminin geliştirilmesi politikası bağlamında ABD yönetimi, Hazar’da petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesi ve geliştirilmesine katılmak isteyen Amerikan şirketlerini desteklemiştir (Aras, 2001a, s. 234). Öte yandan, gerek siyasi gerek ekonomik açıdan enerji diplomasisinde şirketlerin belirleyiciliği de söz konusu olmuş, hükümet kimi zaman şirketlerin pozisyonuna göre tavır almak durumunda kalmış, kimi zamansa şirketleri kendi pozisyonuna çekmek için çaba harcamıştır. Örneğin, 1995 yılında Chevron’un 1.2 milyar dolar değerinde Rusya’dan geçecek bir boru hattının yapımına katılmaktan vazgeçip diğer alternatifleri incelemeye başlaması, Amerikan Hükümeti tarafından desteklenmiştir (Phelps ve Olcay, 1995, p. 19). ABD yönetimi devletin uzun dönem çıkarları ile özdeşleşmesi nedeniyle, şirketlerin çıkarlarını korumayı önemli görev saymaktadır. Bir başka açıdan, ABD’nin amaçları daha pragmatik ve hükümetleri,

çıkarlarını dikkate almaya zorlayan şirketler tarafından belirlenmektedir (Oil and Politics, 1996, s. 36).

1993 yılının sonlarında, Amoco petrol şirketinin lobi faaliyetleri sonucu, ABD’de Azerbaycan’ın önemi artmış ve Beyaz Saray genel olarak tüm Hazar Denizi’ndeki ve özel olarak Azerbaycan’ın kıyısındaki *offshore* (kıyıdan uzak) petrolün stratejik değerinden haberdar olmuştur. Moskova’nın Hazar petrolünü onun boru hatlarından dağıtmada ve Türkiye’nin Karadeniz’in güneyindeki limanları yerine kendi Karadeniz limanlarından ithal etmekte artan çıkarından dolayı Rusya ile anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Rusya-Birleşik Devletler arasındaki bu sürtüşme, 1990’larda Amerika’nın Azerbaycan’a yönelik politikasını tayin eden birincil unsur olmuştur. 1994 yazında, konsorsiyumla Azerbaycan hükümeti arasında dikkate değer meblağları ön plana çıkaran bir anlaşma imzalanmıştır. Buna karşılık Rus hükümeti de Hazar Denizi petrolünün Rus boru hatlarından taşınması dahil kendi katılımı olmaksızın ihraç edilemeyeceğini açıklamıştır (Huttenbach, 1997, p. 125). Amerika, petrol ve doğal gazı tek bir ülkenin “şişelemesi”ne engel olmak için Hazar petrolünün birçok hattan akıtılmasını istemiş ve ısrarlı bir şekilde yeni boru hatlarının İran’dan geçmesine karşı çıkmıştır. Kimi hattın Rusya’dan geçmesinde bir sakınca yoktur ancak Rusya vanaları kapayarak Hazar akışının çoğunu ya da tümünü kapayamamalıdır. Özetle, Amerika eski Sovyet Cumhuriyetleri’ne yabancı etkisinin gelişine “güçenen” Rusya’ya hatların tamamının kontrolünü teslim etmeyi tercih etmemiştir (Nelan, 1998, p. 40).

ABD’nin bölgeye yönelik politikası varolan sisteme yeni petrol boru hattı eklemek (ki bu hat da Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu) anlamında “çoklu boru hatları” (ya da çok yönlü geçiş) olarak tanımlanabilir. Bu politika 1995’te geliştirilmiş ve bu tarihten itibaren sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. Buna göre, RF dışında da ihraç noktaları olmalı, tek alternatif dışına çıkılmalıdır. Diğer bir nokta da, Hazar bölgesi petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaşmada İran üzerinden geçmemesinin sağlanmasıdır (Şentürk ve Güngör, 2004, s. 67).

Proje bazlı değerlendirildiğinde ise, ABD’nin bölgeden geçecek petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda bölgedeki çıkarları doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Öncelikle, Rusya’nın kendinden fazla uzaklaşmamasını sağlayacak

şekilde, erken petrolün ihracında iki güzergâh seçeneğinin kabul edilmesine ağırlık vermiştir. Ancak temel ihraç boru hattı konusunda ise petrol şirketlerinin görüşlerinden ayrılarak Bakû-Ceyhan boru hattını desteklemiştir (Aras, 2001a, s. 235). Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Bakû-Ceyhan hattına istinaden söylediği, "Azerbaycan kararlıdır, Gürcistan ve Türkiye de kararlıdır ve ABD projeyi desteklemektedir" (Reuters, 12 Ekim 1998) sözleri de bu noktanın altını çizmektedir. Alternatifler değerlendirildiğinde de Bakû-Ceyhan'ın avantajlı olduğu görülmektedir. Rus ve İran seçenekleri dışındaki ihtimalleri göz önüne alan ABD için, Pakistan, Hindistan, Çin, ve Türkiye çıkışları mevcuttur. Bu projelerin hayata geçirilmesi için Amerikan petrol şirketlerine aşırı mali ve siyasi destek sağlanmaktadır. Ancak bu güzergâhların içinde Amerikan üstünlüğünü pekiştiren güzergâh, Bakû-Ceyhan hattıdır. Çünkü Çin hattı çok uzun ve pahalıdır. Kısa vadede düşünülmesi mümkün değildir. Pakistan hattı Afganistan meselesinden dolayı sekteye uğramaktadır. Bu durum Hindistan güzergâhını da etkilemektedir. ABD uzun yıllar soğuk ilişkiler yaşadığı İran'a da fazla güvenmemektedir. Böylece geriye Bakû-Ceyhan hattı kalmaktadır (Aras, 2001a, s. 240). ABD'nin Bakû-Ceyhan hattına verdiği desteğin arkasında Türkiye'den iki beklentisi vardır: Birincisi, boru hattının korunmasında yardımcı olmasıdır. İkincisi, Türk devletlerini etkileyerek, onların Müslüman bir milletin sağlıklı laik bir toplum olabilme yetisini kazanmalarının, serbest piyasa ekonomisine, demokrasiye yönelmelerinin sağlamasıdır (Sasley, 2002, s. 343). Bu desteğin nedenlerinden birinin ABD'nin kendi stratejik çıkarlarına uyum göstermesinin yanı sıra, Türkiye'nin 1991 Körfez Savaşı'ndan bu yana, Irak petrol boru hattından aldığı kârlı geçiş ücretini kaybetmesi ve sınır ticaretinin ortadan kalkmasıyla uğradığı ekonomik zararın bir telafisi olduğu da düşünülmektedir (Sasley, 2002, s. 344).

ABD Hükümeti, Başkan'ın Hazar enerji politikasına odaklı özel bir çalışma grubu oluşturduğu 1994 yılından beri, Hazar havzasının petrol ve doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesini desteklemektedir. Bu çalışma grubu, Hazar enerji gelişimi üzerine teknik, diplomatik ve ticari açıdan Amerikan politikasına biçim vermede diğer perspektifleri oluşturmayı sağlamaktadır.

1995 senesinden başlayarak ABD, Hazar havzasından doğu-batı eksenine uzanacak çoklu hatlar projesinin taraftarıdır. Bu politikanın maksatları:

- i. Hazar bölgesinin yeni devletlerinin bağımsızlık ve egemenliğinin güçlendirilmesi ve ekonomik beklentilerinin artırılması,
- ii. İran'ın müdahalesi ya da tek bir hatta bağımlılık olmaksızın, Hazar enerjisinin dünya pazarlarına serbest akışını garanti altına alarak ABD, Türkiye ve diğer müttefiklerin enerji güvenliğinin geliştirilmesi,
- iii. ABD ve diğer şirketlerin ticari fırsatlarını çoğaltmak,
- iv. Yeni Hazar devletleri arasında ticari bağlantıları yeniden kurarak bölgesel çatışmaları çözümlemeleri için güdülemek,
- v. Boğazlarda çevresel güvenliği korumak ve artırmak (Document, 17.11.1999).

Genel olarak, ABD'nin belirlediği rota, petrol ve doğal gazın Rusya ve İran dahil edilmeden Orta Asya, Hazar, Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara arzıdır. Hatta kimi zaman Rusya'nın bile planlara dahil edilebileceği belirtilmiştir. Ancak İran kotası sürekli gündemdedir. ABD Ticari Şube Danışmanı ve Yeni Bağımsız Devletlerle Enerji ve Ticari İlişkiler Ombudsmanı (*Counselor to the U.S. Department of Commerce and U.S. Ombudsman for Energy and Commercial Relations with the New Independent States*) Kalicki, İran'a yönelik olarak,

“Biz, Hazar devletlerinin, anahtar tüketicilerin ve ilgili şirketlerin gaz ve petrolde İran'a bağımlı kalmamalarını istiyoruz. Amacımız, Hazar'dan çoklu boru hatlarını gerçeğe dönüştürmek İran'dan geçecek boru hatları hakkında politikamız çok basit: Bunlara karşıyız...” (Kalicki, 1998a).

yorumunu yapmıştır.

ABD'nin dış politikasının bölgeye eğilmesi öncelikle şirketlerin yönlendirmesiyle olsa da, sonrasında ABD hükümetinin şirketlerin önüne geçerek onlarla ortak/zıt politikalar sergilemesi sözkonusu olmuştur. Ardından, ABD'nin desteklemesi ile ekonomik kaygılar siyasetin gerisinde kalmış, Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz kaynaklarına en büyük yatırımı yapanların Amerikan şirketleri olmasının arkasında ekonomik kârların yanında siyasi çıkarların da varlığı belirginleşmiştir. Amerika, petrol üretimi ve boru hatlarının taşınmasında söz sahibi olarak bölgedeki en etkin dış güç olmayı hedeflemiştir (Taşçıkar, 1998, s. 241). Bu hedef doğrultusunda vurgulanması gereken bir diğer unsur, ABD'nin bölgedeki enerji politikasının sadece petrolün

çıkarılmasını değil, aynı zamanda taşınmasını da içermesidir. Aşağıdaki konular ABD açısından temel politik tutumları arasında yer almaktadır:

- i. Kafkasya’da büyük çaplı silahlanma veya silahlı çatışmanın caydırılması;
- ii. Bölgedeki aşırı milliyetçi veya aşırı dinci akımların caydırılması;
- iii. Türkiye’nin Kafkasya veya Orta Asya siyasal uyuşmazlıklarında samimi bir arabulucu olarak hizmet etme konusundaki isteklilik ve kabiliyetinin desteklenmesi; Türkiye-İran arasında Kafkasya ve Orta Asya konusunda çatışmaların caydırılması (Fuller, 2000, s. 110);
- iv. Siyasal sistemlerin demokratikleştirilerek, Batı’ya yakınlığın sağlanması.

Ekonomik güvenliğin geliştirilmesi özellikle Clinton yönetiminin ilgilendiği bir alandır. "Ekonomik güvenliğin geliştirilmesi ve dış politikanın ekonomik politika üzerinde inşa edilmesi Clinton yönetiminin temel prensiplerindendir."(Cormich, bkz. Özbek). Clinton seçim öncesi propaganda döneminde bu konu üzerinde özellikle durmuş ve "eski okul diplomasisi formundaki zayıf ekonomik dış politikaların devri gelmiştir. Yeni dönemde uluslararası dengelerde ABD'nin ekonomik güvenliği ön planda olmalıdır." (Remarks of Governor Bill Clinton, 1992) diyerek politik tercihlerinde ekonominin ağırlığını açıklamıştır. 1992 seçim kampanyası süresince dış politika belirgin bir şekilde ikincil mesele olarak değerlendirilmiştir.

Dış politika Clinton döneminde ekonomik ve sosyal tercihlerin gerisinde de kalsa, dönemsel gelişmelerden ötürü önemini kaybetmemiştir. Bu açıdan, ABD Başkanı Bill Clinton döneminde en önemli sorunlardan biri, doğal olarak Rusya’nın pozisyonunun belirlenmesi olmuştur. Nitekim, Clinton bir konuşmasında şöyle demiştir: “Rusya büyük güç rolünü nasıl tanımlayacaktır?...Dünün mü, yoksa bugünün koşullarında mı?” (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 126). Bu endişelerin yanı sıra, Rusya’nın gerek global, gerekse bölgesel olarak devam eden büyük öneminin farkında olan ABD, RF ile ilişkilerinde de yakınlaşmaya gitmeye çalışmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Bakan Yardımcısı Stuart Eizenstat ise bir konuşmasında Hazar havzası doğal kaynaklarının ortaklaşa işletilmesini isteyen Rusya, Türkmenistan ve İran’a mesajlar göndererek, bölgedeki petrol yataklarının işletilmesi açısından bu havzanın yeni bir rejime kavuşturulması gerektiğine dikkat çekmiştir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 126).

Türkiye’de sorumlu kişilerin savlarının tersine bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen gözlemciler, ABD’nin, Rusya’nın Sovyet dönemindeki gibi Kafkasya ve Orta Asya’da tek etkin güç olmasını istememekle birlikte, başta nükleer silahları ile halen dünyanın önemli bir gücü olan Rusya’nın gözardı edilmesine izin vermeyeceğine de dikkat çekmişlerdir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 126).*

ABD, Azerbaycan’ın jeopolitik özelliğini gayet iyi değerlendirerek bu ülkeyi en önemli taraftarı olarak kabul etmiş ve Kafkasya’ya özel bir önem vererek Azerbaycan petrolünün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye yoluyla Akdeniz’e ulaştırılması projesini desteklemiştir. Aynı şekilde Kazakistan ve Türkmenistan petrolünün de Azerbaycan topraklarından geçerek dünya pazarına çıkmasının ileri görüşlülük olacağını savunmuştur (Sariahmetoğlu, 1998, s. 37). Petrolün gecikmeden dünya piyasalarına açılarak mevcut ihtiyacı karşılaması ve geri dönüşüm olarak Hazar ülkelerine mali kaynak yaratması ABD için olumlu karşılanmıştır. Bu amacın ardında, bölge ülkelerinin ekonomilerini düzelterek Rusya’ya ya da başka ülkelere bağımlılığının azalacağı, mâli sistemleri kademeli düzeleceğinden krizlere karşı siyasal açıdan da rahatlamış olacakları hesabı yatmaktadır.

Ancak “çoklu boru hatları” projesinin nasıl gerçekleştirileceği belirsizdir. Örneğin, Kazak petrolünü (Tengiz havzasından) Novorossisk’e (RF’nin Karadeniz limanı) taşımayı hedefleyen hattın Rusya bölgesinden geçen kısmının yapımına başlanmıştır. İlk aşamada, yılda 26 milyon ton (mta) taşınması, ikinci aşamada ise, kapasitenin 72 mta’ya çıkarılması planlanmıştır. Chevron ve Mobil gibi Amerikan şirketleri bu konsorsiyumun en önemli hissedarlarıdır. Türkmen gazını Karadeniz’i geçerek Türkiye’ye denizaltından borularla taşımayı amaçlayan TCP projesi’nin ilerleme kaydettiği görülmemektedir. Yüksek hacim iddialarına karşılık proje, takvimin gerisinde kalmıştır ve Türkmenler RF ile oldukça makul bir fiyatla (uluslararası fiyatların neredeyse 1/3’i kadar) 20 bcm gaz satışını öngören bir anlaşma imzalamıştır. Miktarı 30 yılda aşamalı olarak 50 bcm’ye çıkarmak için pazarlıklar gündeme gelmiştir. ABD yönetimi gelecek başkanlık seçimleri

* Bu dönemde teorisyenleri eski süper güç Rusya’nın sistemden dışlanmaması gerektiğine yönelik analizler geliştirmişlerdir. İki savaş arası dönemde Almanya’nın pozisyonu gibi Rusya’nın da radikalleşerek yalnızlığa itilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Öyle ki, ekonomik gelişimine katkıda bulunmak için ABD Rusya’ya bu dönemde krediler vermiş, dolaylı yoldan bağımlılık ilişkisinin kurulmasını sağlarken, nükleer silahlar, Hazar etki alanı sorunu gibi konularda da Rusya’nın gözetim altında tutulmasını sağlamaya çalışmıştır.

ile o kadar meşgul olmuştur ki, yüksek hacim ve Kafkasya ve Orta Asya'dan yükselen negatif sinyaller ses bariyerine çarpıyor görüntüsü vermiştir. Madeleine Albright'ın son ziyareti nispeten yetersiz kalmıştır ve analizcilerin belirttiğine göre, Dünya Ekonomik Forumu'nun Alma-Ata'da devam etmesi Rusya'nın bölgedeki etkisini yansıtırken ABD'nin bölgeye yönelik güçlü etkisinin sonuna işaret etmiştir. Bölge ülkelerinin birbiri ardına, ABD'nin bölgeye olan zayıflayan ilgisini savunan görüşleri onaylayan “eski efendi”ye yüzlerini döndüğü yorumu yapılmıştır (Stratfor, 27).

Ancak, daha önce de değinildiği gibi, çoklu boru hatlarından yana ABD, resmen ilan ettiği bir politika ile Kafkasya ve Orta Asya petrollerinin yalnızca Rusya üzerinden dünya piyasalarına verilmesine izin vermek niyetinde değildir. Bu nedenle de aralarında Ceyhan hattının da bulunduğu birkaç hat üzerinden petrolün pazarlanmasından yana tavır koymuştur (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 43). Hazar petrollerinin Körfez petrollerine alternatif olabilecek petrol kaynaklarının artması ve çeşitlenmesini öngören ulusal enerji politikası Amerika açısından önem arz etmektedir.

Amerika'nın enerji hatları anlaşmalarını desteklemesinin nedenleri “Yeni Yüzyıl için Ulusal Güvenlik Stratejileri” başlıklı raporda belirtildiği üzere dört nedene dayanmaktadır. İlk olarak, Hazar devletlerinin bağımsızlığına katkıda bulunacaktır, ikinci olarak demokratik, istikrarlı bir biçimde Hazar toplumlarına refah sağlayacaktır, üçüncü olarak ise, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında işbirliğini artıracaktır. Nihayet, Hazar enerji kaynaklarının gelişimi Amerika'nın enerji güvenliğine olduğu kadar Türkiye ve diğer müttefiklerinkine de hizmet edecektir. Amerikan şirketleri ve dünyadaki tüm şirketler için ticari fırsatlar yaratacaktır. Aynı zamanda BTC boru hattı petrolün kaynağı Hazar'dan dünya pazarlarına taşınması için çevreye en duyarlı projedir. (National Security Strategy For a New Century, 1999, p. 34).

ABD'nin Hazar ilgisi Clinton döneminde, Demokrat Başkan'ın kişisel olarak Hazar liderleri ile petrol ve doğal gaz diplomasisine rehberlik etmesi yoluyla başlamıştır. Clinton'ın bölgede mutlak Rus etkisini azaltmada başarısız olmasına karşın, Amerikan endüstri liderlerini etkilemiştir. İkinci kez başkan seçildiği 1996 senesinden sonra, özellikle 1997 yılından itibaren, Rusya'nın “yakın çevresi”nde daha etkin bir politika

izlenmesi gerektiğini destekleyen ABD eski Başkanı Carter'ın Danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin ABD'nin soğuk savaştaki konumunu devam ettirmesi için Avrasya'da egemen güç olması gerektiğini savunan görüşleri etkin olmuştur. Potansiyel rakibin Avrasya'dan çıkacağı beklentisi, ABD'nin bölgeye ilgisini artırmıştır. Bu politika çerçevesinde bölgede Rusya'nın hakimiyetinin törpülenmesi ve enerji yollarının ABD ve Batı'ya kapatılmasının engellenmesi iki stratejik hedef olarak izlenmiştir. Nitekim, ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Talbott'ın 21 Temmuz tarihli açıklaması ile, Washington yönetiminin Körfez bölgesindeki tekel ve denetim gücünü, Kafkasya ve Orta Asya'ya uzatmak istediği netlik kazanmıştır. Bu tarihi açıklamada, ABD Moskova'nın "yakın çevre" doktrinini tanımadığını açıkça ilan etmiş ve o tarihten sonra da, Rusya'nın bu bölgeye yönelik hegemonyacı politikalarına göz yummayacağını belirtmiştir (Mikoyan, 1998, s. 116-117). Benzer şekilde Eizenstat da, 24 Ekim 1997 tarihinde kongre'de yaptığı konuşmasında ABD Hazar stratejisini şu başlıklar altında toplamıştır:

- i. Kafkasya'daki devletlerin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin korunması ile demokrasilerinin ve ekonomilerinin geliştirilmesi,
- ii. Bu devletler arasındaki itilaflara çözüm bulmaya yönelik çalışmaların hızlandırılması,
- iii. Dünya enerji ihtiyacının karşılanması için bölgedeki kaynakların üretime açılması,
- iv. İran'a yönelik baskı politikasının sürdürülmesi (Elekdağ, 1997).

Dick Cheney 1998 yılında, büyük petrol şirketi Halliburton'un CEO'su iken Washington'da petrol endüstrisine yönelik bir konuşmasında şöyle demiştir: "Herhangi bir bölgenin Hazar kadar hızlı bir şekilde stratejik önem kazandığı bir dönem olmadı." (Kleveman, 2004, p. 11). Clinton ve Bush yönetimleri Rusya ve İran'ın kaçındığı iki hatta destek vermiştir. Bunlardan biri 1990'ların ortasında Amerikan petrol firması Unocal'ın planladığı, Türkmenistan'dan çıkarak Afganistan'dan geçerek Pakistan'ın Gwadar limanına, oradan da Hint Okyanusu'na varacak olan hattır. İkincisi ise, Amoco'nun petrol zengini Azerbaycan'a milyarlık yatırımı ile Bush yönetiminin desteklediği 3,6 milyar dolarlık Bakû-Ceyhan projesidir.

Clinton aslında Ceyhan'ın kaderinin Azeri-Ermeni uzlaşmasından geçtiğini, üstü kapalı da olsa söylemekten kaçınmamış, Beyaz Saray'da ağırladığı Aliyev'e, Karabağ sorununun çözüme kavuşturulmasının, bölge ülkelerine petrol ve doğal gaz kaynaklarını işletme konusunda yardımcı olacağını söylemiştir. Clinton doğal kaynakları bulunmayan Ermenistan'a destek için Azerbaycan'a ABD'nin uyguladığı ambargoyu kaldırma hazırlıkları içinde olduklarını belirtirken de Yukarı Karabağ Ermenileri'ne tam özerklik verilmesi karşılığında bu bölgenin Bakû'ye devrini içeren ABD, Rusya ve Fransa önerisini yeniden gündeme getirmiştir. Çözüm çok açıktır: "Azerbaycan Yukarı Karabağ sorununun çözümünde ılımlı olacak, karşılığında ülkesine yönelik ambargo kalkacak. Azerbaycan'ı işgaline karşılık Ermenistan'a ambargo uygulayan Türkiye de bu konuda bir şeyler yapacaktır. Çünkü Ceyhan'ın gerçekleşmesi boru hattının Ermenistan üzerinden geçmesine bağlıdır." Clinton Aliyev ile görüşmesinde Azeri petrolünün Ermenistan üzerinden Ceyhan'a verilmesi istemini de yinelemiştir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 124). Aliyev'i, Rusya'ya yaptığı anlamlı ziyaretinin hemen ardında ABD'de ağırlayan Clinton yönetimi, bölgedeki petrol ve doğal gaz çıkarları bulunan Amerikan petrol firmalarının koyduğu ağırlığın da etkisiyle Kafkasya için yeni politikalarını açıklamıştır. Bu politikalar, Hazar'da Rusya ve İngiltere'nin 19. yüzyılda oynadıkları petrol oyunlarını tekrar etmemelerine yöneliktir. Aynı zamanda, bu açıklama bir anlamda bölgenin artık ekonomik ve stratejik ağırlığının Washington tarafından tescili anlamına da gelmektedir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 126).

31 Ocak 1995 tarihinde Amerikan Büyükelçisi Marc Grossman'ın Hazar petrolünün dünya pazarlarına birden fazla hattan çıkmasını istedikleri yönündeki açıklamasından sonra, Clinton yönetiminin tavrı daha da berraklaşmış, Amerikalı yetkililer giderek artan şekilde Bakû-Ceyhan projesini desteklemeye başlamıştır. Nitekim, 12 Kasım 1997 tarihinde Novorossisk hattına petrolün pompalanması için yapılan törende konuşan ABD Enerji Bakanı Federico Pena, "Bakû-Ceyhan'ın bir an önce gerçekleşmesini istiyoruz" demiştir (New Europa, TUSİAD, 1999a, s. 83).

Ankara'dan ayrıldıktan sonra Avrupa Kanada İşlerinden Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı olan Marc Grossman, Senato Dışilişkiler Komitesi Ekonomik Politika, İhracat ve Ticaret Geliştirme Alt Komitesi'nde 8 Temmuz 1998 tarihinde yaptığı konuşmada Bakû-Ceyhan hattının benimsenmesinin nedenini şu şekilde açıklamıştır:

- i. Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, böylece ABD ve Avrupalı müttefikleri için enerji güvenliğini artırmak,
- ii. Bölgedeki birçok ülkenin bağımlı olduğu enerji tekellerini kırmak,
- iii. Hazar yatakları işlendikçe Boğazlar gibi düğüm noktalarının ortaya çıkmasını önlemek,
- iv. Amerikan işadamlarına fırsatlar yaratmak,
- v. Orta Asya ve Kafkaslardaki yeni devletler ile NATO müttefiği Türkiye'ye destek vermek (Turkish Newsletter, 1998).

Ayrıca, sözü geçen konuşmada Grossman, Türkiye'nin her yıl artan enerji sıkıntısından dolayı taşınacak petrol ve doğal gazın müşterisi olabileceğinden bahsetmiştir. Bundan başka, 26 Mayıs 1998 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "A Tale of Two Seas" (İki Denizin Hikayesi) adlı uluslararası toplantıda bildiri sunan Jan H. Kalicki ise, bölge ülkelerinin bağımsızlık, egemenlik ve gelişmeleri ile bölgesel işbirliği ve çatışmaların çözümünü de Amerikan yönetiminin boru hatları politikasını belirleyen nedenler arasında saymıştır (Kalicki, 1998b, p. 3). Tüm bunların ötesinde, Ceyhan'a akacak petrolün potansiyel alıcılarından birinin İsrail olması da ABD'nin Bakû-Ceyhan'ı desteklemesinin nedenleri arasında sayılmaktadır.*

AGİT Zirvesi öncesinde 17 Kasım 1999 tarihinde yapılan basın toplantısında Hazar Denizi diplomasisi ve Bakû-Ceyhan boru hattı konusunda resmi yetkili (Senior Administration Official) şöyle demiştir:

"Kuzeye giden hatları destekledik, Bakû-Novorossisk zaten varolan bir hattı, şimdi Trans-Hazar boru hatları ortaklığı boru hattı...Bunlar Rusya'dan geçecek, pazara çoklu yollarla ulaşmaları isteniyor, şirketler ve ülkeler bunu dile getiriyorlar, gaz ve petrollerini kuzeye veya güneye sapmadan direkt olarak pazara ulaştırmak istiyorlar. Birleşik Devletler, başta Başkan olmak üzere, bu meseleyi ABD dış politikasının bir unsuru haline getirdi. Bu hatlar sadece Amerika'nın gündemini değil, dünya enerji pazarını, ABD'yi, bölgesel güvenliği, NATO ve

* İsrail Başkonsolosu Eli Shaked ile görüşme. Ayrıca bu konu İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından Güney Kore gezisi dönüşünde uğradığı Bakû'de Aliyev ile yaptığı görüşme sırasında da gündeme gelmiş ve Netanyahu'nun Bakû-Ceyhan projesini desteklediği, hatta projeye katılmak istediği gazetelere yansımıştır. Bkz. Yeni Yüzyıl, 1 Eylül 1997'den aktaran TÜSİAD, 1999b, s .83. Özellikle 1996 yılında İsrail ve Türkiye arasında imzalanan güvenlik anlaşmasından sonra, İsrail'in Azeri petrolüne yönelik çıkarları canlanmış, bunun sonucunda Amerikan Kongresi'nde İsrail ve Ermeni lobileri arasında uzlaşmazlıklar başlamıştır.

Avrupa'nın doğu kanadının güvenliğini etkileyecek, güçlü bir tesiri olacak. Şu anda çoklu boru hatları stratejisinin yararlarını değerlendirebilmek için belki, 10 veya yirmi sene öndeyiz.” (Briefings, 1999-11-17).

Siyasi tercihlerin yanı sıra, ABD açısından yapılacak hattın ekonomik olmasının da büyük ölçüde önemi vardır. Nitekim, Senato Dışilişkiler Komitesinin etkili isimlerinden Lee Hamilton, Bakû-Ceyhan'a verilen desteğin sınırsız olmadığını, ABD'nin projeyi mali olarak desteklemeyeceğini belirtmiştir. Kaldı ki, petrol fiyatlarının düşük seyretmesi halinde, petrol şirketlerinin kapsamlı bir yatırım yaparak uzun dönemli çıkarları göz önüne alıp maliyete katlanmaktan ziyade İran geçişi de dahil olmak üzere varolan seçeneklerin değerlendirileceğinin de altını çizmektedir (Turkish Newsletter, 1998). Nitekim, J. H. Kalicki de benzer şekilde ticari olarak ayakta kalabilecek projeleri desteklediklerini belirtmiştir (Kalicki, 1998b, p. 4). Ayrıca G-8'in 1998 Nisan'ında Moskova'da düzenlenen Enerji Bakanları toplantısından sonra gazetecilere bilgi veren RF Başbakan Yardımcısı Boris Nemtsov ABD ile görüşlerinin aynı olduğunu, hem kendilerinin hem de ABD'nin birden fazla hat olmasını desteklediğini, Hazar petrolünün en ucuza mal olacak hattan dünya pazarlarına çıkmasından daha doğal bir şey olmadığını söylemiştir (Kalicki, 1998b, p. 4).

Azeri Cumhurbaşkanı Aliyev'in Ağustos ayı başında ABD'yi ziyaretinden birkaç gün önce ABD'nin Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott, 21 Temmuz 1997 tarihinde John Hopkins Üniversitesi'nin Orta Asya Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada, ülkesinin Kafkasya ve Orta Asya bölgesine yaptığı dış yardımları yüzde 40 artırmayı planladığını belirterek, “Bu kaynaklar bizim bu bölgedeki demokratik ve ekonomik reformlara olan desteğimizi artırmamızı sağlayacaktır. Bütçede yaşadığımız sıkıntılara karşın bu bölgeye yapacağımız yardımlardaki artış ülkemizin geleceği için ileriye gören bir yaklaşımdır” demiştir (Sanıbrahimoğlu, 1997, s. 127). Talbott'a göre, Rusya reform yolunda ilerleme sağladığı ve BDT ile entegrasyon anlayışını tanımladığı sürece uluslararası kurumların kapıları ve sağlayacağı yararlar Rusya'ya açık olmalıdır. Ayrıca, Azerbaycan'a uygulanan ambargo ABD gücünü sınırlamakta ve ekonomik reform ve enerji kalkınması konularında yardım yapılmasını imkansızlaştırmaktadır. Talbott, Kafkasya ve Orta Asya'da ekonomik ve siyasi reformların başarısızlığının bölgede istikrarsızlığa neden olacağını, bunun da iç ve sınır aşan çatışmaları alevlendirmesi

halinde bölgenin terör yuvası haline geleceğini, dinsel ve siyasi aşırılıklara ve sonuçta bir savaşa yol açabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle ABD'nin birincil görevlerinden biri bölgede çatışmaları önlemektir. 1992 yılından itibaren bölgeye yapılan yardımların 2.2 milyar doları aştığını kaydeden Talbott, ABD'nin, Kafkasya ve Orta Asya politikalarını sıraladığı konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

“...Son birkaç yıldır Kafkasya ve Orta Asya’da bir “Büyük Oyun”un yeniden oynandığı tahminleri moda haline geldi. Bu tahminlerin bölgedeki yansımaları, petrolle ateşlenen bölgedeki dinamizmin buralarda yaşayan insanların aleyhine bir şekilde, büyük güçlerin rekabetine dönüşmesi şeklinde olacaktır. ABD olarak hedefimiz atalardan kalan böyle bir sonucun önlenmesidir...Kafkasya’ya yaptığım tüm ziyaretler sonrasında Ankara’ya da uğrayarak bu duruma işaret ettim. Türkiye’nin bölgeye artan ilgisi ve bölgedeki hareketliliği, İran etkisinden kurtulmak isteyenler açısından bir rahatlama oluyor. Ancak Rusya, Türkiye’nin bölgedeki rolünü değişik şekilde görüyor. Rusya, Türkiye’nin bölgedeki artan rolünün eski Sovyet Cumhuriyetleri ile irtibatını keseceği endişesini taşıyor” (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 127).

Rusya’ya yönelik olarak Talbott’un politikası “önce Rusya” (*Russia first*) olarak tanımlanırken (Pamir, 2001b), ABD Ticaret Bakanlığı’ndan Jan H. Kalicki de, tüm bölge devletlerin çıkarına olacağına inandıkları Rusya’dan geçen Hazar enerji hatlarının gelişimini şiddetle desteklediklerini açıklamış ve şöyle devam etmiştir:

“Özel olarak Kazakistan’dan Novorossisk’e giden Hazar Boru Hatları Konsorsiyumu’nun (CPC) projesinin tamamlanmasını destekliyoruz....Değişimlerin ışığında stratejimiz, karşılıklı birçok güçlendirici çabayı içeriyor. Bunlardan biri de, Hazar devletlerinde bağımsızlık ve egemenliği geliştirmek....Bağımsızlık aynı zamanda güvenilir ithal petrol ve gaz çıkışlarını beraberinde getirir. Petrol ve gazın gelecekte engellemelerle karşılaşmadan akmasını sağlamanın sigortası çoklu boru hatlarıdır...Petrol ve gaz taşıma hatları eşi görülmemiş bölgesel işbirliği sunacaktır ve bu da çatışmaların önüne geçecektir...Hazar’dan sağlanacak istikrarlı ve güvenli enerji kaynakları, bizim dünya enerji teminindeki dağıtım zayıflığımızı azaltacak...Ek olarak, bizce Hazar devletleri ve anahtar tüketiciler ile ilgili şirketler, petrol ve doğal gazın musluğunu İran’ın elinde tutsak etmemeliler. İşte bu olmasın diye biz çoklu hatlar sistemini gerçeğe dönüştürmeyi amaçlıyoruz...” (Kalicki, 1998a).

Aliyev, ABD’ye 1997 Ağustos başında yaptığı ziyaretten hemen önce Rusya’ya giderek burada bir dizi anlaşmalar yapmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’in hemen akabinde gittiği ABD’de ağırlanmasının arkasında petrol devlerinin gücünün yattığı belirtilmiştir. Aliyev’i memnun etmek için lobi çalışmalarına milyonlarca dolar

akıtan dünya petrol devleri Amoco, Exxon, Chevron ve Mobil'in Amerikan basınına verdikleri tam sayfa ilanlarda "Hoş Geldin Aliyev" dedikleri Cumhuriyet gazetesinin 1 Ağustos 1997 tarihli bir haberinde yer almıştır. Azeri devlet petrol şirketi SOCAR, Aliyev'in Washington'u ziyareti sırasında Hazar havzasının Azerbaycan'a ait petrol ve doğal gaz yataklarının geliştirilmesi amacıyla Amoco, Mobil, Exxon ve Chevron ile 10 milyar dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. Bu şirketler aynı zamanda Azeri ve Kazak petrol sahalarından petrol çıkartan firmalardır (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 125).

12 Nisan 2000 tarihinde ABD'de Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan ve ABD arasında yapılan görüşmede ABD yetkilileri tarafından üç ülkeye de Hazar enerji kaynakları ile ilgili olarak acele edilmemesi, öncelikle boru hattı ile ilgili olarak imzalanan anlaşmaların tasdik edilmesi, üç ülke kendi aralarında problemleri çözdükten sonra hattın reelleşmesi için yatırımcı bulunmaya başlanmasının gerektiği ifade edilmiştir (Eziz, 2000, s. 6).

3.2. ABD'nin Politikalarında Türkiye'nin Yeri

Soğuk savaşın sona ermesinin ardından, Türkiye'nin jeopolitik öneminin azaldığı, hatta daha da ileri gidilerek ABD'nin *birçok askeri üssünü kapatması nedeniyle* artık Türkiye'ye ihtiyacı kalmadığı yorumları yapılmıştır. Türkiye'nin kendini gerek kendi coğrafyasında, gerekse global ortamda yeniden tanımlaması ihtiyacı oluşmuştur. Bunun yanı sıra, ABD ile ilişkilere bakıldığında, artık Özal dönemindeki sıkı işbirliğinin yerini belirsizliğin aldığı savunulmuştur.

Bu dönemde Yunanistan-Türkiye ilişkileri, silah satın alma programları, Türkiye'nin insan hakları ihlalleri 1990'larda ABD ve Türkiye arasında sık sık ihtilafa yol açan konulardan olmuştur. Stratejik açıdan iki ülkenin uyuşan hedefleri arasında, NATO'nun genişlemesi, Türkiye'nin AB üyeliği ve bu çerçevede talep edilen ABD desteği, kitle imha silahları ve füzelerinin yayılmasının önlenmesi, Rusya'yı ya da İran topraklarını bypass ederek Hazar havzasından Batı'ya uzanan yeni petrol boru hatlarının kurulması ile Balkanlar'da barış ve istikrarın sağlanması sayılabilir (Rubin ve Kirişçi, 2002, s. 206).

Hazar bölgesinin siyasal sisteminin demokratikleştirilmesi ve Batı'ya entegrasyonunun sağlanması için, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra İslâmî radikalizm ve Rus emperyalizmi ihtimaline karşılık ABD, (diğer bir komşu olan) NATO müttefiği Türkiye'yi en uygun "geçiş modeli" olarak görmüştür (Jones, 2000, s. 55). Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerin, ülkelerin çoğu ile etnik, tarihî, kültürel bağı olan, nüfusunun çoğunluğu müslümanlardan oluşan, laik, piyasa ekonomisine sahip Türkiye aracılığıyla sürdürülmesi o dönemde ABD'nin tercih ettiği bir seçenek olmuştur (Kuloğlu, 2003, s. 220). Türkiye, Washington'ın bölgedeki en yakın müttefiki ve Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak tanımlanmıştır (Sasley, 2002, s. 338). Kaldı ki, yeni bağımsızlıklarını kazanan bölge ülkeler açısından da Türkiye'nin model olarak görülmesi durumu olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle benzerliklerinden yararlanarak ilişkileri geliştirme çabası, ABD tarafından da desteklenmiştir. Hatta, bölge hakkında bilgi eksikliğine sahip ABD'nin, bu açığını kapamak için Türkiye ile işbirliğine yöneldiği de söylenebilir. Bir anlamda, ABD bu coğrafyada etkin olabilmek için Türkiye'yi köprü olarak kullanmıştır. Bölge coğrafyası ile Türkiye'nin etnik yakınlığının özellikle, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Batı dünyası ve bilhassa ABD tarafından desteklendiği, hatta teşvik edildiği söylenebilir.

Enerji politikası açısından dış politika odaklanırsa, ABD'nin Bakû-Ceyhan projesine destek verdiği açık olmakla birlikte, proje tıkanma dönemlerine geldiğinde, sürekli olarak ABD'nin niyetlerindeki samimiyeti ya da verdiği desteğin boyutu tartışma konusu olduğu görülür. Kültürel ve sosyal ilişkilerin yanı sıra, ABD'nin ve bölge ülkelerinin Türkiye'ye yönelik olarak paylaştığı bir diğer konu da, varolan enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında Türkiye'nin jeostratejik önemi nedeniyle tercih edilebilirliği olmuştur. Nitekim, Özal'ın anısına yapılan konuşmada Dışişleri Bakanı yardımcısı Strobe Talbott, Birleşik Devletler'in merkezi değerleri kadar Türkiye'nin stratejik öneminin iki ülke arasındaki ilişkilerde itici güç olduğunu dile getirmiştir (Rubin ve Kirişçi, 2002, s. 215). Ancak, avantajların yanında, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi yetersizlikleri uygulamaya geçişte durumu tersine çevirmiş, sonuçta Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisi azalmıştır. Özellikle 1993 tarihinden sonra, Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri "mutlak" olarak artarken "nispi" olarak azalma göstermiştir (Kuru,

1999, s. 144). Diğer bir deyişle, ilişkiler halen gelişme sürecinde olmasına rağmen bu gelişmenin hızında veya hızın ivmesinde bir düşüş yaşanmıştır.

Özellikle Amerika, Hazar'ın batısından Ceyhan'a (çünkü Türkiye NATO üyesidir) Akdeniz üzerinden geçerek gidecek ana ihraç boru hattı olarak formüle edilen yeni bir büyük taşıyıcı istemiştir (Nelán, 1998, p. 40).

Karadeniz ve Orta Doğu'da siyasal ve ekonomik sistemlerin istikrarlı biçimde gelişimi ve (İran gibi) bölgesel hegemonyaların oluşmasının önlenmesi yönündeki ABD çıkarları Türkiye'nin bölgesel tercihleri açısından uyumludur (Lesser, 2000, s. 163). Batı petrol şirketleri, Ceyhan boru hattının yapılmasının 3 milyar Amerikan Dolarını aşacağını belirtip bir milyar dolara mal olabilecek *Hazar-İran hattı ile Körfez'e* indirilmesini istemişlerdir. ABD İran'a itimat etmediği için bu projeye sıcak bakmamıştır. Rusya ise önceleri, petrolün Karadeniz üzerinden (Novorossisk) sevkinde ısrar etmişse de, Türkiye büyük miktardaki petrolün tankerlerle Boğazlardan geçirilmesinin yaratacağı tehlikeleri açıklayarak bu güzergâha karşı çıkmıştır. Sonunda, ABD Ceyhan formülünü açıkça savununca Rusya itirazlarını durdurmuştur (Sosyal, 1998, s. 21). Türkiye, Türkmen gazının bir kısmının İran'ın kuzeyinden geçirilecek bir boruyla Anadolu'ya getirilmesi için Tahran ile bir anlaşma yapmışsa da, ABD gazın Hazar Denizi'nin altından geçirilip Azerbaycan petrol boru hattının yanından Ceyhan'a sevk edilmesinin düşünülebileceğini hissettirmiştir (Sosyal, 1998, s. 22). Rusya'nın muhalefetine ve Birleşik Devletler'in baskılarına karşın Ağustos 1994 tarihinde, Cumhurbaşkanı Niyazov İran ile Türkmenistan-İran-Türkiye-Avrupa gaz hattını oluşturacak anlaşmayı imzalamıştır. Boru hattının İran'dan başlayarak, Türkiye ve Bulgaristan'dan geçerek öncelikle yıllık 15 milyar m³ daha sonra 28 milyar m³ doğal gaz taşınması planlanmıştır. Temmuz 1997'de Clinton yönetimi Türkmenistan-İran-Türkiye gaz boru hattına muhalefetini sona erdirmiştir. Royal Dutch Shell ortaklığını da içeren bir grup şirket bu projeye talip olduğunu Ağustos 1997'de açıklamış, aynı dönemde Avustralya'dan BHP Petrol İran-Pakistan-Hindistan hattını önermiştir. Ardından ABD-Türkiye ortak bir taşıma koridoru düşüncesini ortaya atmıştır. Bakû-Ceyhan buna bağlı olarak düşünülmüştür. Washington Türkmenistan ve Kazakistan'ı bu projeye katılmaya çağırmıştır (Gürses, 11 Eylül ve Uluslararası Sistemde Jeopolitik Rekabet). 8 milyar dolara mal olacak olan projenin 1998 yılında başlaması planlanmış, bunun 3,5 milyar

dolarının İran tarafından finanse edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak, bu proje daha sonra rafa kaldırılmıştır.

ABD ilk aşamada çıkarılması gereken erken petrolün yalnızca Rus hattı değil, Batı'daki Supsa hattı üzerinden de geçirilmesinde kararlılık sergilemiştir. Zaten Amoco çok önceden bu hat üzerinde fizibilite çalışmalarına başlamıştır. Enerji konusunda bir politikası bulunmayan Türkiye'nin, sonuçta, Amerikan petrol devlerinin istediği seçeneğe karşı çıkamayacağı da dile getirilen bir başka tartışma noktası olmuştur (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 70). Türkiye'nin sürekli olarak "destek aldığını" söylediği ABD açısından, erken üretim petrolü için önce Novorossisk kullanılsa dahi Supsa'nın da ikinci hat olarak seçilmesi, Hazar petrollerinde Rus tekelinin kırılması ve Batı'dan petrol ihraç yolunun açılması anlamına gelmiştir (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 73).

Öte yandan, Bakû-Novorossisk boru hattı projesini kabul ettirmek isteyen Rusya Çeçenistan'daki bağımsızlık hareketini tez elden bastırmak istemiştir. Rusya, petrol boru hattının ekonomik çıkarları yanında, Türkiye'den geçmesinin Türkiye'ye sağlayacağı politik avantajlarla daha çok ilgilenmektedir. Türkiye'nin önerdiği, ABD'nin 'destekler görüldüğü' Bakû-Ceyhan boru hattının gerçekleşmesi durumunda, Türkiye bölgesel ve uluslararası alanda sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik nüfuzunu da artıracaktır. Bakû-Novorossisk boru hattı projesini Rusya, PKK ile ilişkilerini artırarak, Ermenistan, Gürcistan ve hatta Azerbaycan üzerinde terör örgütü PKK'ye lojistik destek sağlamakta ve böylece Bakû-Ceyhan güzergâhının güvenli olmadığını vurgulamaya çalışmaktadır. Gerçi erken boru hattı için ilk etapta ABD, Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında yer alarak iki güzergâh belirlenmesine yardımcı olmuştur (Petrostrateji, 1997).

Kalicki, konuşmasının devam eden bölümünde özgül amaçlarını daha açık bir biçimde tanımladıklarını belirttiği konuşmasında şöyle demiştir: Trans-Hazar petrol ve doğal gaz boru hattı, Türkiye-Ukrayna gaz bağlantısı, Bakû-Ceyhan petrol boru hattı ile Rusya'dan geçen boru hatlarını içeren doğu-batı enerji koridorunu geliştirmek. Bölgesel işbirliğini artırmak amacıyla, bu devletleri boru hatları meselelerinde ekonomik ve teknik boyutları görüşmeleri için desteklediklerini belirtmiştir. Ayrıca, şirketlerin temasları için merkez noktaları sunmak ve Bakû-Ceyhan boru hattında koordinasyonu sağlamak amacıyla ulusal çalışma grupları oluşturmalarında da yardımcı olduklarını

sözlerine ekleyen Kalicki, Türkiye'nin bu süreçte temel rol oynamasının önemini dile getirmiştir:

“Bakû-Ceyhan gibi çevresel hassasiyeti haiz Boğazları bypass eden ana petrol ihraç boru hattı çekme konusu ile yakından ilgilenmektedir. Türkiye aynı zamanda Hazar gazı ithalatçıları için de büyük bir pazardır ve bu nedenle doğal gaz boru hatları rotalarının belirlenmesinde pivot rol oynayabilir...Bizim ticari diplomamız Trans-Hazar ile Kafkasya ve Türkiye'den geçen boru hatlarını içeren entegre bir doğu-batı boru hatları sistemini kolaylaştırmaya odaklanmıştır. Boğazlardan gemiyle büyük miktarda petrol taşımanın güvenlik ve çevresel endişelerinden ötürü, Türkiye'nin Akdeniz limanı Ceyhan'da sonlanan bir hat cazip bir seçenektir. Hazar'ın doğu kısmından Kazakistan'a ve batı kısmından Azerbaycan'a gelen petrol bu rota için gereken yüklü miktarı sağlaması için birleştirilebilir. Bu aynı zamanda Türkiye'nin artan enerji ihtiyacını karşılamada da yardımcı olabilir...Ticari olması anahtardır. Herhangi bir çözüm, ticari açıdan anlam ifade etmelidir. Bu en önemli sektördür, kaldı ki, buna göre yatırımlar yapılacak ve riskler alınacaktır...Ek olarak, hattan yararlanacak Türkiye ve diğer transit ülkeler projelerini ticari açıdan cazip kılmalıdır...Boru hattı kullanılabilir olur olmaz, Türkmenistan Türkiye'ye büyük miktarda gaz ithal edebilecek kapasitededir ve Türkiye'nin tüketecek yeterli talebi vardır. İran, Türkmenistan'dan Türkiye'ye kendi bölgesinden geçen gaz hattı için bastırmaktadır. Birçok şirketin başlangıç değerlendirmeleri ise Türkiye'ye yönelen bir Trans-Hazar boru hattının ekonomik olarak rekabet edebilir olduğunu göstermektedir ki biz bu alternatifte ısrarlıyız. Böyle bir sistem Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan ve hatta Rusya'dan gazı taşıyabilir. Aynı zamanda, bölgede enerji üreten ülkelere geçerek, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna gibi bölgenin nasıl gelişeceği konusunda önemli rol oynayacak enerji fakiri ülkelere bağlanan hatlara bakmalıyız..”(Kalicki, 1998a).

Türkiye'nin bu politikadaki yerine bakıldığında, “Demokratik, laik ve istikrarlı Batı yanlısı Türkiye”nin Clinton döneminde önemli bir referans noktası olarak ele alındığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye, Amerikan gündeminde ve yönetim kademelerinde sıklıkla insan hakları konusunda gündeme gelse de, ilişkilerin tam anlamıyla gergin olduğundan söz edilemez. İnsan hakları eleştirilerinin yerini, özellikle 1995 senesinden sonra, destek mesajları almış ve demokratik reformlara paralel, Amerika Türkiye ilişkileri de sıcaklaşmıştır. Birçok metinde, örneğin Bosna'da istikrarın tesisi, Kafkasya ve Orta Asya, İran ve Irak ile ilişkilerde Türkiye'nin önemli rolü olduğu belirtilmiştir (National Security Strategy for a New Century, 1999, p. 34).

Soğuk Savaşın belirli kalıplarına sıkı sıkıya tutunmuş Amerikalı stratejistler, taşıma ve pazarlama avantajlarını Rusya ve İran'dan Türkiye'ye çevirmek için çok büyük

mesafe katetmişlerdir. Bakû'den Rusya'nın Karadeniz limanı Novorossisk'e uzanan hat, Çeçenler tarafından kolaylıkla sabote edilebilirse de, Rusya problemin rotada küçük sapmalarla çözümlenebileceğini belirtmektedir. Gürcistan, bir diğer mevcut hattı –Rusya ve Karadeniz limanı Supsa'nın genişletilmesini öngörmektedir. Kazakistan'dan Novorossisk'e boru hattı yapımı başlamış ve Türkmen petrolünü Hazar Denizi'nin altından Bakû'ye dönecek bir hatla çıkarma planları konuşulmaktadır.

İronik bir şekilde, Amerikan stratejistlerinin boru hatları değerlendirmelerine en büyük karşı çıkış Amerikan şirketlerinden gelmiştir. Aslında BP tarafından yönetilen Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu, Bakû-Ceyhan hattına yatırım yapmak için gelen baskılara çok güçlü bir direniş göstermekte ve daha az maliyetli olan Supsa yolunu desteklemektedir. Konsorsiyum ortakları İran'la anlaşma yapıyorken, Mobil gibi büyük bir şirketin bile Hazar'ı geçen başka bir yol arayışında olduğu söylenmiştir (Pamir, 2001a).

Stratejik önem taşıyan Azeri petrollerine ilişkin pazarlıklarda Türkiye'nin sürekli destek arayışına girdiği ülke ABD olmuş (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 74), hep devrede tutulan ABD, boru hatları konusunda Türkiye'ye çeşitli telkinlerde bulunmuştur. ABD'nin dönemin Büyükelçisi Marc Grossman ile Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Temel İskit'in görüşmesi de bu ilişkiye bir örnek olarak verilebilir. 12 Şubat 1996 tarihinde, İskit ile Marc Grossman bir araya gelmiş, Grossman, öğle yemeğinde İskit'e boru hatlarına ilişkin sunduğu yazılı bilgi notunda, Ankara'yı Ceyhan koşulunda esnek davranmaya çağırmış ve şöyle demiştir:

“ABD’yi ziyaretiniz sırasında, ‘Türkiye’nin Ceyhan güzergâhının gerçekleştirileceği yönünde biraz da olsa ilerleme kaydedilmesini, ancak Gürcistan hattının daha uzun vadeli olan Ceyhan hattına bağlanacağı konusunda bağlayıcı bir taahhütte bulunmayacağınızı’ söylediniz. Konsorsiyum içindeki Amerikan firmaları ile görüştük, Supsa anlaşması için getirdiğiniz Ceyhan koşulu nedeniyle proje finansmanı önerinizin firmalarca kabul edilmesi olası görülüyor.” (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 79).

Büyükelçi, AIOC'nin reddettiği ve Supsa hattının ana üretimi özendirmemek için getirdiği petrol kapasitesinin 6 milyon tonda tutulması önerisiyle ilgili İskit'e olumsuz yanıt vermiştir:

“İkinci öneriniz ise ticari açıdan kabul edilemez. Ancak bildiğiniz gibi ABD; Hazar petrolü ihracatı konusunda izlediği birden çok hat oluşturulması politikası çerçevesinde uzun vadeli Ceyhan rotasını desteklemeye devam ediyor.”(Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 79).

Kafkasya ve Türkiye üzerinden Ceyhan’a ulaşacak projenin en büyük avantajı Batı’nın desteğini almış olan Türkiye’nin, Orta Asya’nın petrol ihracatını kontrol altına almak gibi bir amacının olmamasıdır. Boru hattının kendi müttefikleri olan bir ülkeden geçmesi Batılı devletler ve ABD için en güvenilir olanıdır (Taşçıkara, 1998, s. 242). Bu düşünceden hareketle, kendi tezinin desteklenmesi açısından da Türkiye, sürekli olarak ABD’yi devrede tutmaya çalışmıştır. ABD de çoklu boru hatları projesinde Türkiye’ye de her zaman bir durak vermiştir. Körfez’in istikrarsız yapısı nedeniyle, Azeri ve Kazak petrolünün boru hatlarıyla Anadolu’ya taşınarak Ceyhan terminalinden dünyaya pazarlanmasında ABD’nin büyük çıkarı vardır. Zira, Körfez petrolüne gereğinde alternatif olabilecek bir pazarın Ceyhan’da oluşması, ABD ile diğer Batı ülkelerinin petrol ikmallerini daha güvenli bir şekilde yapmalarına önemli bir katkıda bulunacaktır (Elekdag, 1993).

Ancak, siyasetten önce maliyetleri hesaba katan projeyi destekleyecek firmalar açısından durum bu şekilde değerlendirilmemiştir. Nitekim, Mart 1996’da BP: “Türkiye’nin getirdiği öneriler kabul edilemez. AIOC açısından Türkiye’nin koşullu proje finansmanı önerisi üzerinde daha fazla zaman kaybetmek verimli olmayacaktır.”, Amerikan Unocol firması: “Supsa’nın 6 milyon ton kapasite ile sınırlı tutulması gerçekçi değildir. Boru hattından belirli miktarda petrol akıtma güvencesi istemine karşı direnmeliyiz. Türkiye koşullarından vazgeçmeyecekse boru hattını biz kendi aramızda finanse etmeliyiz.” Amerikan Exxon: “Supsa erken petrolünün Ceyhan koşuluna bağlanması kabul edilemez. Türkiye’nin koşullarını kabul etmemiz hissedarların çıkarlarını zedeleyici olacaktır.” (Sarıbrahimoğlu, 1997, s. 86) açıklamaları birbiri ardına söylenmiştir.

ABD’de, diğer birçok ülkede olduğu gibi, uluslararası enerji politikaları konusunda, nihai kararları biçimlendiren birden fazla güç merkezi ve bu merkezler içinde de, zaman zaman farklılaşabilen yaklaşımlar söz konusudur. Örneğin, Exxon-Mobil, Chevron, Unocal, Conoco gibi petrol devlerinin de, karar alma ve daha da önemlisi uygulama aşamalarında yadsınamaz ağırlığı vardır. Nitekim, ABD yönetiminin

ve Başkan adına Hazar Bölgesi enerji yatırımlarından sorumlu Büyükelçiler Morningstar ve Wolf'un ısrarlı ve kesin görünen açıklamalarına karşın, şirketlerin Bakû-Ceyhan petrol boru hattı konusunda yıllardır hiçbir somut taahhütte bulunmamaları ve İran'a yönelik ambargoya karşın, şirketlerin bu ambargoyu delmeye ve kaldırtmaya yönelik ısrarlı adımları bu durumu yansıtmaktadır (Pamir, 2000b).

CIA raporu, 2015 yılına gelindiğinde, İran Körfezi petrolünün %75'inin Asya pazarlarına giderken, yalnız %10'luk kısmının kuzey yarım küreye gideceğini açıklamıştır. Latin Amerika kaynakları (Venezüella, Meksika ve Brezilya) ve Alaska da dahil yerel rezervleri gibi Amerika için daha önemli hale gelmektedir. Ayrıca, Afrika da Amerika'ya gemi ile daha fazla petrol taşıyacaktır. Bu nedenle, Amerika için Hazar hidrokarbon kaynakları daha az önem arz etmekte ve hidrokarbon ihracatında birincil sırada yer almamaktadır. Bu belki de, Hazar'a yönelik olarak yönetimin "çoklu boru hatları stratejisi"nde retorik ve gerçek yapılanlar arasındaki gözle görülür farkın nedenlerinden biri olabilir (Pamir, 2001a, p. 4).

4. Sonuç

Türkiye, bulunduğu coğrafyada hem Azeri hem de Türkmen gazı için en çabuk ve fizibl pazardır. Enerji politikaları açısından değerlendirildiğinde, Türkiye hem petrol hem de doğal gaz açısından ithal yoluyla ihtiyaçlarını karşıladığı görülmektedir.

Türkiye'nin enerji politikalarına bakıldığında, asıl problemin, İran ve Rusya'dan büyük miktarda gaz alımını içeren mevcut "al ya da öde anlaşmaları"ndan kaynaklandığı görülmektedir. Fakat, geçen beş altı yılda, Türkiye yönetimi gaz alımına yönelik o kadar çok bu tip anlaşmalardan yapmıştır ki, bugün ülkenin ihtiyacından fazla sunum vardır. Çeşitlilik politikası, bir ülkenin enerji politikasında en önemli eleman olsa da, Türkiye Rusya'ya gaz alımında bağımlı hale gelmektedir ve ikinci ve sınırlı alternatifin ise İran olduğu görülmektedir. Bu irrasyonel politikanın yanı sıra, imzalanan "al ya da öde anlaşmaları" yalnızca arz edeni korumaktadır. Çünkü alıcı ülke, daha sonra ihtiyacını karşılasa bile, almadığı gazın parasını ödemek zorunda kalmaktadır (Pamir, 2001a, p. 6). Bu da bir anlamda, ya arzı sağlayan mevcut ülkeye bağımlı kalınarak ortaklık ilişkisini sürdürmeyi ve kaynaklarını çeşitlendirmekten vazgeçmeyi, ya da enerji bağımlılığını azaltma yolu ile başka şekillerde kaynak çeşitliliğine gidilse bile, alınmayan gazın parasını ödemeyi getirmektedir.

Hazar Bölgesi petrol ve gazının, Sovyetler döneminde kurulduğu gibi yalnızca RF üzerinden taşınmasına alternatif oluşturacak biçimde geliştirilen "Doğu-Batı Koridoru" modelinin, BTC hattını tamamlayacak ayağı olan bu proje de, planlandığı gibi yaşama geçerse, 2006 yılında ilk Azerbaycan gazı, Türkiye'ye ulaşmış olacaktır. Halen büyük oranda Rus gazına (doğal gaz ithalatımızın %67'si) bağımlı olan ülkemiz enerji sektörü, alternatif bir kaynağa ulaşarak, arz güvenliği yönünde, önemli bir adım atmış olacaktır (Pamir, 2004). Bir diğer çeşitlilik yaratacak proje ise, Şahdeniz doğal gazı ile ilgili çalışmalardır. 2003 yılında icra kararının alınmasının ardından, hatın yapımı gerçekleştiğinde bu bağımlılık ilişkisi biraz kırılacak gibi görünmektedir.

ABD'nin enerji politikasına bakıldığında ise, genel olarak Clinton sonrası Bush yönetiminin göreve gelir gelmez bu konuda yenilikler ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin, George Bush, Amerikan enerji güvenliğini sağlamak için, yeni bir yapılanmaya

gitmiş, enerji için kurumsal yapılar oluşturmuştur. 17 Mayıs 2001 yılında Başkan Bush'un söylediği gibi, enerji kaynaklarında çeşitlilik Amerika için önemlidir, sadece enerji güvenliği için değil, ulusal güvenlik açısından da büyük değer taşımaktadır (Whitehouse.gov). 11 Eylül ardından Afganistan ve Irak hareketleri, analizciler tarafından enerji bazlı değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Clinton'dan oldukça farklı bir dış politika perspektifine sahip olan Bush, Bakû-Ceyhan ve İran konusunda Clinton'a benzer görüşler öne sürmüş, Bakû-Ceyhan'a desteğini ifade ederken, İran'ın projelerde yer almamasını savunmuştur.

Kadrosuna petrol şirketlerinden gelen isimleri atayan ve kendisi de petrole bağlantılı geçmişe sahip olan Bush, enerji politikalarını bir bütün olarak değerlendirmiş, enerjide Hazar havzasından önce Körfez'e önem vermiştir. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, bakanlığında gerçekleştirdiği reorganizasyon çerçevesinde, "ABD Başkanı ve Dışişleri Bakanı'nın Hazar havzası enerji politikaları danışmanlığı" görevini lağvetmiştir. Böylece Clinton döneminde Bakû-Ceyhan ve diğer Hazar enerji projeleri konusunda kurulan ve sırasıyla büyükelçiler Richard Morningstar, John Wolf ve Elizabeth Jones tarafından yürütülen bu önemli danışmanlık görevi, tarihe karışmıştır (Dışişleri Bakanlığı EDB, 2001).

Dünya petrol rezervleri açısından değerlendirildiğinde ortaya bir gerçek daha çıkmaktadır. Bush yönetimi de petrol politikalarını bu zeminin üzerine inşa etmektedir. Hazar havzası, Asya'nın ihtiyacını karşılayacak ölçüdedir. Dünyada artan talep değerlendirildiğinde, bu kaynaklar gelecekte Batı'nın ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. ABD'nin petrol depoları giderek tükenmektedir. OPEC dışındaki diğer depoların çoğu da azalmaktadır. Bu durumda, özellikle artan enerji talebini karşılamak için Batı'nın yönelebileceği tek seçenek Körfez bölgesinden geçmektedir. Bu durumda, Bush da, Körfez öncelikli politikalar sergilemiştir. Genel olarak sosyal reformlara öncelik veren Clinton'ın dönemine kıyasla Bush'un karşılaştığı sorunlar göz önüne alındığında, Hazar bölgesinin neden daha arka planda kaldığı da görülebilir. Bu bölgede ABD enerji çıkarlarını aramaya yönelmiş, ancak Hazar'ı geri plana atmakla beraber, Bakû-Ceyhan'a ve dolayısıyla Türkiye'ye verilen ABD desteğini devam ettirmiştir.

KAYNAKLAR

A. Kitaplar

1. ARAS, Osman Nuri, 2001a, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Der Yayınları, İstanbul.
2. ASLAN, Yasin, 1997, *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*, Irmak Matbaacılık, Ankara..
3. ATUKEREN, Erdal, 1997, *Central Asia: A Newly Emerging Region*, Union Bank of Switzerland, Zurich.
4. BAHGAT, Gawdat, 2003, *America Oil Diplomacy in the Persian Gulf and the Caspian Sea*, Univ. Press of Florida.
5. FORSTYHE, Rosemarie, 1996, *The Politics of Oil in the Caucasus and Central Asia*, London: Adepfi Paper 300.
6. FOUSKAS, Vassilis K., 2004, *Balkanlar-Ortadoğu-Kafkasya Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul.
7. İNAN, Kamran, İnan, 1999, *Dış Politika*, Timaş Yayınları, 4. Basım, İstanbul.
8. LESSER, Ian O., FULLER, Graham E. (der.), 2000, *Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, Alfa Yayınları, İstanbul.
9. LEWIS, David G., 1999, *The Politics of Energy in the Caspian Region, Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*, Fourth Edition, Europa Publications Limited.
10. ORAN, Baskın, 2001, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, Cilt 2, 1. Baskı, İstanbul.
11. RASHID, Ahmed, 1994, *The Resurgence of Central Asia, Islam or Nationalism*, Oxford University Press, Kaachi.
12. RUBİN, Barry ve KİRİŞÇİ Kemal, 2002, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
13. SARIİBRAHİMOĞLU, Lale, 1997, *Kurt Kapanında Kısır Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara.
14. TÜMERTEKİN, Erol ve ÖZGÜÇ Nazmiye, 1999, *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

15. YALÇINKAYA, Alâeddin (der.), 1998, *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

B. Makaleler

1. ACAR, Hakan, “Konsorsiyum Sözleşmelerinin hukuki Yapısı”, <http://www.qafqaz.edu.az/journal/9/konsorsiyum%20sozlesmelerinin%20hukuki%20yapisi.pdf>
2. AKDEVELİOĞLU, Atay, 2003, “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası 1”, Stradigma.com Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi, sayı 10 http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/print_04.html
3. AKGÜN, Mensur, 1998, “Türkiye’den bakarak Türk-Rus İlişkileri”, Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...içinde*, s. 215-223.
4. ARAS, Osman Nuri, 2001b, “Yaşanan Yeni Süreçte Avrasya Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi”, *Strateji Dergisi*, sayı: 7, s. 34-41.
5. AYDIN, Mustafa, “New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus Causes of Instability and Predicament”, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/sam/20.htm>
6. BAL, Halil, 1998, “Kırgızistan: Çin Bölgesi ve Rus Desteği Altında”, Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...içinde*, s. 97-117.
7. BAL, İdris, 2003, “Ortadoğu’da Savaş ABD ve Türkiye” http://www.stradigma.com/turkce/nisan2003/makale_01.html
8. BİNAY, Mehmet, 1996, “Hazar Petrolünde Gelişmeler ve Bölgesel Güçler Üçgeninde Türkiye”, <http://www.turkiye.net/mbinay/news/analiz6.htm>
9. BİNAY, Mehmet, 1997, “Amerika Azerbaycan ve Türkiye’yi Göz Ardı Edemiyor”, <http://www.turkiye.net/mbinay/news/analiz35.htm>
10. BREMMER, Ian, 1998, “Oil Politics: America and the Riches of the Caspian Basin” *World Policy Journal*, Vol 15, no. 1, Spring. <http://www.worldpolicy.org/journal/bremmer.html>
11. BROWNBK, Sam, 1997, “U.S. Economic and Strategic Interests in the Caspian Sea Region: Policies and Implications”, *Caspian Crossroads Magazine*,

- V.3, Issue No.2, Fall-1997'den aktaran, Osman Nuri Aras, 2001a, s.233. Ayrıca bkz. <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/321.htm>
12. CLOVERT, C. 1997, "Battle for Natural Resources," *Financial Times*, September.
 13. CORMICH, Mc. Cormich'ten aktaran Nurullah S. Özbek, "Soğuk Savaş Sonrası ABD Dış Politikasında Yeni Arayışlar: Dış Politikanın Ticarileştirilmesi", <http://www.geocities.com/akademyaarsiv1/akademarsiv13.htm>
 14. CORRELL, David, 2003, *Caspian Sea Region*, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/centasia.html>
 15. CULLEN, Robert, 1994, "Central Asia and the West", Michael Mandelbaum (der), *Central Asia and the World*, p. 36-54, Pinter Publishers Limited, London.
 16. DUBNOV, Vadim, 1997, "Gifts From Aliyev", *New Times*, September, p. 42-43'den aktaran Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...içinde*, "Türk Cumhuriyetleri, Petrol ve Boru Hatları ve Türkiye ile İlişkilere Rusların Bakışı", s. 167-172.
 17. EBEL, Robert, 2001, "The Geopolitics of Energy into the 21st Century," CSIS (March 2001), www.csis.org, Energy Program, "Executive Summary".
 18. ELEKDAĞ, Şükrü, 1993, *Milliyet*, 04.07.1993'ten aktaran Lale SARIİBRAHİMOĞLU, 1997, *Kurt Kapanında...*, s. 132.
 19. ELEKDAĞ, Şükrü, 1997, "ABD ve Hazar Petrolleri", *Milliyet*, 24.11.1997'den aktaran, Nurşin Ateşoğlu GÜNEY, 2002, s. 363.
 20. ERSANLI, Büşra, 1998, "Çok Boyutluluğu Yeniden Keşif", Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...*, s. 223-233.
 21. ERSOY, Ertan, 2002, "11 Eylül Saldırıları Sonrası Kafkaslar Hazar Havzası ve Orta Asya'da Değişen Dengelerin Petrol ve Doğal Gaz Politikalarına Yansıması", *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Kış, Yıl:1, Sayı:1, s. 152.
 22. EZİZ, Mustafa, 2000, "Bakı-Ceyhan'ın ABŞ Düyunu", *Zaman*, Azerbaycan, 15-17 April 2000, s. 6'dan aktaran Osman Nuri ARAS, 2001a, s. 236-237.
 23. FAIRBANKS, Charles, S. Frederick STARR, C. Richard NELSON; Kenneth WEISBRODE, 2001, *Strategic Assessment of Central Eurasia*, January.

<http://www.acus.org/Publications/policypapers/internationalsecurity/Central%20Eurasia.pdf>

24. FEDYAS, Andrey, 1998, *Eho Planeti*, 13-19 Mart 1998, Bülten no: 51, 19 Mart 1998'den aktaran Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...içinde*, "İşimiz Duman mı?" ,s. 179-180.
25. FULLER, Graham, 1994, "Central Asia and American Interests" Hafeez Malik (der), *Cenral Asia* , St. Martin's Press, New York, p. 129-142.
26. FULLER, Graham, 2000, "Türkiye'nin Yeni Doğu Politikası", LESSER, Ian O., FULLER, Graham E. (der.), *Balkanlar'dan Batı Çin'e...içinde*, s. 47-125.
27. GREENLEE, Steven Dale, 1999, "Gold mine or tar pit?", *The World & I*, Washington, Vol. 14, p. 66, December.
28. GÜNEY, Nurşin Ateşoğlu, 2002, Mustafa TÜRKEŞ ve İlhan UZGEL (der.), *Türkiye'nin Komşuları*, Şubat, İmge Kitabevi, İstanbul...içinde, s. 333-376.
29. GÜRSES, Emin, "11 Eylül ve Uluslararası Sistemde Jeopolitik Rekabet", *Aydınlanma 1923*,
http://www.teror.gen.tr/turkce/abd/11_Eylul/makaleler/makale4.html
30. HENZE Paul B.,2000, "Türkiye: 21 .Yüzyıla Doğru", LESSER, Ian O., FULLER ve Graham E.(der.), *Balkanlar'dan Batı Çin'e...içinde*, s. 1-47.
31. HUTTENBACH, Henry R.,1997, "Azerbaijan", *Encyclopedia of U.S.Foreign Relations*, Vol. 4, Oxford University Press, New York, Oxford, p. 125.
32. IVANOV, Sergei ve SHELİA Vakhtang, 1997, "Pipeline Policy", *New Times*, September 1997, p. 44-45'den aktaran Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...içinde*, "Boru Hatları Politikası", s. 173-178.
33. JONES A. Scott, 2000, "Turkish Strategic Interests in the Transcaucaus", Gary K. Bertsch, Cassady Craft, Scott A. Jones, Michael Beck (der), *Crossroads and Conflict-Security and Foreign Policy in the Caucaus and Central Asia*, New York, Routledge.
34. KALKAN, İbrahim, 1998, "Kazak Petrolleri ve Uluslararası Güçler", Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri ...içinde*, s 65-79.

35. KEPBANOV, Yolbars A., 1998, “Hazar Denizi’nin Yeni Siyasal Statüsü Bölgesel İşbirliği ve İstikrarın Temelidir”, Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...*, s. 57-65.
36. KLEVEMAN, Lutz, 2004, “Oil and The Great Game”, *Nation*, 16/02/2004, Vol. 278, Issue 6, p 11.
37. KULOĞLU, Armağan, “ABD’nin Orta Asya- Kafkasya Politikası ve Türk Dünyasına Yansımaları”, Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, M. Seyfettin Erol (der), 2003, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt 1, ASAM Yayınları, Ankara, s. 217-235.
38. KURU, Ahmet T., 1999, “Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelişi: Dokuz Asır Sonra Politika Değişimi”, Mim Kemal Öke (der), *Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
39. LESSER, Ian O., 2000, “Köprü mü Engel mi? Soğuk Savaşın Ardından Türkiye ve Batı”, Ian O. LESSER ve Graham E. FULLER (der.), *Balkanlar’dan Batı Çin’e...*, içinde, s. 125-181.
40. LICKLINDER, Roy, 1997, “Oil and World Politics”, *Encyclopedia of U.S. Foreign Relations*, Vol. 4, Oxford University Press, New York, Oxford.
41. MAKOVSKY, Alan, 1999, “Tukey: Europe-Bound”, *Policy Watch*, The Washington Institute for Near East Policy, No. 429, 15 Aralık 1999’dan aktaran, Rubin ve Kirişçi, 2002, s. 219.
42. MATZKE, Richard, Caspian Update, Meeting of Stockholders, San Ramon, California, 26 Nisan 2000’dan aktaran Şüküroğlu, 2003, s. 281.
43. MİKOYAN, Sergo A., 1998, “Russia, The U.S. and Regional Conflict in Eurais”, *Survival*, Güz 1998, 40/3, s. 115-116;’dan aktaran GÜNEY, Nurşin Ateşoğlu, 2002, s. 363.
44. NELAN, Bruce W., 1998, “The Rush for Caspian Oil (exploration in central Asia)”, *TIME*, 4 May 1998, p. 40.
45. NUGMAN, Gülnar, 1998, “Hazar Denzinin Hukuki Statüsü”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı 13, Ankara, s. 88’den aktaran: KEPBANOV, Yolbars A., “Hazar Denizi’nin Yeni Siyasal Statüsü Bölgesel İşbirliği ve İstikrarın Temelidir”, Alâeddin

- YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, Bağlam Yayıncılık, I. Basım, İstanbul, s. 57-65.
46. “Oil and Politics: Rings in the Same Chain”, *Trend Magazine*, No. 4, May 1996, s. 36’dan aktaran Osman Nuri ARAS, 2001a, *Azerbaycan’ın...*, s. 234.
47. ÖZBEK, Nurullah S., “Soğuk Savaş Sonrası Yeni Arayışlar, Dış Politikanın Ticarileşmesi”, <http://www.geocities.com/akademyaarsiv1/akademarsiv13.htm>
48. PAMİR, Necdet, 2000a, “The Geopolitics of Tile Caspialn Resources: Turkey and The Big Power Struggle”,
http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/11_analiz.htm
- 2000b, “Hazar Bölgesi’nde Enerji Politikaları: Avrupa’nın ve ABD’nin Konseptleri”,
http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/6_analiz.htm
- 20001a, “Turkey: The Key to Caspian Oil and Gas”,
www.israeleconomy.org/strategic/strat13.pdf
- 20001b, “The Future Prospects of Tile Eurasian Corridor: Is There a Future?”, http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/5_analiz.htm
- 2004, “Bakû-Tiflis-Ceyhan Boru hattı'nda Son Durum”,
Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi, Nisan 2004,
<http://www.panoramadergisi.com/nisan2004/index.php?dosya=anakonu1>
- Eğrisiyle Doğrusuyla Türkmen Gazı ve Türkiye,
http://www.avsam.org/turkce/analizler/analizler/3_analiz.htm
49. PHELPS, Peter ve OLCAY, Margot, 1995, *Investment Guide to kazakhstan Global Securities Country Research*, İstanbul, Global Kazkommertz Securities Inc. Pomfret, Richard, 1995, *The Economies of Central Asia*, Princeton: Princeton University Press’den aktaran TAŞÇIKAR, Dinçer, 1998, “Orta Asya’daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun”, Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...içinde*, s. 233-255.
50. RONNAS, Per and SJOBERG, Orjan, 1994, “The Transition from Central Planning to the Market: the Record”, Per Ronnas and Orjan Sjoberg (der.), *Economic Transformation and Employment in Central Asia*, p. 1-13,

- International Labour Office, Ankara'dan aktaran TAŞÇIKAR, Dinçer, "Orta Asya'daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun", Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...* içinde, s. 233-255.
51. RUMER, Boris ve ASANBAEV, Erik, 1996, An Alternative Perspective on the Economic Development of kazakhstan", Boris Rumer, eds. *Central Asia in Transition Fransformation Dilemmas of Political and Economic Development*, s. 227-236, london: M.E. Sharpe'dan aktaran TAŞÇIKAR, Dinçer, "Orta Asya'daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun", Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...* içinde, s. 233-255.
52. SARIAHMETOĞLU, Nesrin, 1998, "Kafkasya-Ötesi'ndeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri", Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...* içinde, s. 23-39.
53. SASLEY, Brent, 2002, "1990'larda Türkiye'nin Enerji Politikaları", RUBİN ve KİRİŞÇİ, Kemal, *Günümüzde Türkiye'nin Dış...* içinde, s. 326-351.
54. SEVER, Ayşegül, (1998), "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye", Gencer ÖZCAN ve Şule KUT (der.), *En Uzun On Yıl*, Boyut Kitapları, Kasım 1998, İstanbul, içinde, s. 325-381.
55. SEZER, Duygu Bazoğlu, "Rusya: Jeopolitik Yarışma ile Ekonomik Ortaklığı Bağdaştırmanın Zorlukları", Rubin ve Kirişçi, 2002... içinde, s. 229-259.
56. SOSYAL, İsmail, 1998, "Hazar Bölgesinde Petrol ve Gaz Kaynakları", Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...* içinde, s. 19-23.
57. STARR, S. Frederick, 1997, "Power Failure: American Policy in the Caspian," *The National Interest*, no. 47, spring 1997, p. 24-27.
58. SÜZAL, Savaş, 1997, "Kafkasya Politikaları Değişmeli", Sabah, 23 Temmuz 1997'den aktaran, Halil BAL, "Kırgızistan: Çin Bölgesi ve Rus Desteği Altında", Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...* içinde, s. 97-117.
59. ŞENKAYA, Ender, 2001, "Hazar: Paylaşılamayan Sular Isınıyor", <http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalar/uluslararasisu/suproblemleri.htm>
60. ŞENTÜRK, Suat Hayri ve GÜNGÖR, Bayram, 2004, "Hazar Enerji Kaynakları ve Ekonomileri Açısından Önemi, Ertan EFEGİL, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar

Akçalı (der.), Şubat 2004, *Yakın Dönem Güç Mücade[le]leri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayınları, s. 67-91.

61. ŞÜKÜROĞLU Mehmet, BAITZHAUNOVA Saule, 2003, “Hazar Havzasında Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları”, Ümit Özdağ, Yaşar Kalafat, M. Seyfettin Erol (der.), *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, Cilt 1, ASAM Yayınları, Ankara içinde, s. 271-288.
62. TAŞÇIKAR, Dinçer, 1998, “Orta Asya’daki Ekonomik Reformlar ve Yeni Büyük Oyun”, Alâeddin YALÇINKAYA (der.), *Türk Cumhuriyetleri...içinde*, s. 233-255.
63. TELLAL, Erel, “Mavi Akım”, Baskın ORAN, 2001, *Türk Dış Politikası ... Cilt 2 içinde*, s. 548.
64. TUNÇER, İdil, 1998, “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye”, Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl*, Boyut Kitapları, İstanbul içinde, s. 445-471.

C. Süreli Yayınlar

1. Presidents & Prime Ministers, “Gas Agreement”, Nov/Dec 1996, Vol. 5 Issue 6, p. 24, <http://search.epnet.com/direct.asp?an=9708162446&db=afh>
2. Stradigma.com Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi <http://www.stradigma.com>
3. Strateji Dergisi, Kasım 2001
4. Stratejik Analiz, Kasım 2002, Cilt:3, Sayı: 3
5. The US, Christian Science Monitor, 22/12/97, Vol. 90, Issue 19, p. 2.
6. Turkish Times, 15 March 1991, “Kazakhstan Minister Signs Accord”,.
7. Turkistan Newsletter, Vol. 98: 113-15, 15 July 1998.
8. U.S. Foreign Policy Agenda, Vol:I, Number: 14, Foreign Policy and the 1996 Presidential Election, October 1996, s. 7.

D. Diğer

1. ARAS, 2001c, <http://www.osmannuriaras.8m.com/makaleler.html>
2. AVSAM, 2002, <http://www.avsam.org/gunlukbulten/arsiv/2002/26092002.htm>
3. BOTAŞ, Gaz alım, http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.html

4. BOTAŞ, Yatırım, http://www.botas.gov.tr/yatirim/yatirim_a.html
5. BP websitesi, <http://www.bp.com>
6. Briefings, 1999-11-17: <http://clinton4.nara.gov/WH/New/Europe-9911/briefings/1999-11-17b.html>
7. CIA, KZ, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html>
 AJ, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html>.
 UZ, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/uz.htm>
8. CLINTON, William J., 1995, "Text of A Letter From The President to The Speaker of The House of Representatives and The President of The Senate", 6 May 1995, <http://clinton6.nara.gov/1995/05/1995-05-06-president-letter-to-congress-on-iran-trade-ban.html>
9. COHEN, Roger, 1997, "France Scoffs at US Protest over Iran Deal," New York Times, September 30, 1997'dan aktaran Ian Bremmer, 1998, "Oil Politics: America and the Riches of the Caspian Basin" World Policy Journal, Vol 15, no. 1, Spring 1998 <http://www.worldpolicy.org/journal/bremmer.html>
10. Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi, 07 Mart 2001, <http://www.turkishembassy.org/news2001/t090301.htm>
11. Document, 17.11.1999: <http://clinton6.nara.gov/1999/11/1999-11-17-pipeline-document-2-from-november-1999.html>
 EIA, 2003, Caspian Sea Region: Key Oil and Gas Statistics, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspstats.html>
12. Energy Information Administration, Department of Energy, U.S.; June 2000.
13. <http://members.tripod.com/~kz2000/%20economy/oil.html>
14. http://www.caspiandevlopmentandexport.com/Downloads/MediaLibrary/Download/76/BTC%20Finance%20Agreements_Tu.pdf
15. <http://www.eia.doe.gov/cabs/turkey.html>
16. <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/centasia.html>
17. <http://www.isar.org/isar/Caspian.gif>
18. KALICKİ, Jan, 1998a, Details US Policies, Interests in Caspian Oil, 25 February 1998, <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/kalicki.htm>

- KALİCKİ, Jan H., 1998b, Partnership, Prosperity, and Pipeline, A Tale of Two Seas Konferansına sunulan bildiri, 26 Mayıs 1998.
19. Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Enerji Hammaddeleri Alt Komisyonu Petrol ve Doğal Gaz Çalışma Grubu Raporu, Petrol ve Doğal gaz, Haziran 1996.
 20. Major Event, 1997, Vol.1, No.1, October 1997,
<http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/971000c.htm>
 21. MFA, Türkiye'nin Enerji Politikası:
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/Enerji.htm>
 22. National Security Strategy for a New Century, 1999, The White House, December 1999, www.usconsulate.org.hk/uscn/wh/1999/nssprc.htm
 23. New Europa, 1997, November 23-29'dan aktaran TÜSİAD, 1998,
<http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji/pdf/sec00>
 24. Petrostrateji, 1997, 'den aktaran Lale SARIİBRAHİMOĞLU, 1997, Kurt Kapanında...içinde, s. 114.
 25. Remarks of Governor Bill Clinton, "Los Angeles World Affairs Consil" August 13.1992'den aktaran Nurullah S. Özbek, "Soğuk Savaş sonrası ABD Dış Politikasında Yeni Arayışlar: Dış Politikanın Ticarileştirilmesi",
<http://www.geocities.com/akademyaarsiv1/akademarsiv13.htm>
 26. REUTERS, 12 Ekim 1998'den aktaran SASLEY, 2002, s. 342.
 27. State Department Noon Briefing
<http://pdq.state.gov/scripts/cqcgi.exe/@rware70.env?>
 28. Strafor, 27:Necdet Pamir'den aktarma U.S. Loses Influence Over Caspian Basin Oil, <http://www.stratfor.com/CIS/specialreports/specia127.htm>
 29. ŞİMŞEK, Güntay, 03.03.2004, "İran'dan Neden Doğalgaz Alıyoruz?", Sabah Gazetesi, <http://www.sabah.com.tr/2004/03/03/yaz12-30-124-20040225.html>
 30. TÜSİAD, 1998, "21. Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi", Aralık 1998, Yayın no: TÜSİAD-T/98-12/239,
<http://www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji>

TÜSİAD, 1999, “Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Haziran 1999, Yayın no: TÜSİAD-T/99-264,
<http://www.tusiad.org/turkish/rapor/rusya>

31. U.S. Dept. of Energy, <http://www.ceip.org/files/pdf/rea.agenda.pdf>
32. U.S. Energy Information Administration, International Energy Outlook 2000
www.eia.doe.gov
33. www.caspiandevlopmentandexport.com
34. www.isar.org/isar/fieldpubs.html
35. www.tusiad.org/turkish/rapor/enerji/pdf/sec06
36. www.whitehouse.gov/mews/releases/2001/05/20010517-2.html
37. Yeni Yüzyıl, 1 Eylül 1997’den aktaran TÜSİAD, 1999b, s .83

ÖZGEÇMİŞ

B. Bulut Çınar 5 Aralık 1979 tarihinde Ankara’da doğmuştur. Özel Darüşşafaka Lisesi’nde ortaöğretimini gördükten sonra 1997’de İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde lisans eğitime başlamıştır. Eğitimi sırasında Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu’nun gözetiminde lisans düzeyinde çalışmalar yapmıştır. 2001 yılında lisans eğitimini bitiren B. Bulut Çınar 2002’de Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Strateji Bilimleri Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitime başlamıştır.